

आधवेणिकानां मध्ये व मेव भवितव्यम् ; गौयथ मिति सुदृष्टम्-
यथ मसमय मेवेति मन्यामहे । 'ताण्डि'-नाम्ना महर्षिणा प्रका-
शितं रचितं चेत्तत् सर्वं मतएवेतत् ताण्ड्य मिति व्यपदिशते ;
छान्दोग्य मिति समाख्या त्यस्य सिद्धेयं, सामवेदीयानां छन्दो-
गत्वप्रसिद्धेः । तदित्यं ताण्ड्यमिति स्यात्तस्य ब्राह्मणस्यैव द्वितीय-
भागीयाद्याध्यायदयात्मकं यत् प्रसिद्धं मन्त्रब्राह्मण मिति, तदे-
वेतत् सङ्गोचयितुं मेयं प्रबन्धः ।

एव मङ्गुतग्रान्तिविधिरूपं मङ्गुतब्राह्मणं अपि न मन्यान्तरम् ;
अपि सायणनिर्दिष्टस्य पञ्चाध्यायात्मकस्य द्वितीयस्य षड्विं-
शाख्यस्य,—अथदशिमस्य त्रिंशदध्यायात्मकस्य ग्रीढनामकस्य
छान्दोग्याद्यभागस्य, अन्तिम एवाध्यायः ; यथा च प्रसिद्धान्येव
शतपथब्राह्मणान्तर्भूतान्यग्निब्राह्मणादीनि ।

ननु प्रतिग्राह्यं मेकैकं मेव ब्राह्मणं मन्थुपगन्तव्यं चेत् साम-
विध्यादीनां का गतिरिति ? अत्र ब्रूमः,—अत्र तेषां मनुब्राह्मणत्व
मिति ; सङ्गच्छेत च तथा “अनुब्राह्मणादिभिः (४. २. ६२.)”—
इत्येतत्पाणिनीयसूत्रस्योदाहरणम् ; अन्यथा शिरो नास्ति शिरो-
व्यथेतिवत् सूत्रं तदानर्धकं मेव ब्रजेत् ; कापि अनुब्राह्मण-
ग्रन्थादर्शनात् । निदानसूत्रादावपि यदुपात्तं मनुब्राह्मणं नाम,
तदप्येतदभिप्रायेणैवेति । अतएव च ब्राह्मणवचनोद्भूतिः श्रूयते
छार्पये (१. १.) “अथापि ब्राह्मणं भवति”—इति ।

अन्त्याणां मयिच्छन्दोदैवतविनियोगास्त्यवश्यं मन्थुपेयाः ।
तथाहि शासनम्—“यो ह या अपिदितार्पेयच्छन्दोदैवतब्राह्मणेन
मन्त्रेण याजयति याध्याययति वा म्याणुं वर्धति सप्त वा
पयति प्र वा मीयते प्रापीयान् भवति (आ० भा० १. १.)”—

इत्यादि । अतोऽत्र सर्वत्र ऋषादिबोधनाऽ च नूनं यत्नं
कर्तव्यम् ।

यस्य मन्त्रस्य य प्रकाशको रचयिता वा स एव तस्य ऋषि-
रिति व्यपदेशभाग् भवति , मन्त्रब्राह्मणश्रुतमन्त्राणान्तु प्रायः
सर्वेषां रचयितारः प्रकाशयितारो वा अनिर्णया इति प्राचीनैरपि
तेषां मेक एव परमेष्ठो प्रजापति , परमेश्वर एवेति यावद्व्यतिरेक-
कल्पित इत्यनुभूयते , प्रकाशयिष्यते च तथेह प्रथममन्त्रव्याख्या
नारम्भे एवैकत्र ।

प्रार्थनीयतया, वर्णनीयतया व्यवहरणीयतया वा यत्
किञ्चनोपाख्यम्, तत्सर्वं भव देवतेति व्यपदिश्यते , तथैवेह सर्वत्र
बोधयिष्यते च । दैवतविचारस्तु विशेषतो ज्ञातव्यमेतत् मत्स्य्यादिते
टीकाटीप्पन्यायान्विते यास्त्रीये निरुक्ते, मत्स्युक्तानुवादसङ्घिते
सभाष्ये दैवतानुवादेषु, मत्स्युक्तस्य वैदिकसमालोचनस्य देवता-
श्रीर्षकाध्याये चेच्छणीयम् ।

मन्त्रब्राह्मणीयमन्त्रास्तु प्रायः सर्व एव गोभिलीयसूचानुसारेण
ऋषौ कर्मणि विनियोज्यम् भवन्तीति सर्वतैवात्र व्याख्यानारम्भेषु
यथायम सूचयिष्यन्ते सङ्घे तात्पर्येर्गोभिलीयसूचाणि च ।

छन्दांसि च तथा तत्र सर्वत्र व्याख्यानारम्भेष्वेव प्रापयिष्यन्ते,
परं नैव तानि सर्वाण्येव गुणविष्णुभट्टाद्यनतिप्राचीनव्याख्यातृ-
मतानुगानि भविष्यन्ति , अपि भविष्यन्त्येव अदनुसन्धानसूत्र-
कानि तद्विरुद्धान्यपीति , तदुभयो पक्षयो कतरो ज्यायामिति
छन्दःशास्त्रदर्शिभि पक्षपातशून्यैर्धर्मद्विरेख विचारणीयम् । तद्वि-
चारसाहाय्याय चेह वैदिकछन्द शास्त्रनिष्कर्षरूपाणि कतिचित्
छन्दःश्लाकाणि च दर्शयामः । तथाहि—

[५]

(क)

छन्दांसि ७	अतिच्छन्दांसि ७	विच्छन्दांसि ७
१ गायत्री २४	अतिजगती ५२	कतिः ८०
२ छण्डिक् २८	गकरी ५६	प्रकतिः ८४
३ अनुष्टुप् ३२	अतिगकरी ६०	आकतिः ८८
४ वृत्ती ३६	अष्टिः ६४	दिक्कतिः ९२
५ यङ्क्तिः ४०	अत्यष्टिः ६८	सङ्कतिः ९६
६ त्रिष्टुप् ४४	ष्टतिः ७२	अतिङ्कतिः १००
७ ऊरुती ४८	अस्तिष्टुतिः ७६	उक्कृतिः १०४

(ख)

छन्द. — गायत्री छण्डिक् अनुष्टुप् वृत्ती पङ्क्तिः त्रिष्टुप् जगती

गायत्री	२४	२८	३२	३६	४०	४४	४८
द्विती	१	२	३	४	५	६	७
आसुरी	१५	१४	१३	१२	११	१०	९
प्राजापत्या	८	१२	१६	२०	२४	२८	३२
मातृपी	६	७	८	९	१०	११	१२
साम्नी	१२	१४	१६	१८	२०	२२	२४
आर्षी	१८	२१	२४	२७	३०	३३	३६
प्राप्ती	२६	४२	४८	५४	६०	६६	७२

(ग)

छन्दांसि	विराट्	त्रिष्टुप्	गुदा	भूरिक्	सराट्
गायत्री	२२	२३	२४	२५	२६
छण्डिक्	२६	२७	२८	२९	३०
अनुष्टुप्	३०	३१	३२	३३	३४
वृत्ती	३४	३५	३६	३७	३८
यङ्क्तिः	३८	३९	४०	४१	४२
त्रिष्टुप्	४२	४३	४४	४५	४६
जगती	४६	४७	४८	४९	५०

अतिच्छन्दोविच्छन्दसोरप्येव मेव विराडादयः समूहाः ।

यद्विंशत्यक्षराया ऋचः स्वराहगायत्रीच्छन्दो निर्णयं मुत
विराहुणिक् छन्द इत्याद्याश्रदानिरासायोक्तं पिङ्गलेन “आदितः
सन्दिग्धे (३. ६१.)”—इति । तद्याच सन्दिग्धच्छन्दस्को भन्ने
आदिपाददर्शनादेव छन्दोनिर्णयः कर्तव्य इति च तत्सुधार्यः ।
तदेवं यद्यादिपादो गायत्र्याः स्यात् तर्हि स मन्त्री स्वराह-
गायत्रीच्छन्दस्क एव, यद्यादिपाद उष्णिहः स्यात्, तर्हि स मन्त्री
विराहुणिक्छन्दस्कः । एवं सर्वत्र ।

(य)

१ यद्य गायत्रीच्छन्दः प्रथमम् ।

८—८—८—२४ त्रिपाद गायत्री

६—६—६—६—२४ चतुष्पाद ”

७—७—७—२१ पादनिचृत् ”

६—८—७—२१ अतिपादनिचृत् ”

८—८—६—२४ नागो ”

६—८—८—२४ वाराहो ”

६—७—८—२१ वदमाना ”

८—७—६—२१ प्रतिष्ठा ”

६—६—७—१८ हृषीकेशो ”

१२—८—२० द्विपाद्विराट् ”

११—११—११—३३ विराट् ”

६—७—११—२४ उष्णिग्गर्भा ”

७—६—७—२० अतिनिचृत् ”

५—५—५—५—२०

(पट्कथैकः) ५—५—५—५—६—२६ } पदपङ्क्तिः ”

५—५—५—४—१८

७—१०—७—२४ यवमध्या ”

८—४—८—७—१० पिथोलिकमध्या ”

५—६—६—६—२३ महुमती ”

६—८—८—२२ ककुपती ”

(६)

२ अणिकृन्दो द्वितीयम् ।

८-१२-८=२८	ककुतुषिक्
१२-८-८=२८	पुरउषिक्
८-८-१२=२८	परोषिक्
७-७-७-७=२८	चतुष्पादुषिक्
११-१२-४=२७	न्यङ्कुमिराः ,,
११-११-६=२८	तनुमध्या ,,
५-८-८-८=२८	अनुष्टुब्गर्भा ,,
८-५-८-८	} २८ पिपीलिकमध्या ,,
८-८-५-८	

(७)

३ अनुष्टुप्कृन्दस्तृतीयम् ।

८-८-८-८=३२	चतुष्पादनुष्टुप्
१२-१२-८=३२	ऊतिः ,,
८-१२-१२=३२	त्रिषात् ,,
१२-८-१२=३२	पिपीलिकमध्या ,,
५-५-५-५-५-६=३१	महापदपङ्क्तिः ,,
८-१२-८-३०	कविराट् ,,
८-१०-१३=३२	नष्टा ,,
१०-१०-१०=३०	विराट् ,,
१५-१०-११=३६	,, ,,

[८]

(छ)

४ वृहती चन्द्रयतुर्थम् ।

८-८-१२-८=३६	पथ्या वृहती
८-१२-८-८=३६	न्यङ्कुसारिणी ,,
८-८-८-१०=३६	स्तम्भीयीवी ,,
१२-८-८-८=३६	उरोवृहती ,
८-८-८-८=३६	उपरिष्ठाद् वृहती
१०-१०-८-८=३६	पुरस्ताद् वृहती
१२-१२-१२=३६	चतुष्पाद् ,,
८-१०-१०-८=३६	” ”
१२-१२-१२=३६	जह्ववृहती .
८-१०-१०-८=३६	महावृहती
१२-८-१२=३६	सतोवृहती
८-८-११-८=३६	विष्टारवृहती
१०-८-८-१२=३६	पिपीलिकमध्या ,,
१२-८-८-१२=३६	विप्रमपदा ,,

(ज)

५ पङ्क्तिचन्द्रः पञ्चमम् ।

१२-८-१२-८=४०	सत पङ्क्तिः
८-१२-८-१२=४०	विपरीता ,,
८-८-१०-१२=४०	आस्तारपङ्क्ति
१२-१२-८-८=४०	प्रस्तारपङ्क्ति
८-११-१२-८=४०	विष्टारपङ्क्ति
१०-८-८-१२=४०	मस्तारपङ्क्ति
५-५-५-५=२०	अक्षरपङ्क्ति

इय मेवाक्षरपङ्क्तिर्नाम कात्यायनमते षट्पङ्क्तिर्मायत्री ,
हलायुधमते त्वेषा ५-५=१० इय दशाक्षरात्मिकैवेति च ।

५-५-५-५-५-५-५-५=४० अन्यत्र षट्पङ्क्ति

५-५-५-५-५=२५

४-६-५-५-५=२५

} षट्पङ्क्ति

८-८-८-८-८-८=४०

षष्ठा ,,

१०-१०-१०-१०=४०

चतुष्पदी ,,

(अ)

६ त्रिष्टुप् छन्दः षष्ठम् ।

११-८-८-८-८=४३

पुरोव्योति त्रिष्टुप्

८-८-११-८-८=४३

मध्येव्योति ,,

८-८-८-८-११=४३

उपरिष्ठाञ्जरोति ,,

११-११-११-११=४४

चतुष्पादः ,,

१२-१२-११-११=४४

११-११-१२-१२=४४

१२-११-१२-११=४४

११-१२-११-१२=४४

}

१०-१०-१२-१२=४४

अभिचारिणो त्रिष्टुप्

८-८-१०-११=३८

विराटस्याना ,,

१०-१०-८-११=४०

,, ,,

११-११-११-८=४१

विराड्कृपा ,,

१२-१२-१२-८=४४

व्योतिषती ,,

८-८-८-८-१२=४४

महाष्टहती ,, ५५

८-८-१२-८-८=४४

यवमध्या ,,

१०-१०-८-८=४४

षट्क्षारा, विराट्पूर्वा च

* एवैशोपरिष्ठाञ्जरोतिर्नाम श्रवती विडम्बणः ।

[१०]

(ज)

ॐ जगतीच्छन्दः सप्तमम् ।

८—८—८—८—८—८=४८ षटपदौ जगती ॥
 १२—१२—१२—१२=४८ चतुष्पादः ॥
 १२—८—८—८—८=४४ पुरोज्जीति ॥
 ८—८—१२—८—८=४४ मधेयज्योतिः ॥
 ८—८—८—८—१२=४४ उपरिटाज्योतिः ॥
 ८—८—८—१२—१२=४८ महासतोहृतो ॥
 ८—८—७—६—१०—८=४८ महापठति ॥

अत्र सर्वत्र मन्त्रेषु स्तुति-पदं विहायैव छन्दो निर्णेतव्यम् ; गोभिर्जीवादिविनीयोजकस्माद्यनुसारत एव तत्पदस्य हेयोपा-
 देयत्वेन मन्त्रानवययत्वसिद्धान्तात् । एवं यस्य कस्य च मन्त्रस्य
 यथाकथमपि ऋक्त्वे भिन्ने वक्तुर्देन व्यपदेशाः, प्यन्याय्य एव ;
 दैवोत्पादिच्छन्दोन्मेषानां वेद्यम्यापत्तेरिति दिक् ।

यथाविधिमन्त्रीधारणप्रकृत एव कालेषु फलान्युत्पद्यन्त
 इति वादिना अपि मलीकुठारन्यायेन प्रयोज्यमन्त्राणां मर्त्यबोधो-
 ऽतिप्रयोजनीय इत्यभ्युपेय एव , प्रामाणिकपरैर्वेदाङ्कर्तृभिरस-
 क्षत्तयैर्बोक्तेरन्यथा मन्त्रार्थपरम्पराणां मपर्यतापत्तेरिति । तथाहि
 सिद्धावचनम् —

“गोति गोप्रो गिर कम्पो तथा सिखितपाठकः ।

अनर्थप्रोक्तकण्ठय पठेते पाठकाधमा” — इति ॥

‘गोती’ पददेवीयदुर्गाभाहाव्यापाठकानां गिर स्वेच्छा-

१ । महात्मनोऽपि विद्यं एतं जित्वा नोपव्यानां, मग्नोऽतिशयदमापन्म् , यथाचचारिय
 दस्यराजतेनैवास्मा जगतीति ॥ १० ॥, विद्वन्मोक्षजगतीप्रधानत्वस्यमावापनेवेति दिक् ।

मुञ्चत एव भवेयञ्जीकादीनपि गायन् पाठकारी ; 'लिखित-
पाठक.' यो हि नैव गुरुमुखाधीतविद्यः । निरुक्तग्रन्थे तु
प्रथमाध्यायस्य षष्ठपादौयप्रथमादिषष्ठपतुष्टये नृतिप्रमाणानि
दर्शयन्नेवाध्वंज्ञानार्थप्रयोः नृतिनिन्दे प्रतिपादिते विस्तरयः ;
ततश्चेतत् किञ्चिदुक्तरामीद । तथाहि —

“ॐ ॐ ॐ अद्यापि ज्ञानप्रशंसा भवत्यज्ञाननिन्दा च ॥१
स्यात्तुरयत्धारहारः क्लृप्ताभूद्धौत्य पेदं न विजानाति योऽर्थम् ।
योऽर्थश्च इत् सकलं मद् मथुते भाक् मेति ज्ञानविभूतपाप्मा ॥
यद् नृहीत मविज्ञातं निगदेनैव शब्दात् ।
अनग्नयिव शब्देधो न तज्ज्वलति कर्हिचित् ।
ॐ ॐ ॐ ॥ २ ॥” — इति ।

पातञ्जलि महाभाष्येऽप्युक्तं मेव मेव । तथाहि पञ्चमायाम् —
“इमानि च भूयः शब्दानुशासनस्य प्रयोजनानि ।
ॐ ॐ ॐ यद्धीत मविज्ञातं ॐ ॐ ॐ ।
तस्मादनर्थकं माधिगीषहीत्वर्ध्वं व्याकरणम्” — इति ।
अतएव मन्त्राणां मनुष्ठानानुष्मारकत्व मपि निर्णीतं सीमांसा-
दर्शने । तथाह्यधिकरणमालायाः प्रथमाध्यायस्य द्वितीयपादो-
चतुर्थाधिकरणे प्रथमवर्णकम् —

‘मन्त्रा उरुप्रथस्येति किं महत्कहेतवः ।
यागिपूत पुरोडाशप्रथनादेय भासकाः ।
ब्राह्मणेनापि तस्मान्मन्त्राः युज्येकहेतवः ।
न तज्ज्ञानस्य दृष्टत्वाद् दृष्टं परं नृदृष्टतः ॥” — इत्यादि ।
तदेवं सर्वस्यैव प्रतिपद्यते मन्त्राणां मर्थज्ञानेऽप्यवग्नं यति-

तव्य मिति; तत एवैतद् व्याख्यानं समयोजन मित्येतेनैवाभिधेय-
सम्बन्धावप्याख्यातावित्यलं पङ्कवितेन ।

अथ न ज्ञायते क्रियमाणं मिदं व्याख्यानं मप्यव्याख्यानं वा
प्रतिपत्त्यते ? वेदार्थस्त्वतिसूक्ष्मोऽहन्तु सूक्ष्मः सूक्ष्मधीश्च ; अपि
स्मर्यते चेवं नैरुक्तचयोदये —

“स्तेयं विद्या श्रुतिमतिबुद्धिः,

तस्याक्षपसा पार मौष्ठितव्यम्” — इत्येवमादि ।

मनुसंहितायां ब्रह्मचारितपोलक्षणं मप्यभिहितम् —

“वेदाभ्यासो हि विप्रस्य तपः पर मिधीयते ।

आ ह्येव स नखाग्नेभ्यः परमं तप्यते तपः ।

यः स्वस्वपि द्विजोऽधीते स्वाध्यायं शक्तितोऽन्वहम्” — इत्यादि ।

तादृशं तपसु गुरुणानुमतोऽहं मप्यधरं यथाशक्ति ब्रह्म-
चर्ये, परं कथं मनुगच्छेयं ममास्ति तत्प्रभायो न वेति ? एता-
दृशमद्वाक्यवित्तस्यापि मे प्रवृत्तिः “न संशयं मनारुह्य
नरो भद्राणि पश्यति” — इति विष्णुस्मृत्यवधानात् ; तदत्र सप्र-
णिपातं याचे ‘सन्तः सन्तवयलम्बनम्’ — इति । आरामि चैतद्
भट्टकुमारिलवचनम् —

“आगमप्रवणयाहं नापवादः स्वलक्षणम् ।

न हि सद्वर्तना मच्छन् स्वलितेष्वपोदते ।” — इति शम् ।

॥ परिच्छेदसूची ॥

अथ प्रथमः प्रपाठकः	१	अथ द्वितीयः प्रपाठकः	८३
प्रथमखण्डः	१	प्रथमखण्डः	८३
द्वितीयखण्डः	१३	द्वितीयखण्डः	८५
तृतीयखण्डः	२४	तृतीयखण्डः	१०३
चतुर्थखण्डः	३२	चतुर्थखण्डः	११३
पञ्चमखण्डः	३८	पञ्चमखण्डः	१२८
षष्ठखण्डः	४२	षष्ठखण्डः	१४४
सप्तमखण्डः	४८	सप्तमखण्डः	१५६
अष्टमखण्डः	७८	अष्टमखण्डः	१५८

॥ सविधयमन्त्रसूची ॥

अग्निपर्युषणमन्त्रः	१	आयहायणीमन्त्राः	८३-८५
अग्निस्यापनमन्त्रः	६४	आचमनीयवह्णमन्त्रः	१६४
अर्घ्यामृदयमन्त्रः	१६४	आश्वयुजीमन्त्रः	८६
अर्घ्यार्धधेनुबन्धनमन्त्रः	१५८	इन्द्रियापचारमायोमन्त्रौ	१६१, १७०
अर्घ्यणीयोपवेशनमन्त्रः	१६०	उत्तरविवाहमन्त्राः	२४-३१
अस्रक्ष्मापनोदनमन्त्राः	१२८-१३६	उपनयनमन्त्राः	५४-६५
अस्माकामणादिमन्त्राः	१३-१८	ऋणहोममन्त्रः	११३

त्रिमिपातनमन्त्राः	१५६-१५८	प्रपदमन्त्रः	११६
गर्भाधानमन्त्रौ	३६	बध्वन्तरोवादिमन्त्राः	४-१२
गवानुमन्त्रणमन्त्रः	१६६	भग्नमनःसन्धानमन्त्रः	१२२
गोपालनमन्त्राः	७८-८२	भूमिलयमन्त्रः	१११
गीमोक्षणमन्त्रौ	१६१	मधुपर्कचक्षणमन्त्रः	१६४
चतुर्थीहोममन्त्राः	३२-३५	मधुपर्कप्राशनमन्त्रः	१६५
ब्रूताकरणमन्त्राः	५२-५४	मांसाष्टकामन्त्राः	८५-१०३
जातकर्म्ममन्त्रौ	४४, ४५	मांसाष्टकायाजमन्त्राः	१०३-११०
ज्ञातिकर्म्ममन्त्राः	२	मूर्द्धाघ्राणमन्त्राः	४
दण्डस्थापनमन्त्रः	१३५	यगःकर्म्ममन्त्राः	१३७-१४०
नवयज्ञमन्त्राः	८६-८२	वगोकरणमन्त्रौ	१४८, १४८
नामकरणमन्त्रौ	४८	वास्तुयागमन्त्रः	१४४
निष्क्रामयामन्त्राः	४५-४७	विकृपाघ्नमन्त्रः	११७-१२१
षण्णहोममन्त्रः	१५०	विद्यापनीदनमन्त्रः	१५४
पथिलयमन्त्रः	१४८	विष्टरणहणमन्त्रौ	१६१
परिसमूहनमन्त्राः	११३-११५	श्रवणाकर्म्ममन्त्राः	८३-८५
पशुस्त्रक्षयनमन्त्रः	१२२	श्रवणाधृष्टायणमन्त्राः	१४५-१४७
पाचिप्रक्षणादिमन्त्राः	१८-२३	समावर्त्तनमन्त्राः	६८-७७
पादप्रक्षारणमन्त्राः	१६२, १६३	सार्धप्रातःकाव्यहोममन्त्रौ	१५४
पादप्रक्षेपणमन्त्रः	१६२	सोमनीययनमन्त्रा	३८-४२
पापरीगादिमवनाशनमन्त्रः	१२०	सुवाणीकरणमन्त्रः	१४८
पार्थिवकर्म्ममन्त्राः	१२३-१२६	सोपनीहोममन्त्रौ	४३, ४४
पुंसवनमन्त्रौ	३७, ३८	श्रव्ययनमन्त्राः	१४१-१४२
पूर्णहोममन्त्राः	१५१-१५४	हलाभियोगमन्त्रः	१११

॥ मन्त्रप्रतीकसूची ॥

अग्नये समिध माहाये	६२	अमलप्यं योजमर्षी	१०
अग्नावग्नियरति	८७	अभिभागीऽसि सर्वस्मिन्	१२५
अग्निं प्राच्याद मरुतान्	३	अभूयो दूतो हविषो	१०८
अग्निः प्राश्नातु प्रथमः	८१	असोसि प्राण तद्धत	८०
अग्निरेतु प्रथमो	७	अथ मूर्जावतो हव्य.	३८
अग्नियानुचन्द्रसूर्याः	३५	अर्धमण्यं तु देवं जगता	१४
अग्निष्टे इन्द्र मघहीम्	५७	अर्हणां पुत्र वाससा	१५८
अग्ने प्रायचित्ते त्वं	३२	अस्मा भव परशुर्भव	५१
अग्ने व्रतपते व्रतं	३७	अहर्मां अत्तपीपरत्	१४०
अधोरथचतुर्पतिघ्नेऽभि	२०	अश्वर इदं ते	६०
अङ्गादङ्गात् संयवसि	४८	आकाशस्त्वैष आकाशी	१२६
अङ्गादङ्गात् सन्भवसि	५०	आकूर्ती देवीं मनसा	१४८
अतः पितरो मादध्वं	१०५	आगन्त्या समगन्तहि	५६
अतु त्वा माता	८६	आतां देवेभ्यो हविः	८७
असं वा एकच्छन्दस्यम्	१५२	आदित्यं नायं भारोच्च	१४१
असपाशिनं भविता	२७	आधत्त पितरो गर्भं	१०८
असं प्राणस्य पङ्क्तिं गः	२८	आ नं प्रजां	२१
अवस्य हृतं भव रसः	१५३	आयं छन्दन्तु जीवसे	५२
अवस्य राश्वरिणि	१६४	आयं भगात् सविता	१
अद्विद्यं नो अनुमतिः	१०२	आरोकेषु च दम्नोऽपु	२५
अपहृता असुरा	१०३	इत्यायास्तदं हृतवत्	८८
अपेक्षि त्वं परिबाध	१३४	इदं मघं मिमं विश्वं	

इदं मह मिमो यदां	१६०	जने बहुमती रमृतं	१००
इदं भूमेर्भोजामहे	११३	जर्बोरुपस्ये जहयोः	२६
इहस्तराय परिवस्तराय	८८	जृतं सत्ये प्रतिष्ठितं	१२४
इन्द्राग्नी यमं यच्छतं	४०	जृतस्य गोप्त्री	६३
इन्द्राग्नं वदाम्	१११	एक मिमे विष्णुस्त्वा	१६
इमं स्तोमं मर्हते	११२	एकाष्टका तपसा	१११
इमन्तं उपस्थं मधुना	३	एतद्दः पितरो वासः	१००
इमं मन्त्रान् मारोह्या	१३	एतं पितरः सोम्यासो	१०४
इमां त्वं मिन्द्र मीदुः	२२	एतं तु त्वं मधुना	८१
इमा मग्निस्त्रायतां	८	एषैव सा या पूर्वा	८८
इमा मधुमतीर्मन्त्रम्	७८	एषैव सा या मध्यमा	१००
इमा मे विष्णतो	७८	ओपधे चायस्त्रैनम्	३३
इयं तन्मी गवां माता	८१	ओत्तापिधाना नकुली	७६
इयं दुरुक्तात् परिबाध०	६२	ओन्मूलताः सम्भवदन्ति	८८
इयं नार्युपमूर्तेऽग्नौ	१३	कन्यसा पिबन्धः	१५
इयं माग्नेदं मज्ज०	४४	कामं वेद ते नाम	२
इह गावः प्रजायन्मम्	१०	किंपश्यसि ? प्रजां	४२
इह धृतिं रिह स्वधृतिः	३१	केशेषु यच्च धापकं	२४
उदुभमं वरुण पाशम्	७३	ऊग्रं इदं ते	६०
उद्यन्तं त्वादित्या०	१४२	को नामासि ?	५८
उद्यन्—० दशसन्निरसि	७१	कोऽयं पुष्पो	१२५
उद्यन्—० शतसन्निरसि	७२	कोऽसि कतमोऽसि ?	४८
उद्यन्—० सहस्रसन्निरसि	११	कौतोमतं संवननं	१२२
उद्येन वाय उदकेनैधि	५२	क्रिमि मिन्द्रस्य बाहुभ्याम्	१५८

क्षुप्तिपासाभ्यां स्नाष्टा	१५४	देवस्य वे सवितु	५८
क्षुधे स्नाष्टा	"	देवाय त्वा सविधे	६१
मन्त्राणां सुपाप	०५	द्योस्ते वृष्टं रक्षतु	८
मर्भन्नेहि सिनीयासि	१६	हे छर्जे विष्णुस्त्वा	१६
मया ज्ञेयमसि	०८	ध्रुवा द्यौर्ध्रुवा पृथिवी	२०
मृभूषामि ते सौमगत्वाय	१८	नम पृथिव्यै दद्राय	८४
मृहान् न पितरो	१०७	नमो व पितरो घोराय	१०५
गोपीमय मसि	८०	नमो व पितरो जीवाय	"
ग्रीवाभ्यो मे क्लृप्ताभ्यां	१३१	नमोय पितर पितरो	"
ग्रीवो हेमन्त उत नो	८८	नमो व पितर क्षधायै	"
वधुरसि वसुद्रम्	०३	नेचरी श्यो गयत माम् ।	०४
वत्सार्दि भावीमवाय	१६	पद्म पद्मभ्यो विष्णुस्त्वा	१६
वन्द्र प्रायश्चित्तं त्वं	३३	परिषत्त धत्त	५
वन्द्र व्रतपते व्रत	५६	परिषाध मजामहे	१३४
जह्वाभ्यां मे यतोयत	१३३	परैत मृत्युरक्षत म चाभ्यात्	११
जातवेदी वषथा	११०	वशूना त्वा द्विद्वारेण	५१
तक्षद्गमुष्य चीमयो	१६५	पुनर्मानैत्विन्द्रिय	६६
तत्सवितुर्वरेण्य	६४	पुनर्मनः पुनरात्मा	६०
तपस्य तेजस्य श्रवा च	११६	पुनर्मा यन्तु देवता	११०
सुर गोपाय मा माघ	१५५	पुर्मासी मित्रावरुणौ	२०
प्रीणि व्रताय विष्णुस्त्वा	१६	पुमानग्नि पुमानिन्द्र	३८
भ्रातृयुज जमदग्ने	५४	सूर्यहोम यगधे	१५१
दक्षिण पाद मवनेनिजे	१६३	पूर्वं मन्त्र भपर मन्त्रम्	१६३
देव सवितः प्रसव	१	पृषण्य तु देवं कन्याम्	१५

प्रजापतये स्वा	६१	माता रुद्राणां दुहिता	१६६
प्रजापते न त्वदेता०	१३६	मा ते गृहेषु निमि	१०
प्रति चचे प्रति	८३	मा नस्तोके तमये	८६
प्रतितिष्ठन्तां त्वा	१४२	मा भैषीर्न मरिष्यसि	१५४
प्रतिद्यावाद्दधिभ्योः	८५	मा विदन् परिपन्थिनो	३०
प्रति प्राणि प्रति	"	सुख गां वरुणपात्रात्	१६५
प्रत्यङ्गेषु प्रति	"	मुहूर्तधि मे	१२८
प्रत्यङ्गेषु प्रति	८४	मेघां ते मित्रावरुणो	४५
प्रथमा हव्यवास सा	८३	यः प्रतीष्यां दिशि	८३
प्र मे पतिवानः	६	यः प्राच्यां दिशि सर्पराजः	"
प्राणानां ग्रन्थिरसि	५८	य चक्षीष्यां दिशि	"
प्राप्याः पतिवानः	७	यद्य मिव चक्षुर्यं	७५
बाहुभ्यां मे यतीद्यतः	१३२	यतो देवीः प्रतिपश्यामि	१६२
ब्रह्मचर्यं मागाम् ,	५८	यत् कुसीद ममदत्तं	१११
ब्रह्मचार्यसो ।	६१	यत्ने सुसीमे हृदयं ,	४५
भद्राक्ष, श्रेयः ' १ . , ८८	८८	यत्प्रभवः प्रध्यायत	८३
भरद्वाजस्य मन्त्रेण	१५६	यत् पञ्चर्मायु मङ्गतो	८७
भरानेर्धं कण्वामा	११४	यत् पृथिव्या धनामृत	४६
भसाय स्वाहा ।	१४३	यथा यन्ति प्रपद्मो	१४६
भसाय स्वाहा ।	"	यथा समुद्रं स्रवन्तोः	१४७
भुवन मसि साहस्य	७८	यददयन्द्रमसि कृत्वां	४७
भूर्भुव सरोम् ।	६४	यदपां घोरं	६८
भूर्भुवःसरोऽसूर्य०	१२६	यदिदं पश्यामि चक्षुषा	१३८
मम व्रते ते हृदय	२३	यदेतद्दृश्यं तव	२८

यशसे तैजसे	६८	लेखा सन्धिपु यत्तापु	२४
यशसो भयोऽसि	१६५	लोहिवेन स्रधितिना	८१
यशसो ययोऽसि ।	१६४	वडस्ताभ्या मे लोहितादान्	११२
ययोऽसि यशो मयि चेष्टि ।	"	वनस्यते यौदुह्ये	७६
ययोऽह भयामि	१३७	यशङ्गनौ देवयानौ	१४८
या सन्धा समधत्त	८५	वसुवन एधि	"
या अक्षन्तजवयन्	४	वह वपा जातवेदः	१०८
या भीषधीः सोमराज्ञौ	१६१	यायो धार्यायते त्व	११
या भीषधी सोमराज्ञौर्षही	"	वायो व्रतपते व्रत	५५
या तिरथौ निपद्यते	४३	वास्तोष्यते प्रति०	१४४
यानि कानि च घोराणि	२६	विपयित् पुच्छ मभरत्	४४
या देवा गति पश्यन्ति	१०१	विरूपाक्षोऽसि दन्तश्चिः	११७
वास्ते राके सुमतयः	४१	विष्णुर्वीनि कल्पयतु	५६
ये अप्सून्तरज्जनय	६८	विष्णोर्द्रुष्टोऽसि	५२
ये चत्वार पथयो	८७	वृक्ष इव प्रकस्तिष्ठसि	१२१
येन पूषा वृक्षयते	५३	व्रताना व्रतपते व्रत	५६
येन स्त्रिय मकशुत	७०	यक्त्रेम त्वा समिध	११५
येनादिते सीमान	३८	यद्वय मन आमुच	१४८
ये यस्मि प्राञ्च	१४५	यतामुवाय यतवीर्याय	८६
ये रूपाणि प्रतिमुञ्च०	१०४	यौरसि मयि रमस्व ।	७४
यो दधिनस्था दिशि	८३	यौर्वा एषा यत्	१५२
यो रोचनस्त मिह	६८	यौलेपु यच्च पापक	२५
राका मृह सुहवा	४०	यत्रायस्योगाय विष्णुत्वा	१६
रूप रूप मे दिश	१३८	सवसारस्य प्रतिमा	१०१

सखा सप्तपदो भव	१०	सूर्यं प्रायश्चित्ते त्वं	२४
संग्रहण संग्रहाण	७८	सूर्यं व्रतयते व्रतं	५५
स त्वाह्ने परिददातु	४८	सूर्यं स्वाहृत भन्वा	५८
सदो वः पितरो देव ।	१०७	सोमो ददत् नम्रवाय	६
सप्त सप्तभ्यो होत्राभ्यो	१६	सोमो रात्रा सोमस्तस्वो	८४
समस्तान्तु विष्टेदेवा.	१८	सोना वृथिवि नो	८५
समिध माधेहि	६१	स्रधिते मैत्रं हिंसीः	११
सन्वाप्नो अशुरे भव	२२	स्वाहाग्नेये कव्यवाङ्मनाय	१०३
सथ्यं पाद भवनेनिजे	१६२	स्वाहा सोमाय पित्रमते	॥
सहस्रबाहुर्गोपत्य	१२९	हत क्रिमीणां सुद्रको	१५७
सुकिशुकं शस्त्रलिं	२८	हतस्ते अघिषा कृमिः	१५६
सुमङ्गलौरियं वधूः	१८	हवे रात्रे क्षिमीवालि	१७५
सुयवः सुयवसं	१५	अन्यसमाप्तिः	१६८

॥ अथ मन्त्र व्रीह्यसाम् ॥

॥ अथ प्रथमः प्रपाठकः ॥

४५०

॥ तच्च प्रथम-खण्डः ॥

ॐ । देव सवितः प्रसुव यज्ञं प्रसुव
यज्ञपतिं भगाय । दिव्यो गन्धर्वः केतपूः
केतन्नः पुनातु वाचस्पतिर्वाचन्नः स्वदतु ॥ १

मन्त्रशैतल परमेश्वरो यज्ञपतिर्वाचि (यच्च सर्वदेवेभ्य एव अग्निर्वाच) ; पशूना
भगा विभुश्चक्षुः ; सविता देवता , अग्निपुरुषस्य विनिर्वाण — श्री(० य० १, १, ४, ५ ५० ।

हे 'देव' सर्वत्र द्योतमान । 'सवितः' जगत्प्रसवितः ।
त्वम् 'यज्ञं' इदं कर्म 'प्रसुव' अनुजानीहि । 'भगाय' कर्मफल-
भजनाय 'यज्ञपतिं' माम् 'प्रसुव' अनुजानीहि , अनुष्ठितकर्म-
फलभाजं मां कुर्विति यावत् । किञ्च, 'दिव्यः' द्युमध्यस्थः, 'गन्धर्वः'
गां पृथिवीं धारयति यः सः, 'केतपू' केतं प्रश्नां चित्तं पुनाति
यः सः, सूर्यः त्वत्प्रासादात् 'नः' अस्माकम् 'केतं' चित्तम् 'पुनातु'
निर्मलं सौकरोतु । अपि 'वाचस्पतिः' वाचामधिपतिः देवः
सोमाख्यः 'नः' अस्माकम् 'वाचः' गिरः 'स्वदतु' आस्वादतु
देवानिति शेषः । १

दे प्र०।।४५०।। अथ०५।। अग्निर्विष्णोर्देवता । त्वयि एते कर्म कश्चित् आयातक
अग्रमति दा० ए० ए० ए० ए० ए० ए० ए० ए० ए० ए० ए० ए० ए० ए० ए० ए० ए० ।

হ্রাসোক্তর যথাবিন্যাসে নিত, শূন্যদ্বয়ের দ্বারা নিত। এবং মর্কটিকণ্ডিকাণ্ডে
দ্বয়। দেবতা, তেঁদের প্রাণে আত্মাধিপতির চিত্তলব্ধ পবিত্র বস্তু এবং
বাতকার অবিচ্ছিন্ন। (সম দেবতাও আত্মাধিপতির বাক্যকে শ্রদ্ধা করত) ১

কাম বেদ তে নাম মদৌ নামাসি
সমানযামুৎ সুরা তৈ অভবত্ । পরমব
জন্মান্নে তপসৌ নির্মিতোসি স্বাহা ॥ ২

এই পাঠনিবন্ধে ব্রাহ্মণমন্মথম্, কামী দেবতা, আত্মিকর্মণি সুরা (জন্ম)
কামা দ্বারা প্রাপ্তি বিনিয়োগ - মৌ ২০ ২০ ২, ১, ১০ ২০ ।

হে 'কাম' ! তে 'নাম' 'বেদ' জানাতি ; সর্ব জগদ্বিত্তি
শ্রীয : । কিস্তু নন্দাদিত্যাদি—'মদ:' মদকর: 'নাম' প্রসিদ্ধ:
'অসি' অবসি । 'তি' ত্বদীয়া 'সুরা' ত্বদীয় মাৎসজলম্ 'অভ-
বত্' ইহ কন্যায়াং প্রাপ্তমুৎসমিত্তি যাবত্ । অতএব এতদ্রামিকাং
কন্যায়াং 'সমানয়' সম্যক্ প্রাপয়, 'অমু' এতদ্রামিকং পতি মিত্তি
भाव: । হে 'অমু' কামায়ে । 'অমু' কন্যায়াদীরে তব 'পর' জন্ম
উৎপত্তা জন্মি ; স্মৃতিশ্রী য়: । ত্ব 'তপস:' তপসে ধর্মোৎপাদনায়
'নির্মিত:' 'অসি' অবসি ; বিধাত্রেতি য়: । 'স্বাহা' শ্রী-
মমা উক্তি: 'এমা অবত'—ইতি য়: । সুরেতি নিষ্পত্তাভুৎস-
নামসু পঞ্চবিংগতিতমং পদম্ । তপসপ্রতি চতুর্থ্যর্থং পঠৌ ॥ ২

হে কাম দেবতা ! তেঁদের নাম মন্মথম্ বিহিত আছে ; আমি মন্মথ
পিতা এগিছ । অতএব তেঁদের নামকর্য এই কন্যাতে একজন পিত্রে রাখা হইবে ;
অতএব তেঁদের এই নামক পিত্র মন্মথম্ উৎপত্ত কর । হে কামায়ে । এই
কন্যাতে তোমার সন্তানের জন্ম হইবে, আমি ব্রাহ্মণের কন্যাকে বিবাহ
কর্তৃক সন্তান হইবে। —এই উক্তি মদ্যক্ উক্তিগত হইবে ॥ ২

इमन्त उपस्थ मधुना सपृष्टजामि
प्रजापतेर्मुखमेतद् द्वितीयम् ।
तेन पुंसोभि भवासि
सर्वानवशान्वशिन्यसि राज्ञी स्वाहा ॥३॥

अस सराट् प्रीतिपथौ विदुष कन्द , कामी देवता आतिथ्यमपि मधुना समीपस्थ
विश्वने विनिर्वाण —वी० म० २, १, ११ मू० ।

हे कन्यके । 'ते' तव 'इमम्' 'उपस्थ' आनन्देन्द्रिय 'मधुना'
'सपृष्टजामि' विलिम्बामि । 'एतत्' उपस्थ प्रजापते' स्रष्टु-
'द्वितीयम्' अपर मुखम् । तेन' अनेनैव मुखप्रभावेण
'सर्वान्' अवशान् अपि पुंस' 'भूमिभवासि' वशीकरोमि ।
अत 'वशिनो' पतिवशकारिणी त्वम् 'राज्ञी' स्वामिनी पति
वृत्तस्य 'असि' भवासि । 'स्वाहा उक्त मेतद् सम्यग भवतु ॥ ३

दे कन्या । प्रीति एते पानवस्त्रिभू यशु-निष्ठ तद्विद्वहि देव। अयान्तिष्ठ
एकटे मू० (अर्वा२ अलो२गतिव हा३) । एते हेस्त्रिभू अर्वादे सन्वन
मू० ११ गुरुमरुत ११ नीलूत कतिष्ठ नीक , अरु२१ गतिवगतिनिनी दूदि गति
गुरुदेव यामिनी एकेगह ।—आर्बिक डेक्लिटि मयाक अतिगत्र द्दुके । १०

अग्निं क्रव्यादमकृण्वन् गुहानाः
स्त्रीणां मुपस्थमृषयः पुराणाः ।
तेनाज्यमकृण्वन् सैगृह त्वाष्ट्रं
त्वयि तदधातु स्वाहा ॥ ४

अस उपरिदशाज्योनिष्ठिदुष कन्द , कामी देवता आतिथ्यमपि जपेन कन्यो
पस्यधावन विनिर्वाण —वी० म० २, १, ११ मू० ।

‘गुहानाः’ गिरिगुहावासिनः, ‘पुराणाः’ पुरातनाः.
 ‘ऋषयः’ वसिष्ठाद्याः, ‘स्त्रीणां’ स्त्रीजातीनाम् ‘उपस्थ’ ‘ऋष्यादम्’
 ग्राममांसभक्षकम् ‘अग्निम्’ इति ‘अक्षयुन्’ स्त्रीजातवन्तः ।
 किञ्च ‘तेन’ संयुतं ‘वैश्व’ ‘विश्व’ पुरुषमिश्रम् तेन निर्वृतं,
 ‘त्वाद्’ त्वष्टा विश्वकर्मा जगत्सृष्टा तद्देवताकं गृह्यन् ‘आत्मम्’
 इति ‘अक्षयुन्’ निर्वृतं कृतवन्तः । हे कन्ये ! ‘तत्’
 शुक्रं ‘त्वयि’ त्वदीयोपस्थान्नां ‘दधातु’ स्थापयतु ; पतिरिति
 शेषः ।—उक्तञ्चेतत् सुहु भवत्विति ॥ ४

गिरिगुहावासी, गृहादन, बगिछारि कविष, स्त्रीजातिर आनन्देच्छिके
 कामदायक उपस्थ अग्नि बनिश्च स्त्रीकाश्च अदित्राहेन एव विवर्णा (गृह-अग्नेः)
 देवताः वैश्वानर उदगत्यागे गृहवैश्विष इहेतु आहर्तु उदके दामोद
 दत्त बनिश्च स्त्रीकाश्च अदित्राहेन । हे कन्या । मेहे पृथ वहीर उभयामिते
 पति कर्तुं क आगिठ हटेक ।—हेन नमस्क वीरुठ हटेक । ४

या अक्षन्तव्रधयन् या अतन्वत
 याश्च देव्यो अन्तामभितो ततन्व ।
 तास्त्वा देव्यो जरसा संव्यय-
 न्वायुपमतीदं परिधत्स्वासाः ॥ ५

यस जगदीश्वर वल्लभारा देवता ; यमदीयपरिधापने वि०—गी० अ० २. १. १२ सू० ।

‘याः’ ‘देव्यः’ द्युतिमत्याः तन्तुवायव्यद्विष्टाः ‘अक्षन्तन्’
 कर्तितवत्यः ; एतस्य वल्लस्य सूत्राणि निर्मितवत्य इत्यर्थः, ‘याः’
 ‘अवयन्’ कृतवत्यः ; एतत्तन्तुसन्धानं कृतवत्यः, ‘याः’ ‘अतन्वत’

વિસ્તારિતવત્ત્વ : ૬૮ પરિધેયરૂપં કૃતવત્ત્વ, 'યા' ને
'યન્તાન્' યતત્પટસક્તાન 'અમિલ' સમયપાર્શ્વથી 'તતત્ત્વ' તત્ત્વ
પ્રથિતવત્ત્વ, 'તા' 'દેવ્ય' જે કન્યે । 'ત્વા' 'જરસા' જરાસ્ત
યાવત્ 'સમ્યયન્તુ' મરિધાપયન્તુ । જે 'આયુષ્યતિ' દીર્ઘાયુધિ ।
'૬૮મ્' પ્રકૃત યાચ' વસનમ્ 'પરિધત્ત્વ' પરિધાન કુદ્ધ ॥ ૫

૫૫ દેવેશ્વરી એ દેવગણના પૂજ્ય મહત્ત્વ પ્રસૂત કરિશાદેહન એ દેવેશ્વરી દેશી
વડન કરિશાદેહન એ હરિશ્વરી વડાદે એ આકાશ સ્થિત કરિશાદેહન એ
દેવેશ્વરી દેશી ૪૦૩ પાદે ૩ હિમાનગમ્ એવન કરિશાદેહન, ૫૮ કદમ્ ।
૫૬ દેવેશ્વરી કોમાલેક અશ્વત્થા પંચાલ જો-જોદે ૨૪૫ પરિધાન કરાદેકે
ધાશ્ન । ૫૭ આયુષ્યતિ । એ ૫૮ પરિધાન કર ૦ ૬

પરિ ધત્ત ધત્ત વાસસૈના
શતાયુષી ક્ષણુત દીર્ઘમાયુ ।
શત ચ જીવ શરદ સુવર્ચા
વસૂનિ ચાર્યે વિભૂજાસિ જીવન્ ॥ ૬

પદ્ય વિષ્ણુવિષ્ણુપદ્ય, પરિધાનવિધી દેશી, ઉપરીપરિધાન વિ૦ (ગી૦ ૪૬૫) ।

જે તન્તુવાયસ્તિય । યૂયન્ 'શતાયુષીમ્' શતવર્ષજીવિનીમ્
'અના' કન્યકામ્ 'વાસસા' વસ્ત્રેષ 'પરિ ધત્ત ધત્ત' વિર પરિધા-
પયતેવ । કિંચ યતદોયમ્ 'આયુ' 'દીર્ઘ' વર્ધિત 'ક્ષણુત'
કુરંત । યવમ્ પરિધાપયિષ્વોરમિધાય કન્યામાગ્રાસ્તે—દે ચાર્યે ।
આર્યજાતીયે । ત્વમ્ 'સુવર્ચા' તિજ્ઞહિનો સતો 'જીવન્' જીવન્તો
'વસૂનિ' શિશ્વર્યાણિ 'વિભૂજાસિ' સમાજસ ॥ ૬

દેવદશવચનકારિણી જીવન । હોમશ મહર્ષીઓવિની એહે કનાકે
 ઠિગ્ગિનહે સ્મન લેખાં ૭ એવં આનીર્ણામ પાત્રા દેશામ ગરમાયુ ગુહિ કરા ।
 દે ચાર્ણાચ્છોદાઃ । કન્ના । હ્રમિ હેત્રવિનો હરેશા મહ મુદ્દ (મહર્ષ)
 ધોવિરા ધાક,—છોવિરા ધાકિરા એવર્ષા મકમ હોમ કરા ૩૭

**સોમોદદદ્ ગમ્ભવાંય ગમ્ભર્વોદદદમ્નયે ।
 રયિષ્વ પુવાંચાદાદન્નિર્મહ્યમધો વ્રમામ્ ॥ ૭**

અત્ર નિષ્કુદ્ગદુપ્પદ્ , સોમાદદ્દો દેવતા , પતિયસીવે કન્માનમ્નયે વિનિયોમ ।
 —ગી० ૪૦ ૧,૧,૧૯ ૫૦ ।

‘સોમઃ’ સૂચત્તદિતિ સોમઃ સ્વદૃદેવતા દમાં’ કન્થાં ‘ગમ્ભ-
 વાંય’ ગાં ધારયતિ યઃ તસ્મૈ આદિત્યાય પાત્રજાય, પિત્રે દિતિ
 યાવત્ ‘અદદત્’ અદાત્ સમર્પયત્ ; સ ચ ‘ગમ્ભર્વઃ’ આદિત્ય-
 સ્વરૂપ પિતા ‘અમ્નયે અદદત્’ અમ્નિસમીપમધુના સમર્પયત્ ;
 સાન્નિરૂપેણ સ્થિતઃ અન્નિ- ‘મહ્ય’ પરિણેત્રે ‘અદાત્’ ; ‘અધો’
 અપિ ‘રયિ’ ધનં ‘પુવામ્’ ચ’ અદાત્તત્તદેવેત્યાચાસે ॥ ૭

અર્થે એહે મનાકે નિહાંદ હટ્ટ મર્મર્મ કરામ, નિહાંદે અર્થિત્ર નિહાંદે
 હેનમીત્ર રશિગ્રાહન, અર્થિ ગામીરત્ર હેનરિત્ર ધાકિરા આમાત્ર આમાત્ર
 કરામન ; હેનમી કરિ એટલગર મન-ગુહાધિ ૭ આમાત્ર આમાત્ર હરેન । ૧

**પ્ર મે પતિયાનઃ પન્થાઃ કલ્પતાણ
 ગિવા અરિષ્ટા પતિલોકં મમેયમ્ ॥ ૮**

રિપામ્નયતીશ્ચ , પન્થા દેવતા , કલ્પાદમર્મને વિ—ગી० ૧,૧,૨૦ ૫૦ ।

‘मे’ मम ‘पतियानः’ पतिगृहगमनोपयुक्तः, ‘पन्थाः’ मार्गः
 ‘शिवा’ शिवः कल्याणकरः ‘अरिष्टा’ अरिष्टः, रिष्टं विघ्नः,
 तच्छून्यश्च ‘प्रकल्पताम्’ प्रकृष्यताम् विनिर्दिश्यताम् जगत्पतिनेति
 शेषः । येन पथा ‘पतिलोकम्’ पतिगृहं ‘गमयम्’ गच्छेयम्
 अहमिति शेषः ॥ ८

आगतं गतिगृहं जगत्पतिः शिवः, जगत्पतिकर्तृकं कल्याणकरं च विप्रशून्यं
 कलिकं कलिकं । गारादिकं अपि कल्याणं च निर्दिष्टं गतिगृहे देवहितं ददेत्क

प्रास्थाः पतियानः पन्थाः कल्पताए
 शिवा अरिष्टा पतिलोकं गम्याः ॥ ९

विपानिहृप् कल्पः । पन्था देवताः । कल्पताएवर्त्तने विनिर्योगः (बी० तदेव) ।

हे जगत्पते ! त्वया ‘अस्थाः’ कल्यायाः ‘पतियानः’ पतिगृह-
 गमनोपयुक्तः, ‘पन्थाः’ मार्गः ‘शिवा’ शिवः कल्याणकरः ‘अरिष्टा’
 रिष्टं विघ्नः, तच्छून्यश्च ‘प्रकल्पतां’ प्रकृष्यताम् । हे कल्पे ! येन
 पथा ‘पतिलोकं’ भर्तृगृहं ‘गम्याः’ उपेयाः ; त्वमिति शेषः ॥ ९

जगत्पति कर्तृक एव कल्याणं गतिगृहे वाहेवात्र शिवं कल्याणकरं
 च विप्रशून्यं कलिकं ददेत्क । हे कल्पे ! येन पथे जूमि कल्याणं ॥ निर्दिष्टं
 गतिगृहे देवहितं ददेत्क गतिः ॥ ९

अग्निरेतु प्रथमो देवताभ्यः

सोस्यै प्रजां मुञ्चातु मृत्युपाशात् ।

तदयं राजा वरुणो नु मन्यतां

यथेयं स्वौ पौत्रमर्घं न रोदात् स्वाहा ॥ १०

यस्य भूविष्-विष्टुष् कल्पः । अग्निदेवता, आन्वद्योमि विनिर्योगः - बी० ख० १, १, २४ म० ।

କରୋତୁ । ହେ ‘ସୂକ୍ତ୍ୟୋ !’ ‘ସତ୍ତ୍ବ’ ଯଃ ପନ୍ଥାଃ ‘ନଃ’ ଅସ୍ମାକମ୍ ଗନ୍ତବ୍ୟାତ୍
 ‘ଅନ୍ୟଃ’ ଭିନ୍ନଃ, କିନ୍ତୁ ‘ଦିବ୍ୟାନାୟ’ ଦେବମାର୍ଗାତ୍ ଅପି ‘ହତରଃ’ ଭିନ୍ନଃ;
 ତସ୍ ‘ପରଂ’ ଅପରଂ ପିତୃଲୋକୋପମ୍ ‘ପନ୍ଥାଂ’ ପନ୍ଥାନମ୍ ‘ଅନ୍ତୁ’ ସଂସ୍ପୃଷ୍ଟ
 ‘ପରେହି’ ପରାହ୍ମୁଖୋ ଗଚ୍ଛତ୍ । ‘ସଂସ୍ପୃଷ୍ଟତେ’ ପ୍ରାୟଶ୍ଚ୍ୟେ ମତୁଫ୍, ପଞ୍ଚମ୍ୟେ
 ଯ ସତୁର୍ଥୀ; ତତ୍ତ୍ବାସ ସଂସ୍ପୃଷ୍ଟିଦ୍ବିଧିଜ୍ଞାନବିଶିଷ୍ଟସ୍ ‘ସଂସ୍ପୃଷ୍ଟତେ’ ପ୍ରାୟଶ୍ଚ-
 ଶ୍ଚବେନ୍ଦ୍ରିୟଜ୍ଞାନବିଶିଷ୍ଟସ୍ ଯ ‘ତି’ ତସ୍ ସନ୍ନିଧୌ ‘ବ୍ରବୀମି’ ଏତନ୍
 ପ୍ରାର୍ଥୟେ—‘ନଃ’ ଅସ୍ମାକଂ ‘ପ୍ରଜାଂ’ ସନ୍ତତିତତିମ୍ ‘ସତ’—ବିଶିଷ୍ଟତଃ
 ‘ନୀରାନ୍’ ପୁରାନ୍ ‘ମା’ ରୌପ୍ୟଃ ମା ହିଂସୀ ॥ ୧୫ ॥ ୧

इति सामग श्रीसत्यव्रतसामथमिरचितायां
 “मन्त्रसप्तौषनी” नाममन्त्रब्राह्मणव्याख्यायाम्
 प्रथमप्रपाठकीयः प्रथमखण्डः ॥ १

ସୂକ୍ତ୍ୟୋ ଗର୍ବାତ୍ ମୁଖ ପଦମ କରମ, ଅସ୍ମାକାୟ ଆସାତେ ଉପସ୍ଥିତ ହୃଦେ । ଦେବ-
 ଯତ ଦେବତା ଆବାସିବେଶ ଅତର ବିଶାମ୍ କରମ । ହେ ସୂକ୍ତ୍ୟା ! ହେ ଗର୍ବ
 ଆବାସିବେଶ ଗର୍ବା ନରେ ଏବଂ ଯାହା ଦେବଦେବେଶ ପଦନୀର ନରେ, ମୋହି
 (ଐନ୍ଦ୍ରବେଶ) ଗର୍ବ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରତ ଗର୍ବାତ୍ ମୁଖ ହୃଦା ପଦନ କର । ଉଠୁଛନ୍ତି ନର୍ମନିଜ୍ଞାନ-
 ଦିନିଷ୍ଠ ଏବଂ ଉଠୁଛନ୍ତି ଅବେଶିତଜ୍ଞାନବିନିଷ୍ଠ ତୋମାର ନିକଟେ ଶ୍ରୀରାମା କହି—
 ଆମାର ପରିବାରବର୍ଗିକ—ବିଶେଷତ ନୃସିଂହକେ ବିନିଷ୍ଠ କରନ୍ତି ନା ॥ ୧୫ ॥ ୧

नाम/परी मन्त्रब्राह्मणस्य प्रथमप्रपाठकीयः प्रथम खण्डः
 प्रपाठक नामप्रयोग इति व्याख्यायाम् अथ ॥ १

॥ अथ द्वितीय-खण्डः ॥

इमं मग्मानं मारोद्वास्मैव त्वए स्थिरा भव ।

द्विपन्तं मय वाधस्व मा च त्वं द्विपता मधः ॥ १

निपुणवदुर्ध्वः, चामा देवता ; चामाकामये विनियोगः—गी० म० १, २, ३ म० ।

हे, वधु ! 'इमम्' प्रत्यक्षम् 'अग्मानम्' शिखाखण्डम्
'मारोद्' आक्राम । तथाच 'त्वम्' 'चामा इव' पापाण्डव
'स्थिरा' अवस्था 'भव' ; अपिचैव पतिकुले चिरं तिष्ठेत्त्यर्थः ।
किञ्च इत्थं 'द्विपन्तम्' मच्छत्रुकुलम् 'मयवाधस्व' पीडय, 'च'
'त्वं' 'द्विपतां' तेषाम् 'मधः' अधस्तात् अवरभावेन स्थिता 'मा',
'भूः'—इति शेषः ; कदाचित् कथमपीति ॥ १

एवम् एते निजावदं जातान् कश्च,—तुमि एते अष्टवक्त्र वृद्धकण
'७' अविभक्तारव गतिरु गृहे वाग कश्च । वधु ! उरीर द्विपतिरिति अष्टकि
कर्तव्यमज्ञातान् वृद्धे पञ्चकुले मन्त्रगोत्रा देवद्विष्ट हृष्टे ; तुमि पञ्चनिगम
निकटे कथम-७ कानकगणहे जगपद् हृष्टे मा ॥ २

इयं नार्युपब्रूतेनौ लाजानावपन्ती ।

दीर्घायु रस्तु मे पतिः

शतं वर्षाणि जीवत्वेधन्तां ज्ञातयो मम स्वाहा ॥ २

विपीडितमग्ना मूर्ध्नि कथं कथं ; अविदेवता ; वाजसीमे वि—गी० म० १, २, ३ म० ।

'इयं' 'नारी' नववधू 'लाजान्' अष्टब्रह्मण्यै 'अपन्ती'
'लावपन्ती' प्रविपन्ती सती 'वयं व्रते' अभिसमीये प्रार्थयति ।

किमित्याह—‘मे’ मम ‘पतिः’ ‘दीर्घायुः’ दीर्घजीवो ‘अनु’;
तथाच ‘अत वर्षाणि जीवतु’ इति . किञ्च मम ‘प्रातयः’ देव-
राद्यः ‘एधन्ताम्’ परिवर्धन्ताम् । —‘स्वाहा’ उक्तं मेतत् स्रुतं सम्यक्
भवतु ॥ २

এই মন্ত্রধৃ সাচাওনি অদ্বিষ্ট মিঃসিঃসঃ উক্ত অগ্নিময়ীনা আর্চনা
করিয়াছেন—এ. “আমার পতি দীর্ঘজীবী হউক,—মতাব্দে মতাব্দে আমার
কলম এবং আমার দেবতা অদ্বিষ্ট আদিরা আমার পরিবর্ধিত হউক যাকুন” ।—এই
আর্চনা সম্যক্ সম্পাদ্য হউক ॥ ২

अर्यमणं नु देवं कन्या अग्नि मयक्षत । स
द्रुमां देवो अर्यमा प्रीतो मुञ्चातु मा मुतं
स्वाहा ॥ ३

निबृहदुक्तं अथ , अर्यमा देवता , कान्छीमे विनिवीर (गी० तद्वै) ।

‘अत’ अग्नि, इत्वं ‘कन्या’ ‘अर्यमणम्’ अर्यमाख्यम् ‘अग्निम्’
तेजोविमेवं ‘तु’ निबृहदम् ‘अयक्षत’ अयष्ट, आर्क्षीत् ‘सः’
पूजितोऽय अर्यमा देव . इमीं कन्यकाम् ‘इतः’ पिबकुलात्
‘मान्’ उद्दिश्य ‘अ मुञ्चातु’ प्रकर्षेण स्थिरतया मुञ्चतु ; यैत्रं धन्यं
विच्छिद्य मष्टां विराय ददातु इत्यर्थः ॥ ३

এই কন্যা, অর্যমা নামক দেবতাকে প্রার্থনা করিয়া
লেন, সেই অক্লিষ্ট অর্যমা দেবতা! তেঁহীকে গিড়কুল হইতে বিচ্ছিন্ন করত
আমাকে নিশ্চিহ্নরূপে মর্দন করুন।—এই আর্চনা সম্যক্ সম্পাদ্য
হউক ॥ ৩

पूषणं नु देवं कन्या अग्नि मयक्षत ।०

स इमां देवः पूषा प्रेतो मुञ्चातु मामुत स्वाहा ॥ ४

पशुदुग्धार्थां उचिष्य इत्य , पूषा देवता , शाकशीमि विनिधीय ई (सो० सदी०) ।

‘सत अपि, इय कन्या’, ‘पूषण’ ‘पूषणामकम् ‘अग्निम्’
तेजोविशेष देव ‘नु निचयम् ‘अयक्षत’ अयष्ट, आर्क्षीत्, ‘सः’
पूजित ‘पूषा देव इमा’ कन्यकाम् ‘इत पितृकुलात् ‘माम्’
उदिश्य ‘प्र मुञ्चातु’ प्रकर्षेण स्थिरतया मुञ्चतु येन बन्धन विच्छिद्य
मग्न चिराय ददात्वित्यर्थ ॥ ४

अ० ७० ई कना। पूषा नामक देवतादेवतादेवता निष्ठ अर्चना करिष्यन्,
लोरे अर्क्षित पूषा देवतादेवतादेवता निष्ठ अर्चना करिष्यन् अयक्षत
आर्क्षीत् निष्ठ अर्क्षित पूषा देवतादेवतादेवता निष्ठ अर्चना करिष्यन् ।—० ई आर्क्षीत् नामक अर्चना
इत्येक ॥ ४

कन्यला पितृभ्यः पतिलोकां

यतीय मम दौघा मयष्ट ।

कन्या उत त्वया ययं धारा

उदन्या ब्रूवाति गार्हमहि द्विष. ॥ ५

कालापिष्य इत्य कन्या देवता , शाकशीमि विनिधीय (सो० सदी०) ।

‘पितृभ्य’ पितृ मातृ-प्रभृतिभ्य ‘पतिलोक पतिकुलं
‘यती’ आगच्छती ‘इयम् ‘कन्यना कन्या, ‘दौघाम्’ प्रभृ
सापित्रोदौघा विनैव अयष्ट’, आर्क्षीत्, अग्निमिति ।
उत’ अपि हे कन्ये । ‘त्वया’ सह एकजीभूता ‘ययम्’ ‘उदन्या

द्रुमां त्व मिन्द्र मीढुः सुपुत्रां सुभगां कृधि ।
दशास्यां पुत्रानाधेहि पति मेकादशं कुरु ॥ १८

मिन्द्रः इन्द्रः सप्त , द्रुमी देवता , आमी प्राप्ते विनिधीय (गो० वदिव) ।

हे 'इन्द्र' ऐश्वर्यमर्देव । 'मीढु' युक्तोक्तस्य सेत्ता तर्पयिता
'त्वम्' 'द्रुमां' कन्यां 'सुपुत्रां' सत्पुत्रवतो 'सुभगां' सौभाग्यशालिनीं
'कृधि' कुरु । किञ्च 'भस्या' कन्यायां 'इय पुत्रान्'
'आधेहि' आधाय; तदाप्तास्या 'पतिम्' भर्तारं ते. सह
सङ्कलनया 'एकादश' एकादश 'कुरु'. ॥ १८

हे ऐश्वर्यमर्देव ! त्वम् । कृधि एवं कन्यायै नृपुत्रवतः च नोत्तमा
शालिनीं सह अयं देवता प्रदत्तं पुत्रं आश्रय करीषि । त्वं पुत्रं नृपुत्रं
नृपुत्रं नृपुत्रं कुरुतेन चार्हाते देवता एकादश कन्यां नृपुत्रं ददेत् ॥ १८

संस्वाप्नो ऋगुरे भव संस्वाप्नो ऋगुरां भव ।
ननान्दरि संस्वाप्नो भव संस्वाप्नो अधिदेह्यु ॥ २०

विपनपदाः ऋगुरे सप्त , कन्या देवता , संस्वाप्नोः विनिधीय (गो० तदेव) ।

कन्ये ! त्वं 'ऋगुरे' ऋगुरविषये 'संस्वाप्नो' प्रधाना
'भव' । 'ऋगुरां' 'संस्वाप्नो' 'भव' । 'ननान्दरि' 'संस्वाप्नो'
'भव' । 'देह्यु' देवरेषु 'अधि' अधिलक्ष्य 'संस्वाप्नो' भवेति
अनुकर्षणीयः ; सर्वेषां मेव प्रीति मवाप्य तेषु सर्वेष्वेव स्वाधिपत्य
स्थापने समर्था भवेति भावः ॥ २०

୧୧ କନ୍ୟା । ତୁମି ନିକଟରେ ଯିବୁ, ଯିବୁ, ନମାମା, ସେବର ଶୁଦ୍ଧି ପାଠେ
ନିକଟରେ ଯିବୁରେ ଆସିବୁ କବିତା ମନ୍ତ୍ରୀ ୧୭ ଅର୍ଥାତ୍ ମନ୍ତ୍ରୀର ଶୁଦ୍ଧି-
ପାଠେ ୧୭ ୧୦ ।

ମମ ବ୍ରତେ ତେ ହୃଦୟଂ ଦଧାତୁ

ମମ ଚିତ୍ତ ମନୁଚିତ୍ତଂ ତେ ଗନ୍ତୁ ।

ମମ ବାସ ମେକମନା ଜୁପସ୍ତ

ବୃହସ୍ପତିସ୍ତ୍ବା ନିୟୁନକ୍ତୁ ମହ୍ୟମ୍ ॥ ୨୧ ॥ ୨

ବିଷୁବ୍ କଥା । ବୃହସ୍ପତିଦେବତା, ପରମାତ୍ମାରୂପେ ବିନିଷ୍ଠିତ (ଶାଂ ମଦିବ) ।

କନ୍ୟା । ‘ବୃହସ୍ପତିଃ’ ଜଗତ୍ପତିଦେବଃ ‘ତେ’ ତବ ‘ହୃଦୟ’ ‘ମମ
ବ୍ରତେ’ ମନ୍ତ୍ରୀୟେ କର୍ମଣି ‘ଦଧାତୁ’ ଧାରୟତୁ ‘ତେ’ ‘ଚିତ୍ତ’ ‘ମମ’ ‘ଗନ୍ତୁ-
ଚିତ୍ତମ୍’ ‘ଗନ୍ତୁ’ ତତ୍ପ୍ରସାଦାଦେବେତି । ଯମ୍ ‘ଏକମନା’ ଶତୀ ‘ମମ’
‘ବାସମ୍’ ‘ଜୁପସ୍ତ’ ଶେଷ, ତତ୍ପ୍ରସାଦାଦେବେତି । ସ ଏବ ବୃହସ୍ପତିଃ
‘ତ୍ବା’ ତ୍ବା ‘ମହ୍ୟ’ ‘ନିୟୁନକ୍ତୁ’ ମା ମହାହୃଦିତୁ ମ୍ରେୟତ୍ବିତି ॥ ୨୧

इति सामग्यौसत्यव्रतसामयमिरचितायां

“मन्त्रसंस्मृती”-नाममन्त्रब्राह्मणव्याख्यायाम्

प्रथमप्रपाठकीया द्वितीयखण्डः ॥ २

୧୧ କନ୍ୟା । ଏହେ ବ୍ରହ୍ମ-ଜଗତ୍ପତି ପାରିତ୍ୟ ଦେବତା ଜୋହାର ଶ୍ରବଣ ଆମାର
କାର୍ଯ୍ୟେ ନିଷ୍ଠୁ କହନ । ଜୋହାର ଶ୍ରବଣେ ଜୋହାର ଚିତ୍ତ ଆମାର ଚିତ୍ତେର ଅର୍ଥ-
ମାମି ହେବ । ଜୋହାର ଆମାରେ ତୁମି ଏକମନା ହେବା ଆମାର ଆତ୍ମା ଆଜିମାନମ
କବ । ତିମି ଜୋହାରେ ଆମାର ବ୍ୟବହାରେ ମନ୍ତ୍ର ନିଷ୍ଠୁ ବାସନ ॥ ୨୧

सामयमौसत्यव्रतसामयमिरचितायां

मन्त्रसंस्मृती-नाममन्त्रब्राह्मणव्याख्यायाम्

॥ अथ तृतीय-खण्डः ॥

लेखासन्धिषु पञ्चखावर्त्तेषु च यानि ते ।

तानि ते पूर्याहुत्या सर्वाणि शमयाम्यहम् ॥ १

श्रीविष्णोः शक्त्यादीनां वचना विराजन्तु एवमन्त्रा इति यावत् । निष्कृतं तु योऽप्याहुषु
अभिधीयमाना ईयता, कन्वादीषोपमनगोमे विनिवीत — गी० ४२०१, २, ३ सू० ।

हे ऋषे ! 'ते' तव 'लेखा-सन्धिषु' लेखानां रेखाणां
संस्थानेषु भासकरतत्तादिषु, 'पञ्च' अक्षरानि 'अ' अपि
'पावर्त्तेषु' नाभिरभ्यादिषु 'यानि' पापानि अनुष्ठितानि, पाप-
विज्ञानि वा सन्तीति शेषः ;—अहं परिषेता 'तानि सर्वाणि'
'पूर्याहुत्या' अनया 'शमयामि' लपशमयामि ; तत्तद्गुणानि
वारयामीति यावत् ॥ १

१२ सू० । ओम्कारं वेदाङ्गितं लघुचिह्नं चकार । चन्द्रविशिष्टं
नक्षत्रं च नक्षत्रफलं एव नाङ्गितं चकार । वेदेनानां चानुष्ठितं
होमं च यथावत् चित् । अङ्गितं चकार, यानि एव पूर्ण-आङ्गितं १, २
४२०१२३ उक्तं चित् ।

केषु यच्च पापक मौक्षिते रुदिते च यत् ।

तानि ते पूर्याहुत्या सर्वाणि शमयाम्यहम् ॥ २

हे ऋषे ! 'यच्च' 'पापक' पाप अनुष्ठितं नश्वरं च 'चिह्नं' वा
'ते' तव 'केषु' अस्तीति शेषः, 'अ' अपि 'मौक्षिते' दम्यन
क्रियायाम्, 'अ' अपि 'रुदिते' रोदने 'यत्' अस्ति,—प्रकटी
भवति ;—'अहं' इत्यादि पूर्ववत् ॥ २

(ହ କାନ୍ଧା) ଶ୍ଳୋକୀୟ କେନ୍ଦ୍ରୀୟମ୍ ଓ ଅନ୍ତରାଳ ଚିହ୍ନ ଓ ଅନ୍ତରାଳ ଆଦି ୧୩୯
କୋଣାର ଶ୍ଳୋକେ, ଶ୍ଳୋକେ ଯେ କୋଳ ଗାମ୍ ଅନ୍ତରାଳ ହେବାପାଇଁ ବା ଅନ୍ତରାଳ ଗାମ୍
ଅନ୍ତରାଳ ଓ କୋଳ ଗାମ୍,—ଆମି ଏକେ ମୂର୍ଦ୍ଧ-ଆଦିର ଶାନ୍ତା ଓ ଅନ୍ତରାଳ ଶ୍ଳୋକ-
ନାମିକ ଦିଅନ୍ତେଛୁ ॥ ୨

ଶୌଳେପୁ ଯଦ୍ଧ ପାପକ୍ ଭାସିତେ ହସିତେ ଚ ଯତ୍ ।
ତାନି ତେ ପୂର୍ଣ୍ଣାହୁତ୍ୟା ସର୍ବାଣି ଶମୟାମ୍ୟହମ୍ ॥ ୩

ହେ କନ୍ଧେ । ‘ତେ’ ତବ ‘ଶୌଳେପୁ’ ଅନ୍ତରାଳେପୁ ‘ଯତ୍’ ‘ପାପକ୍’
ପ୍ରକଟୀଭୂତମ୍, ‘ଚ’ ଅପି ଭାସିତେ କଥନ-କ୍ରିୟାୟାମ୍, ‘ସ’ ଅପି
‘ହସିତେ’ ହସନ-କ୍ରିୟାୟା ‘ଯତ୍’ ପାପକମ୍ ଅନୁଷ୍ଠିତମ୍, ‘ଅସୁଭାବିକ୍’
ବା ମକଟୋଭବତି, —‘ଅହ’ ଇତ୍ୟାଦି ପୂର୍ବବତ୍ ॥ ୩

ଦେବତା । ଶ୍ଳୋକୀୟ କେନ୍ଦ୍ରୀୟମ୍ ଓ ଅନ୍ତରାଳ ଚିହ୍ନ ଓ ଅନ୍ତରାଳ ଆଦି ୧୩୯
କୋଣାର ଶ୍ଳୋକେ, ଶ୍ଳୋକେ ଯେ କୋଳ ଗାମ୍ ଅନ୍ତରାଳ ହେବାପାଇଁ ବା ଅନ୍ତରାଳ ଗାମ୍
ଅନ୍ତରାଳ ଓ କୋଳ ଗାମ୍,—ଆମି ଏକେ ମୂର୍ଦ୍ଧ-ଆଦିର ଶାନ୍ତା ଓ ଅନ୍ତରାଳ ଶ୍ଳୋକ-
ନାମିକ ଦିଅନ୍ତେଛୁ ॥ ୦

ଆରୋକ୍ଷେପୁ ଚ ଦନ୍ତେପୁ ହସତୋଃ ପାଦ୍ୟୋଷ ଯତ୍ ।
ତାନି ତେ ପୂର୍ଣ୍ଣାହୁତ୍ୟା ସର୍ବାଣି ଶମୟାମ୍ୟହମ୍ ॥ ୪

ହେ କନ୍ଧେ । ‘ତେ’ ତବ ‘ଆରୋକ୍ଷେପୁ’ ଦନ୍ତାନ୍ତରାଳେପୁ, ‘ଚ’ ଅପି
‘ଦନ୍ତେପୁ’, ‘ହସତୋଃ’, ‘ପାଦ୍ୟୋ’ ‘ଅଷ’ ପାପକମ୍ ଅନୁଷ୍ଠିତ ପାପ-
ବିକ୍ତ ବା ବିଦ୍ୟତେ,—‘ଅହ’ ଇତ୍ୟାଦି ପୂର୍ବବତ୍ ॥ ୪

(૨ કદના) । કોમાંર મણ્ડર પેલેકાનિયે એવં પ્રગમકાને, રહ્યરદ ૪
નારદસ્યે (યે નાન અશૂદ્ધિ રહેરાહે રૂ) અઠઠ કિય જાઈ —યામિ એ પૂર્વ
પાવકિય જ્ઞાતી કરમમલક ડેનમવિઠ કરિરહેરિ ॥ ૪

જર્વોમપસ્યે જહ્યુયોઃ સન્ધાનેપુ ચ યાનિ તે ।
તાનિ તેપૂર્ણાહુત્યા સર્વાણિ શમયામ્યહમ્ ॥ ૫

હૈ કમ્યે । ‘તે’ તવ ‘જર્વો’ જાનૂપરિભાગયો, ‘ઠપસ્યે’
મજ્જમનિન્દિયે, ‘જહ્યુયો.’ જાન્યધોભાગયો, ‘ચ’ અપિ ‘સન્ધા-
નેપુ’ જાન્યાદિસન્ધિપ્રદેયેપુ ‘યત્’ પાપક મનુષ્ઠિત પાપવિઠ પા
વિયતે,—‘અહ’ રહ્યાદિ પૂર્વવત્ ॥ ૫

(૨ કદના) । કોમાંર ઉરુવલ, કમનેસ્યરે રહ્યારદ ૪ એવં જાપ
અશૂદ્ધિ મહિઅમેન (યે કોન નાન અશૂદ્ધિ રહેરાહે ચ નાન કિય જાઈ,
—યામિ એ પૂર્વ પાવકિય જ્ઞાતી કરમમલક ડેનમવિઠ કરિરહેરિ ॥ ૬

યાનિ કાનિ ચ ધોરાણિ સર્વાંદ્રેપુ તવામ્બવન્ ।
પૂર્ણાહુતિમિ રાજ્યસ્ય સર્વાણિ તાન્યશીશમન્ ॥ ૬

‘ચ’ અપિ હૈ કમ્યે । ‘તવ’ સર્વાંદ્રેપુ સમસ્યરોરાયેપુ
‘યાનિ કાનિ’ ‘ધોરાણિ’ પાપાનિ મનુષ્ઠિતાનિ, અમુમચિહ્નાનિ
વા ‘અમ્બવન્’,—‘અહ’ ‘તાનિ’ સર્વાંકિ, ‘રાજ્યસ્ય’ હ્રતસ્ય
‘આહુતિમિ’ ‘શીશમન્’ હયમમિતયાનેવેતિ ॥ ૬

એવં (૨ કદના) । કોમાંર મર્સીયે વેગકમ રહ્યારદ ૪ નાન અશૂદ્ધિ
રહેરાહે અથવા અઠઠકિય આવાન નાંદેરહે,—એ પૂર્વક જ્ઞાતી આવાન
પાપ કરમમલક ડેનમવિઠ કરાહેનાય ॥ ૭

ध्रुवा द्यौर्ध्रुवा पृथिवी ध्रुवं विश्व मिदं जगत् ।
ध्रुवासः पर्वता इमे ध्रुवा खो पतिकुले ज्यम् ॥ ७

ध्रुवागुत्पद्यते ; ध्रुवाद्यमाना दीवता ; कन्यानुमन्त्रं वि०—गी० म० १, १, ११ म० ।

हे प्रार्थ्यमान-देव । यथा इयं 'द्यौः' 'ध्रुवा' स्थिरा, इयं 'पृथिवी' 'ध्रुवा', 'इदं' दृश्यमानं 'विश्वम्' सर्वं 'जगत्' चरा-
चरं 'ध्रुवम्', 'इमे' दृश्यमानाः 'पर्वताः' शिरयश्च 'ध्रुवासः'
ध्रुवा, स्थिरा ; 'इयं' 'खो' अपि तथैव अत्र 'पतिकुले' पति-
गृहे 'ध्रुवा' स्थिरा भवत्विति ॥ ७

८६ प्रार्थ्यमान इति । पवन-एते ह्येतानां चित्राणि, एते पृथिवी चि-
त्राणि, एते पृथिव्यान्मनसोः चित्राणि चित्राणि, एते चतुर्विधं चि-
त्राणि;—एते खो एते पृथिव्याः चित्राणि चित्राणि इति ।

अन्नपात्रेण मणिना प्राणसूत्रेण पृश्निना ।
वधामि सत्यग्रन्यिना मनश्च हृदयं च ते ॥ ८

अन्नपात्रं, अन्नं दीवता, अन्नपवित्रेण विविधेन—गी० म० १, १, १० म० ।

हे धनु । 'ते' तव 'मनः' चित्तं 'च' अपि 'हृदयं' 'व-
धामि' बन्धनं करोमि ; स्वयं नयामीति यावत् । कथम् ?
इत्याह—'मणिना' मणितुल्येन अन्नपात्रेण, अपि 'पृश्निना'
चित्रवर्णरत्नसदृशेन 'प्राण-सूत्रेण', किञ्च 'सत्यग्रन्यिना' सत्यरूप
ग्रन्थिना । अयं भावः—तुभ्यं दानीमानि अन्नानि भोजनार्थं

દદામિ, તદેતદ્વદાનમેવ તવ હૃદયસ્ય મનસ્યેવ વશનાય પાશો
 જ્ઞેયઃ ; એવં ચ પાશે મામર્કાઃ પચ્ચવિધાઃ પ્રાણા યથા વહુશ્ચ-
 શોભિતાન્નિ ચિત્તાણિ સુદાનિ જ્ઞેયાનિ ; એવંચ મત્પ્રાણાનપિ
 ત્વદધીમાનેવ કરોમિ ; યતાદ્યમ માનુષત્વ મેવ ત્વહૃદયમનસી-
 વંધીકરણી વીજમિતિ ભાવઃ । તાદૃશ્યસૂત્રેઃ ત્વહૃદયમનોવશ્યને
 તુ પ્રતિ. સત્યવચન પ્રતિપ્રાકટનમિતિ ॥ ૮

૮૧ શ્લોક । ટોનાર યથા હૃદય, અગ્રજામણ મનિહીન બાળ એવે
 ધીમાનુષ કલ્પદૃષ્ટ એ જગજ્જગત ક્ષિતિ થાતા વચન કરિતિ ૧૮

યદેતદ્વદ્યં તવ તદસ્તુ હૃદયમમ ।
 યદિદં હૃદયં મમ તદસ્તુ હૃદયં તવ ॥ ૯

અનુદુષ્ટ સ્વ, પ્રાણનાના દેવતા ; હૃદયેજામારમે વિનિયોગ (ધી. તદેવ) ।

૯ શ્લોક । 'યત્' 'યતત્' અનુભૂતં 'તવ' સમ્બન્ધિ 'હૃદયં'
 'તત્' 'મમ' સમ્બન્ધિ 'અસ્તુ' ભવતુ, કિંચ 'મમ' 'યત્' 'દદ' '
 'હૃદયં' 'તત્' 'તવ' 'અસ્તુ' ; સર્વથેવ વિષયેષુ આવયોરૈકમત્વ
 ભવત્વિતિ ॥ ૯

૯૧ શ્લોક । એવે તે હૃદયે જરજ કેશી આશરે હૃદયે અર્થાત્ કૃપિ મર્મ
 વેરના પાકેલે એવે જામના યામ જ મનિહી અનુદૃષ્ટ હૃદયે એવે આશરે એ
 જરજ આશરે હૃદયે અર્થ ૨ આશરે મર્મવેરના ટોનાર મનિહીન જર હૃદયે ।
 ડિરિનિરે એકને ટોનાર મુ'વ આશરે મુ'વ, આશરે મુ'વ ટોનાર મુ'વ
 એવં આશરે કલ્પદૃષ્ટ એવાં ૩ ૪. ટોનાર કલ્પ આશરે મુ'વ અનુદૃષ્ટ હૃદયે ૧૦

अन्नं प्राणस्य षड्विंशस्तेन यध्नामि त्वासौ ॥ १०

प्राणापाना नावभोक्तव्यं , कृत्वा दीयतां , चतसृशो विविधोऽयं (गी० मदीय) ।

हे षष्ठे । 'अन्नं' अदनीयं वसुजातं 'प्राणस्य' शरीरधारणस्य
वायोः 'षड्विंशः' दन्धनं यतः, अतः 'तेन' अन्नेन 'त्वा' त्वां
'यसौ' अहं 'यध्नामि' दन्धनं करोमि ॥ १०

८९ वदुः । ८९ (९ गमक अदनीयं रक्त, — हे साठे अष्टादश व्रजदत्ताभिः वसु-
व्रजैः दहेः ८९, अष्टादश ८९ अन्नवान् टीग्यान् (अन्नं वसुनं कर्तुं ८९) । १०

सुकिंपशुकंप गल्मलिं विश्वरूपं

सुवर्णवर्णं सुकृतं सुचक्रम् ।

आरोह सूर्यं अमृतस्य नाभिं

स्योनं पल्ले वहतुं कृणुष्व ॥ ११

विदुः विदुः पशुः , कृत्वा दीयतां , रवारीहये विविधोऽयं — गी० म० १, ४, १ म० ।

हे 'सूर्ये' । यथा सूर्या मेजोरूपा तद्वत्तेजस्वति । त्वम्
इतं रघम् 'आरोह' अधितिष्ठ । कीदृशं रघमित्याह—'सुकिं-
पशुं' सुन्दरकुसुमैः सज्जितम्, 'गल्मलिं' शाल्मलिकाठमिर्मि-
तम्, 'विश्वरूपं' विचित्रम्, 'सुवर्णवर्णं' रत्नयुतामम्, 'सुकृतं' सुनि-
र्मितम्, 'सुचक्रं' सुन्दरचक्रोपेतम् किञ्च 'अमृतस्य' कल्याणस्य
'नाभिम्' उत्पत्तिस्थानम्, अतएव 'स्योनं' सुखोपवेशनस्थान
मिति । आरुह्य च 'पल्ले' क्षपतिष्ठमातुं 'वहतुं' वहनं मायनः
'कृणुष्व' कुरुष्व ॥ ११

પુત્રાદયઃ પ્રજાયધ્વમ્ । ‘ત’ વિશેષનઃ ‘દહ’ ‘સહસ્રદત્તિણીઽપિ’
સહસ્રદત્તિણાદાનસમર્થોઽપિ સુનરાં ‘પૂષા’ बहुपोषको जनः
‘નિપીદતુ’ અધિતિષ્ઠતુ ॥ ૧૩

વૃ. ૩ વરુણપ્રકો એકે ગૃહે ગોપન ગતિવર્ધિત દહેજેવાકૂર્તે, એકે ગૃહે
અપનપ્રાપ્તિ ગતિવર્ધિત દહેજેવાકૂર્તે એકે એકે ગૃહે પૂજામિ રસનકૃતિ
દહેક । વિદનવચ્ચઃ ઓન્નોર,—એકે ગૃહે મદ્ય મનિ । માને મર્થ
(દુઝમા) બહેનોનક શકિત અવર્ધિત કરમ । ॥ ૧૦

इह धृति रिह स्वधृति रिह रन्ति रिह रमस्व ।

मयि धृति मेयि स्वधृति मेयि रमो मयि रमस्व॥१४॥इ

મુતીચન્દ્ર , કલા રેવતા , ધવિષોમે વિનિયોમ —બો. ૫૦ ૧, ૭ ૧૦ મૂ. ।

હે. વધુ । ‘દહ’ અગ્નિન્ ષહે તવ ‘ધૃતિઃ’ ધૈર્યમ્ અસુ । ‘દહ’
તવ ‘સ્વધૃતિઃ’ સ્વૈરાભીયેઃ ધૃતિર્ધારણમ્ એકચ નિશ્ચનમ્ અસુ ।
દહ તવ ‘રન્તિઃ’ રમણં ચિત્તસ્ય અસુ । ‘દહ’ ‘રમસ્વ’ રમમાણા
તિહ । કિંચ ‘મયિ’ મર્ત્તરિ તવ હૃત્યાદિક વિશેષેણાસુ દત્ત્યાહ—
ધૃતિ રિત્વાદિ ॥ ૧૪

इति सामग्योसत्त्वव्रतसामग्र्यमिविरचितायां

— “मन्त्रसञ्जीवनी”-नाममन्त्रब्राह्मणव्याख्यायाम्

प्रथमप्रपाठकीयो द्वितीयखण्डः ॥ २

દે. વધુ । એકે ગૃહે જોમાર ગતિ હિર દહેક । એકે ગૃહે જુમિ ગાનલે
કાન થાનન કર । એકે જોમાર જોમાર ગતિ હિર દહેક આશીયનન
ગતિ જોમાર નિશન દહેક । આમાર જોમાર આગતિ દહેક । આમાર ગતિ
જુમિ ગાનલે કાન થાનન કર ॥ ૧૪

ગામવેશીર મહત્કાવેર અવમણાઈવીર વિશેર વણેર

મત્તરત ગામવેશીર કૃત રજાશ્વાર ગયાશ ॥ ૨

॥ अथ चतुर्थं-खण्डः ॥

अग्ने प्रायश्चित्ते
 त्वं देवानां प्रायश्चित्तिरसि
 ब्राह्मणस्त्वा नाथकाम उपधावामि
 यास्याः पापी लघीस्तामस्या अपलहि ॥१

एतदाद्यं पञ्च मन्त्रा निगदा , शान्वादिदेवताया , चतुर्थोऽंशः वि०-शी० १२०१, ३, १ ।

‘प्रायश्चित्ते’ दीपाया सुपप्रमितः ! हे ‘अग्ने !’ ‘त्व’
 ‘देवानाम्’ अक्षदाहीनां ‘प्रायश्चित्ति.’ दीपाया सुपप्रमिता ‘सि’
 भवति ; अतः ‘नाथकामः’ नाथः अघिनायकः मे कथन भूया
 दित्येवं कामनावान् अहं ‘ब्राह्मण.’ ‘त्वा’ त्वाम् ‘उपधावामि’
 अभ्यर्शामि ‘अस्याः’ बध्वाः ‘पापी लघीः’ अशुभसम्बन्धिनी आभा
 ‘या’ काचिदपि अस्ति ; ‘ताम्’ दुष्टाभाम् ‘अपलहि’
 अदगतां कुह ॥ १

वैदिकवन्द्यः डेनमन्त्रादिभिः । (१ अष्टौ । त्रिंशद्देवीनाम्नाम्ना अग्नि-
 विष्णुः (वैदिकवन्द्यः) डेनमन्त्रादी रतेऽहं , अथैव नाथकामः (अर्थात् आमां
 वेह नाथ ब्रूयन्ती इडेन, एडन अतिमात्री) आदिं दाह्य, एतामन्त्रे
 अर्चना कर्तव्यहि, एवं दध्म अमन्त्र-आका पादा किन्तु आह, तारा त्रिं
 विरुदिह कर ॥ १

वायो प्रायश्चित्ते
 त्व देवानां प्रायश्चित्तिरसि
 ब्राह्मणस्त्वा नाथकाम उपधावामि
 यास्याः पतिघ्नी तनूस्ता मस्या अपजहि ॥ २

हे 'प्रायश्चित्ते' दोषाणा मुपशमित । 'वायो' । 'त्व' 'देवा-
 नाम्' अथाहादोर्मा 'प्रायश्चित्ति' दोषाणा मुपशमिता 'असि'
 भयसि, अत 'नाथकाम' अह 'ब्राह्मण' 'त्वा' त्वाम् 'उपधा-
 वामि', 'मस्या' यथा 'पतिघ्नी' पतिहननकारिणी 'तनू' 'या'
 स्यात्, 'मस्या' 'ता' तद्वयविशिष्टा तनूम् 'अपजहि' दूषय-
 विनिर्मुक्ता कुरु इत्यर्थ ॥ २

श्रीमद्भगवत्पुत्र उवाच । देवतायाः । पूजि त्वेषां नाथकाम आसि ।
 नाथकाम उवाच । देवतायाः । पूजि त्वेषां नाथकाम आसि ।
 नाथकाम उवाच । देवतायाः । पूजि त्वेषां नाथकाम आसि ।
 नाथकाम उवाच । देवतायाः । पूजि त्वेषां नाथकाम आसि ।

अन्ध प्रायश्चित्ते
 त्व देवानां प्रायश्चित्तिरसि
 ब्राह्मणस्त्वा नाथकाम उपधावामि
 यास्या अपुत्रा तनूस्ता मस्या अपजहि ॥ ३

হে 'প্রায়শ্চিত্তে' দোষাণা সুপশমিত । 'ঘন্দ্র' । 'ত্ব' ২
 অক্ষদাদীনা 'প্রায়শ্চিত্তি' দোষাণা সুপশমিতা 'অসি',
 'নাঘকাম' অহ 'ব্রাহ্মণ' 'ত্বা' ত্বাম্ 'উপধাবামি', 'অস্মা'
 'অপুত্রা' পুত্রায় হিতা পুত্রায়, তদ্বিপরীতা অশ্বাত্বাদিতুগণ
 দূষিতা 'তনু' 'যা' স্ম্যাত্, 'অস্মা' 'তান্' 'অপজহি' । ১

সোম পয়ঃস্রোতঃ উৎপন্নমশ্বিন্ । ৫২ চক্স । সূমি দেবোণামান আমাদে
 দেবপনুঃ উৎপন্নমশ্বিনো হইবে চক্স । অতএব নাঈশায় আমি ত্রাণ
 তোমাকে অর্জনা করি চহি । সূমি এই বসুদ পয়ঃস্রোতঃ পুত্রায় হইবে
 তোম পুত্র থাক, তাদা পুত্র করিয়া থাক । ৩

সূর্য প্রায়শ্চিত্তে

ত্ব দেবানা প্রায়শ্চিত্তিরসি

ব্রাহ্মণস্থা নাঘকাম উপধাবামি

যাস্মা অপশব্বা তনুস্তা মস্মা অপজহি ॥ ৪

হে 'প্রায়শ্চিত্তে' দোষাণা সুপশমিত । 'সূর্য' । 'ত্ব' 'দেবানা
 অক্ষদাদীনা 'প্রায়শ্চিত্তি' দোষাণা সুপশমিতা 'অসি', অত
 'নাঘকাম' অহ 'ব্রাহ্মণ' 'ত্বা' ত্বাম্ 'উপধাবামি', 'অস্মা'
 'অপশব্বা' পশব্বো হিতা পশব্বা, তদ্বিপরীতা অশ্বনাগদূষণ
 দূষিতা 'তনু' 'যা' স্ম্যাত্, 'অস্মা' 'তান্' 'অপজহি' । ৪

সোম পয়ঃস্রোতঃ উৎপন্নমশ্বিন্ । ৫২ চক্স । সূমি দেবোণামান আমাদে
 দেবপনুঃ উৎপন্নমশ্বিনো হইবে চক্স । অতএব নাঈশায় আমি ত্রাণ
 তোমাকে অর্জনা করি চহি । সূমি এই বসুদ পয়ঃস্রোতঃ পুত্রায় হইবে
 অশ্বনাগর পুত্র থাক, তাদা পুত্র করিয়া থাক । ৩

विष्णुर्योनिं कल्पयतु त्वष्टा रूपाणि पिप्पसु ।

आसिञ्चतु प्रजापतिं धाता गर्भं दधातु ते ॥ ६

चतुष्टय वन्द्य , विष्णुदेवी देवता , गर्भापात्रे विनियोग — गो० अ० २, ३, ८, १० ।

हे वधु ! 'विष्णु' व्यापको देव 'ते', तव 'योनि' गर्भ-
स्थान 'कल्पयतु' गर्भसङ्कल्पोपवृत्तां करोतु । ततो गर्भं
वृद्धीते 'त्वष्टा' चमयवस्त्रष्टा देवः तव 'रूपाणि' गर्भाकारान्
'पिप्पसु' प्रकाशयतु । तमेव यमं 'प्रजापतिः' प्रजानां
पालको देव 'आसिञ्चतु' पोषयतु, रससेकेन जीवयतु । 'धाता'
धारयिता देवत तमेव गर्भं 'दधातु' धारयतु । ६

हे वधु ! विष्णु (वायव्य देव) व्यापक योनिं कल्पयन्तु गर्भसङ्कल्पोपवृत्तां करोतु । ततो गर्भं वृद्धीते त्वष्टा चमयवस्त्रष्टा देवः तव रूपाणि गर्भाकारान् पिप्पसु प्रकाशयतु । तमेव यमं प्रजापतिः प्रजानां पालको देव आसिञ्चतु पोषयतु, रससेकेन जीवयतु । धाता धारयिता देवत तमेव गर्भं दधातु धारयतु ।

गर्भं धेहि सिनीवालि गर्भं धेहि सरस्वति ।

गर्भं नो अग्निनी देवा वाधतां पुष्करस्वजौ ॥ ७

चतुष्टय वन्द्य , सिनीवाल्यादयो देवता , गर्भापात्रे विनियोग (गो० सदेव) ।

हे 'सिनीवालि' पूर्वामावात्ये । अस्या 'गर्भं' 'धेहि' धारय
पोषय च । हे 'सरस्वति' । 'गर्भं धेहि' अग्न्यक्षधनादेवाणां गर्भं

मद्य इति भावः । हे वधू ! 'अग्निनी देवी' द्यावापृथिव्यो ते
तव 'गर्भम्' 'आधत्ताम्' धारयताम् । कोट्युशी तावित्याह—
'पुष्करस्त्रजो' पुष्कर मय्यर मेव स्त्रग्वि स्रग् ययोः तौ, अम्यरेण
व्यापितावित्यर्थः ॥ ७

८६ भूर्जीवावात्मा । एते वधूः गर्भं धारयन्तीति । ८६ मद्य-
यति । एते वधूः गर्भं धारयन्तीति । ८६ मद्यः । एते अग्नि-
देवी वायु-देवी । एतावन्तं गर्भं धारयन्तीति । ९

०

पुमांसौ मित्रावरुणौ पुमाँसावश्विनावुभौ ।

पुमन्मनिश्च वायुश्च पुमान् गर्भस्तयोदरे ॥ ८

वधूद्वयम् , मित्रावरुणौ देवता , पुमान् पि०—मौ० म० १, ६, १ व० ।

हे वधू ! यथा 'मित्रावरुणौ' अहीरावात्मको ज्ञातो 'पु-
मांसौ' प्रजननशक्तिमन्तौ, तत्रैवैतत्प्रसूतस्य जायमानत्वात् ;
'वभौ' 'अग्निनी' अग्नाविव वेगगामिनी द्यावापृथिव्यो 'पु-
मांसौ', 'अग्निः' पार्थिवो देवः 'व' अपि 'वायु' अन्त-
रीक्षस्यो देवः 'पुमान्' ;—'तव उदरे' अपि एवमेव
'पुमान् गर्भ' भूयादिति शेषः ॥ ८

हे वधू ! एते अहीरावात्मको ज्ञातो अग्नि-
देवी वायु-देवी । एतावन्तं गर्भं धारयन्तीति । ८६ मद्य-
यति । एते वधूः गर्भं धारयन्तीति । ८६ मद्यः । एते अग्नि-
देवी वायु-देवी । एतावन्तं गर्भं धारयन्तीति । ९

॥ अथ षष्ठम-खण्ड ॥

ॐ

अथ मूर्ज्जावतो वृक्ष कर्ज्जीव फलिनी भव ।

पर्णं वनस्पते नुत्वा नुत्वा स्यूताए रयि ॥ १

अनुष्टुप् छन्दः प्रजापतिदेवता सीमन्तीप्रथम ब्रह्मण्यन्वये वि०—मो० अ० १, ७, ४ सू० ।

‘कर्ज्जीवत’ उदुम्बरफलस्य ‘वृक्ष’, ‘कर्ज्जी’ बहुतेज सम्पन्न ,
‘अथम’ ‘इव’ हे वधु । त्वमपि बहुतेजसम्पन्ना, तथा च ‘फलिनी’
बहुतरफलशालिनी बहुपुत्रवतीति भावः ‘भव’ भूया । हे ‘वन-
स्पते’ उदुम्बरवृक्ष । ‘पर्णं’ लकोयच्छेदम् नुत्वा नुत्वा’ भूय प्रेर-
यित्वा ‘रयि’ धनं मभौष्ट ‘स्यूताम्’ प्रस्यूताम्, अस्यै इति
शेषः ॥ १

‘हे वधू’ अ० उदुम्बरौ च वृक्षे कर्ज्जीवो नामोदुम्बरवृक्ष इत्यत्र ननु हे वृक्षे
उदुम्बरिणौ च पुत्रवन्तं वधू-कन्यायामिनी इति । हे वज्रपुत्र इति । इमि यौव-
नप्रदं प्रति नमोवाहेनां नमोवाहेनां अ० वधू वन्या अ० ते रयं धनं कर्तुं अर्थात्
पुत्रपदादिभिः सम्पन्नाभूता इति वधू अथवा अर्धोष्ठे न च इति ।

येनादितेः सीमानं नयति

प्रजापतिर्महते सौमगाय ।

तेनाह मस्यै सीमानं नयामि

प्रजा मस्यै जरदष्टिं कृणोमि ॥ २

निषुष्टुप् छन्दः , प्रजापतिदेवता , अथवा सीमन्तीप्रथम वि०—मो० अ० १, ७, ६ सू० ।

‘प्रजापति’ जगत्स्रष्टा देव ‘यिन’ कामेन (प्रजोत्पत्तिकामेन) ‘अदिते’ देवाना मातुं अखण्डनीयाया स्वयन्ते सौभाग्यं यथाकालकार्यावधि नयति, सदैव नन्दत्वेन कारयति, अहम् (भर्ता) अपि तेन’ एव कामेन (प्रजोत्पत्तिकामेन) ‘अस्यै’ अस्या सोमान केशवीधि नयामि नन्दत्वेन कारयामि । किञ्च प्रजापतेस्तथा नयने किं निमित्तम् ? उच्यते—महती सोमगाय अतिविपुलसोभाग्याय, अश्वदादीनामिति यावत् । तथेनाह मयि एतथैव क्रियया ‘अस्यै’ अस्या ‘जरदधि’ जरावस्थापर्यन्तस्यायिनी ‘प्रजाम्’ सन्ततितति ‘क्षपोमि’ करोमि, अस्या एतदेव महत् सोमाख्यम्, एतदर्थं मेव सोमन्तोदयनम् ॥ १

अजापति ये देवूते (अजो-पति कारमात्र) उवाचः सदेव नन्दत्वेन मातुं जगत् स्रष्टा देव ‘यिन’ कामेन (प्रजोत्पत्तिकामेन) ‘अदिते’ देवाना मातुं अखण्डनीयाया स्वयन्ते सौभाग्यं यथाकालकार्यावधि नयति, सदैव नन्दत्वेन कारयति, अहम् (भर्ता) अपि तेन’ एव कामेन (प्रजोत्पत्तिकामेन) ‘अस्यै’ अस्या सोमान केशवीधि नयामि नन्दत्वेन कारयामि । किञ्च प्रजापतेस्तथा नयने किं निमित्तम् ? उच्यते—महती सोमगाय अतिविपुलसोभाग्याय, अश्वदादीनामिति यावत् । तथेनाह मयि एतथैव क्रियया ‘अस्यै’ अस्या ‘जरदधि’ जरावस्थापर्यन्तस्यायिनी ‘प्रजाम्’ सन्ततितति ‘क्षपोमि’ करोमि, अस्या एतदेव महत् सोमाख्यम्, एतदर्थं मेव सोमन्तोदयनम् ॥ १

राका महए सुहवां सुष्टुती हुवे
शृणोतु नः सुभगा बोधतु तमना ।
सौख्यत्वपः सूच्याच्छ्रियमानया
ददातु वीरए शतदायुमुख्यम् ॥ ३

निराश सन्तोषम् , धावा दीपता , तथैवा सोमन्तोदयने वि०—मी० ध० १-७-७५ ।

‘अहं’ भर्ता ‘सुहृदां’ शोभनाह्वानयोग्यां ‘राकाम्’ उत्तरां
 पोर्णमासीं देवीं ‘सुष्टुतो’ सुन्दरस्तुत्या ‘बुधे’ चाह्वये । ‘सुभगा’
 सोभाश्रयवती सा देवी ‘नः’ अस्माकं भेतदाह्वानं ‘शृणोतु’;
 किञ्च ‘अना’ आत्मना स्वयमेव ‘वीधतु’ बुध्यतु एतदाह्वानाभि-
 भाय मिति भावः । बुद्धा च सैव देवी ‘अच्छिद्यमानया’ सुदृढया
 ‘सूया’ सोवलयन्तेषु ‘अपः’ शुभानि कर्माणि अस्याः मसिस्ती
 ‘सौव्यतु’ तथा चेवं बहुशुभकर्मैवमा भवत्विति ; किञ्च ‘मतदायु-
 सुख्य’ मतदायुषु बहुदानधर्मेण प्रयत्नं दानमोक्षं ‘वीर’
 पुनः ‘ददातु’ अस्मै गर्भिण्यै इति शेषः ॥ ३

नृत्तरत्नं आस्तामत्र तेषां प्राक् ० दहवीर्यं आभि (अर्च्यं) अति-
 मिरुतिगद आस्ताम नरितकहि । एतौताभावतो किमि आमातेन एहे आस्ताम
 अत्र कर्तुम एव नृत्तः ए आस्तामत्र अतिव्याप्तं बुद्धिं नटेन । बुद्धिः
 देशः मरिचिहं बाह्यं अतिशयं मदे अत्र नृत्तिं वाह्यं वदन्त मन्कर्षं करिदात्र
 अमता मौवन (एताहे) कर्तुम एव नृत्तः देशः वदन्तं वदनाश्रयतां पूज
 अत्रान कर्तुम ॥ ३

यास्ते राके सुमतयः सुपेशसो
 याभिर्देदासि दाशुषे वसूनि ।
 ताभिर्नी अद्य सुमना उपागहि
 सहस्रपीपए सुमगे रराणा ॥ ४

विराट् अमतीकृतः, राका देवता, अश्वत्था धीमन्धीमन्मि विनिगोव — यो० ४० १, २, ३ ।

० पूरिणी विविधा, पूर्या अ वदन्त, अत्र दे अर्थम विवदन् अत्रुर्कगोत्र
 - गदन् नृत्तिमा आश्रय दत्त एव नृत्तिः विदन् अतिशय आश्रयः नृत्तदे

‘प्रजापति’ जगत्स्रष्टा देव ‘वेन’ कामेन (प्रजोत्पत्तिकामेन) ‘अदिते’ देवाना मातुः अखण्डनीयाया स्वयन्ते सौभाग्यं यथाकालकार्यावधि नयति, सदैव नेतृत्वेन कारयति, अह्ना (भर्तार) अपि ‘तेन’ एव कामेन (प्रजोत्पत्तिकामेन) ‘अस्मै’ अस्या सोमान केयवीधि नयामि नेतृत्वेन कारयामि । किञ्च प्रजापतेस्तथा नयने किं निमित्तम् ? उच्यते—‘महते औभगाय पतिविपुलसोभाय्याय, अक्षदादीनामिति यावत् । तद्येनाह मपि एतयेव क्रियया ‘अस्मै’ अस्या ‘जरदृष्टि’ जरावस्थापर्यन्तस्यायिनी ‘प्रजान्’ सत्यतितति ‘क्षयोमि’ करोमि, अस्या एतदेव महत् सोभाग्यम्, एतदर्थं मेव सोमस्तोषयन्म् ॥ २

अत्रागति ये हेतून् (अत्रोत्पत्ति कामना) उवाचान्मन्त्रेण यातुं यत्नं यत्नोवाचोवाच नतिवत् कार्यं सोमाय मन्त्र उवाचन करितेहेन, अत्रि (उवा) लदे हेतून् एते वपुः कनकपात्रेण गोवाय उवाचन करि तेषि । अत्रि उवाच गोवाय मन्त्र उवाचन ये आवाचन विपुल सोमाया अत्रि नतिवत् वाच, आवाचन एते गोवाय वपुः अत्रि एते एते वपुः मन्त्रोवाचनो वपुः — हेतून् मन्त्रवितति अत्रिवाचन नतिवत् अत्रिवाचन वपुः ॥ २

राका महए सुहवा सुष्टुती हुवे
गृणोतु नः सुभगा बोधतु तमना ।
सौव्यत्वपः सूच्याच्छिद्यमानया
ददातु वोरए शतदायुमुख्यम् ॥ ३

सिराठ रुक्मीत्यद , राका देवता , सुहवा सोमभोजयने वि०—गी० अ० १७७ सू० ।

‘अथ भर्ता ‘सृष्ट्वा’ शोभनाद्भानयोग्यां ‘रात्राम्’ उत्तरा
पोर्णमासी’ देवीं ‘सृष्टुतो’ सुन्दरसुत्या ‘इवे’ आस्रवे । ‘सुभगा’
सौभाग्यवती सा देवी ‘न’ अस्माक भेतदाद्यान ‘शृणोतु’ ,
किञ्च ‘तना’ आत्मना स्वयमेव ‘बीधतु बुध्यतु एतदाद्यानाभि
प्राय मिति भाव । सुहृत् च सैव देवी ‘अस्मिन्मामग्रा’ सृष्टृया
‘सूच्या’ शोभनयग्रेण ‘अथ’ शुभानि कर्माणि अस्या मस्तिस्ते
‘सीव्यतु’ तथाचेय बहुशुभकर्मधमा भवत्विति , किञ्च ‘अतदायु-
सुख्य’ अतदायुषु बहुदानधनेषु० प्रयत्न दानशौण्ड ‘धीर’
पुत्र’ ‘ददातु’ अस्तौ गर्भिणी इति शेष । ३

मूलश्रुतं आस्तामत्र योग्यां वाक् । देवीटक आभि (उर्ध्व) रुति
मिति गद्य आस्ताम कश्चित् । गोताधारतो त्रिणि आस्तामत्र एव आस्ताम
अथ कल्प एव । अथ एव आस्तामत्र अस्मिन्मामग्रा बुद्धिना गतेन । बुद्धिना
देवात् मस्तिस्ते वादी अभिगत मदे अथ गति वादी यद्वत् नयकर्म कश्चित्
कर्मता शोभन (गोता) कल्प एव । देवात् वर्ये वरान्नाद्यगता नृप
अथान कल्प ३०

यास्ते राके सुमतयः सुपेशसी
याभि र्ददासि दाशुये वसूनि ।
ताभि नी अद्य सुमना उपागहि
सहस्रपोषण सुभगे रराणा ॥ ४

निरात् कर्तृकल्प, राका देवता मस्तिस्ते शोभनीयवति विविदीक — गो. य. १०० ।

● पूर्वप्राप्ति विविदा, नृणां च देवता, आद्ये अथ विरल चतुर्धनो
गते नृनिमा आस्त एव अथ विविदी विरल अतिमं आस्तं नृनिदे

૬ 'સુમને' સૌભાગ્યવતિ । 'રાકે' ઉત્તરપૌર્ણમાસિ ।
 'તે' તવ 'યાઃ' 'સુપેશસઃ' કલ્યાણરૂપાણિ 'સુમતઃ' કલ્યાણ-
 મતયથ વિદ્યન્તે, 'યાભિઃ' સુરૂપસુમતિભિઃ યુક્તા 'દાશુભે' જાતિ-
 ર્દાનશીલાય ચલમાનાય 'વસુનિ' ધન્યાનિ 'દદાસિ' ; 'તાભિઃ'
 સુરૂપમતિભિરેવ ઉપેતા, 'સુમનાઃ' પ્રસન્નચિત્તા ત્વં 'નઃ' અભ્યાશ્વમ્
 'સહસ્રપોષં' વહુજનપ્રતિપાલકં પુત્રં 'રાણાં' દદાના સતી
 'અથ' સૌમન્તીમયનચણે 'ઉપાગર્હિ' સમાગમ્ય ॥ ૪

૬ જોડાવારકિ । રાકે । રાકામાસ એ નવમ પૂર્ણિમા ચંદ્ર ૭ પૂર્ણિમા
 મંત્રિ આદ્ય, તેવગ ૭ એ મંત્રિકે રાત્રીનીભિષેક વિધિ રત્ન રાત્ર કરિશ-
 થાક, તેજે મયજ કળ ૭ મંત્રિક મંત્રિક યજ્ઞશ્વરને આદિભિષેક રત્નરંગીથી પૂજ
 રાત્રામાંગર અથ આગમન ૭ ॥ ૪

(કિં પશ્યસિ ?)

પ્રજાં પશૂંસ્તૌભામ્યમદ્યં દૌર્ઘાયુષ્ઠં પત્યુઃ ॥ ૫

પાશુપદપુષ્પદ્ય આચાર્યસંગા દેવતા, આશીવાકારિણે વિ.—ગી.પં.૧,૭,૧૦ ।

ક્લિપ્યમ્યસીતિ પ્રશ્નો મોભિસીકઃ ; ન તુ મન્ત્રાગઃ ; પરમિદ
 કાલેનાન્તર્નિવિદ્યઃ । મર્ત્યા પૃચ્છેત્—હે વધુ । કિં પશ્યસિ ?
 અતઃ, સ્વાસ્થા મિતિ શ્રેયઃ । તત્ત ઉત્તરં વધ્વા કથનીય એવ મન્ત્રઃ

૧૦૧ પદેશાટક ; દેશાદ્યદશા એવં ત્રિગદ્ય પૂર્નિમાદે પૂર્ણી એવં કેવલ
 ત્રિગદ્ય પૂર્નિમાદે કેવલ । એકે પૂર્ણી પૂર્નિમાદક 'મરૂપતિ' એવં કેવલકાર
 'કાયા' કલે, ૮ ત્રીકાર કરણદે અપચયકાર કુદે રત્ન એવં તેજે વિદ્યારે
 મોનકારાન અગિર્હા અમાવાગ્યા ૭ એકદગ વિવિધા । પૂર્ણી અમાવાગ્યા
 'મિત્રોરાગો' એવં કેવલ પાંચામાસારકે 'કુદ્' કલે ।

प्रजा मिति । 'प्रजा' सुचादिसन्ततिततिम्, 'पगून् गवादीन्
'पत्न्या' तय 'दीर्घायुद्' चेति मद्य' मम 'सौभाग्यम्', 'पग्ना-
मीति' शेष ॥ ५

कृती विज्ञानां रुद्रिह — एह दू । एहै ज्ञानोत्त कि मधिह ? हेतव
हेतव वरु मिते — जामि एह ज्ञानोत्त पूत गोडावि एह गो यदिही
एह कि गृणोत्त एव गतिरु होपजोरम एह मपत्त ज्ञानात्र गोडावा
'मधिह गोदेहहि ॥ ६

या तिरथी निपद्यते अह विधरणी इति ।
तां त्वा घृतस्य धारया यजे सपराधनी महम् ॥ ६
("सपराधन्यै देव्यै देष्टुः")

पत्रदुग्धम् , विधरणी देवता , सीतलीसीत विनिवीर — श्री० १०० २० १५ ६० ।

'या' देवो 'अह' 'विधरणी' गर्भधारणक्षमा, प्रसवसाधन
समर्था 'इति' मद्या तिरथो वक्रा, विरुहभावापद्या सतो
'निपद्यते' भाग्यवति प्रसवसाधा कर्तुं मनेकत्रैव, 'ता'
'त्वा' त्वा देवी 'सराधनी' प्रसवसाधिनी मत्तु कर्तुं वा
'अह' यति 'घृतस्य' 'धारया' अमया 'यजे' अर्चामि ।
तदर्शनमन्त्रयाय व्यवक्रियते कालेनेहान्तर्निविष्टय — 'सराधन्यै'
प्रसवकार्यसाधन्यै 'देष्टुः' यथाकालवर्मातिसर्जनानुक्लृप्तयित्रैर
देव्यै' तुभ्य स्वाहेति शेष ॥ ६

ये देवो 'या' विधरणी देवता रुद्रिह गतिरु गोडावि एह गो यदिही
एह कि गृणोत्त एव गतिरु होपजोरम एह मपत्त ज्ञानात्र गोडावा

कथं त्वमि (नहि) दानवगणविन्दो विद्वत्कथं एते प्रहृष्टास्तव वा । पूजां कथं
येहि । दानवगणगणविन्दो यथाकाले गर्जन्दिनः कथं, देवोऽत्र शीति
देवकाले एते एहि दानव दरेकाले ॥ ७

विपश्चित् पुच्छ मभरत् तदाता पुनराहरत् ।
परेहि त्व विपश्चित् पुमानय जनिष्यतेऽसौ नाम ॥ ८

सरावगुह्यं हन्, विपश्चित्, धीमन्तःधोमि विनिवीत (नो० तदेव) ।

य कथम जीय पूर्वजन्मनि 'विपश्चित्' विद्वान् भूत्वा 'पुच्छ'
प्रतिष्ठां यावतीम् 'मभरत्' सङ्गृह्णाति, विद्वत्तयैवेति भावः,
'तत्' सङ्गृहीतं तावदेव 'पुच्छ' घाता विधाता तदर्थं 'पुन'
जन्मान्तरेपि 'आहरत्' आहरति (इति सिद्धान्तः) । अतोऽत्र
गर्भे 'विपश्चित्' विद्वानेव पुन 'त्व' 'परेहि' प्रत्यागतो भव ।
अस्मिन् गर्भाशये 'पुमान्' एव 'अय' गर्भे 'जनिष्यते', प्रसूतः स
च असौ नाम एतन्नामको भविष्यति,—इत्येवाह मायासे ॥ ७

आमि आमा कथं ए गच्छं गच्छे दरेक, गच्छं दरेकं आदात्र एते मा
दरिः । एव कान् चोत्र एव कान् दरेकं रिद्धाम् दरेकं राधा किन्तु एकिं
देवाङ्गन दरेकं विद्यायां दानवः जने देवाङ्गन एकिं देवः अत्रासते
दाराव अना दरेकं कथिष्यते एव आमि ए गच्छं जनेकम् नरः एकिं दरेकं
चोत्रदरेकं आद्यागमन आर्चनः कथं ॥ ९

त्रय मात्नेद मन्न मिद मायु रिद मसृतम् ॥ ८

विषमदरा मायुः ८ गुह्यं हन्, शरीरमात्रं देवता, आतन्मर्भे विनिवीत
विद्यायां धीमन्तःधोमि विनिवीत — नो० २०२, ७, १०० ॥

‘इयम्’ ‘आद्या’ ईश्वरस्य । केयम् ? इत्याह—‘इदं’
ग्रीह्यवादिकम् एव ‘अन्नम्’ अदनीय मन्त्राकम्, ‘इदम्’ एव
‘आयुः’ आयुर्जनन मन्त्राकम्, ‘इदम्’ एव ‘अमृतम्’ अकाश
मृत्योराक्रमणनिवारक मन्त्राक मेवेति ॥ ८

ईशाहे श्रेयस्त्रय आद्या—एते तीर्हि यव अमृत आद्याः यव वाद्या, हेदाहे
आद्याः यव आद्याः यव अमृत एव हेदाहे आद्याः यव अमृत एव हेदाहे
अमृत ॥ ८

मेधां ते मिवावक्ष्यौ मेधां मग्निर्दधातु ते ।
मेधां ते अग्निर्देवा वाधत्तां पुष्करस्त्रजौ ॥ ८

अग्निर्देवा , मिवावक्ष्यौ देवता , आतन्त्र्याय चर्हि शान्ते वि०—वि० १०, ११

हे मिथो ! ‘मिवावक्ष्यौ’ देवौ ‘ते’ ‘मेधां’ पठित-मृत-
धारणयति ‘वाधत्ताम्’ धारयतां पोषयताश्च ; ‘अग्निः’ अपि
देवः ‘ते’ ‘मेधां’ ‘दधातु’ ; ‘पुष्करस्त्रजौ’ अग्निर्देवौ अपि
‘ते’ ‘मेधाम्’ ‘वाधत्ताम्’ ॥ ८

एव नवक्ष्यौ । मित्र एव यव अमृत हेदाहे यव आद्याः यव अमृत
अपि हेदाहे यव अमृत एव हेदाहे यव अमृत , अमृतयव अमृतयव अदि-
मन्त्रा यव अमृत हेदाहे यव अमृतयव अदि ॥ ८

यत्ते सुसीमे हृदयं हित मन्तः प्रजापतौ ।
वेदाहं मन्ये तद् ब्रह्म माहं पौत्रं मुघं नि गाम् ॥ १०

यवदाहोर्वा यवार्वा यवौ देवता ; अग्निर्देवा , मिवावक्ष्यौ वि०—वि० १०, ११

कोऽसि कतमोऽसि ? रूपोऽस्यमृतोऽसि ।

आहस्यत्वं मासं प्रविशासौ ॥ १४

विराट् चतुषदा गावरीचन्द्र आदिनो देवता, नागवरचे वि०—बो० ग० १, ८, ११ ।

हे बालक । त्वं 'कोऽसि' कियामधेयोऽसि ? 'कतमोऽसि' अकालमरणधर्मासि उत पूर्वयुर्भागसि ? न जानासि वेष्टृषु—'एयोऽसि' एतन्नामकं भवसि किञ्च 'यमृतोऽसि' अमरकालमरणधर्मा भवसि । 'असौ' एतन्नामकः त्वम् 'आह-
स्यत्वं' अहःपते मूर्यस्य संक्रान्तिकालं 'मासं' कालं 'प्रविश' सोरमासानुसरिष्येव तव ययोऽब्दगणनं भवत्विति भावः ॥ १४

(२ बालक) । कदासां किं मास ? क्विं एत ? (अर्थात् अकाल-मृत्याय
नदिक अदण जोषई) । यदि कदाचित् मर, उदर मुदय कर—कदासां एत
मास, क्विं भूतिष्ट हरेदेव, विवाकटसः क्विं मास एतदण कर अर्थात् एत
मासां एतदहरे कदासां वत्स अ नदिकनिक हरेक ॥ १४

स त्वाङ्गे परिददात्वहस्त्वा रात्रौ परिददातु रावि-
स्त्वाङ्गीरावाभ्यां परिददात्वहोरात्रौ त्वार्धमासेभ्यः
परिदत्ता मर्द्धमासास्त्वा मासेभ्यः परिददतु मासा-
स्त्वर्तुभ्यः परिददत्वृतवस्त्वा संवत्सराय परिददतु
संवत्सरस्त्वायुषे षरायै परिददात्वसौ ॥ १५

६

चतुर्विम्, आदिमदेवताकम्, नागवरधमचमेरलेन विनियुज्यते (बो० गदेर) ।

वात् 'संश्रवसि' संश्रुतोऽसि, किञ्च 'हृदयात्' मदीयात् 'सधि-
जायसे' उत्पद्योऽसि ; अतः 'ते' तव 'प्राथं' 'प्राणेन' मदीयेन
सामप्राणविसर्जनेनापि 'सन्ध्यामि' पोषयामि ;—पुनः । 'याव-
दायुष' श्रुत्युक्तां यतवर्ष 'जीव' ॥ १६

৫ পৃষ্ঠা। তুমি আমায় প্রত্যেক অঙ্গ হইতে সংস্কৃত হইয়াছ, তুমি
 আমার কাণ্ডশ্যকণ্ড প্রভৃতি দান। অতএব আমিও যীশু খ্রীঃ বিসর্জন
 প্রদীপ প্রাণ পে বসায়। পূর্ব। যাবৎকাল আমি হইতে পারি (অর্থাৎ পুত্র
 বর্ণ) তাবৎ জীবিত থাক ॥ ১৩

अद्गादद्गात् सम्भवति हृदया दधि जायसे ।

वेदो वै पुत्र नामासि स जीव शरदः शतम् ॥१७॥

हे 'पुत्र ।' यत्त्वं 'अद्वात्-अद्वात्' मदीयात् प्रत्ययवयात्
 'सम्भदसि' समुत्पन्नोऽसि, 'अद्वायात्' मदीयात् 'अधिजायसे'
 अधिजातोऽसि ; अतः त्व 'वे' निश्चय 'वेदः' (अर्थभादित्वात्-
 त्वर्थोवे, चि रूपम्) वेदपाठौ 'नाम' प्रसिद्ध 'असि' भवसि
 लोके (मम वेदिकत्वप्रसिद्धेरिति भावः), 'स' त्व 'अरद्. भत'
 भूतं यर्षाणि 'जीव' ॥ १०

ସେ ମୁକ୍ତ । ସେ ହେତୁ ବସିର ଶତୋକ ସମ୍ପଦେ ପାରିବି ତ ଦମେଇ ହୋମାରି
 ତୁ ହେତାହେ—ତୁମି ଆବାସ ତବର ହେତେ ଉତ୍ତମ ସହିବାହ, ଅତଏବ ତୁମି
 ଅନ୍ୟା ଏ ମୁକ୍ତ ବେଧାସ୍ୟାତେ ହେବା । ପ୍ରାର୍ଥନା ତରି—ତୁମି ମୁକ୍ତ ସହେ ତାରି
 ମୁକ୍ତ ତର ॥ ୨ ॥

* সেকালের শত্রুকালাই বৎসরের শেষ ষড়্‌ বলিয়া খ্যাত হইত ।

अग्रमा भव परशुर्भव हिरण्य मस्तृत भव ।

आत्मासि पुत्र सा मृधाः स जीव गरदः शतम् ॥ १८

हे 'पुत्र ।' 'अग्रमा भव' प्रस्तुतवत् दृष्टो भव, 'परशुर्भव' परशुवत् स्वय मच्छेद्य गजपुत्रा छेदकय भव, 'अस्तृत' यत्रैत रक्षणीय 'हिरण्य' सुवर्णं मिव 'भव', त्वम् 'आत्मासि' मस्तृकः योऽसि, 'सा मृधा' 'न' मृषीष्ठा, अपितु 'स' त्व 'गरदः शत' शत वर्षाणि 'जीव' ॥ १८

हे भूत ! अष्टादश गजपुत्र मस्तृक इव, नन्दपुत्र माय अस्त्र अस्त्रक । ७ पञ्चाशद्वत्क इव, पुत्रार्जुन मातुः पुत्रे नन्दपुत्र (अर्वा २ अ० १० पु०) इव, त्वमि आत्मासि सा मृधा इवेति, — अर्वा १० मू० इवेति ना अर्वा १० मू० मू० १० कोटि धातु १०८

पशूनां त्वा हिद्वारेणाभिजिघ्राम्यसौ ॥ १९ ॥ ५

हिमवद्गुह्यं हृत् प्रजापति द्विषता, मूर्ध्निमिषाणे वि०—गी० पृ० २० ११ । यद्यपीय सक्त (द्विषता) वाचरेर्दना मृगते पर सक्तविति आनेऽभिधानी नारदनेन पूमेन, निषृदादित वा लभेतेवेति ध्येयम् । पर मन्वापि सर्व मृगम् ।

'यसौ' एतन्नामक । हे पुत्र । 'त्वा' त्वा त्वदीयं मूर्ध्निमि मिति यापत् 'पशूनाम्' मवादीनामिव 'हिद्वारेण' आनन्दप्रकाशका-
ज्ज्वालयनिना सुखनपूर्वकमिति भाव 'अभिजिघ्रामि' ॥ १९ : ५

इति सामगयीसत्यव्रतसामग्र्यमिविरचिताया

'मन्त्रसञ्जीवनी' नाममन्त्रब्राह्मणव्याख्यायाम्

प्रथमप्रपाठखीयो पञ्चमखण्ड ॥ ५

अग्रममयक, हे भूत ! आसि योऽसि त्वमि मृगपुत्र मातुः पुत्रे नन्दपुत्र अर्वा १० मू० मू० १० कोटि धातु १०८ अर्वा १० मू० मू० १० कोटि धातु १०८

गीत गीत मृगपुत्र अर्वा १० मू० मू० १० कोटि धातु १०८

मृगपुत्र मृगपुत्र इव अर्वा १० मू० मू० १० कोटि धातु १०८

॥ अथ पठ-खण्डः ॥

आय मगात् सविता क्षुरेण ॥ १

पर्वते निगदा यत्नापतिदेवतायाः, यथायथा ब्रूयाकर्मणि नापितदर्शने वि०—१,८,१०५०।

हे कुमार । 'सविता' सविद्वस्वरूपः 'अयं' नापितः 'क्षुरेण'
क्षीयवपनास्तेषु सह, क्षुरं गृह्णीत्येति यावत् 'या' अगात्
आगतः ॥ १

अदिङ्-पठन एव नागिष्ठ नृप नरेडां डेनश्चित् दरेडांछ ॥ १

उष्णेन वाय उदक्तेनैधि ॥ २

ब्रूयाकर्मणि नापिताभिलम्बे विविधोक्त—वी० पृ० १,८,११५० ।

हे 'वायो' वायुस्वरूप । नापित । 'उष्णेन' 'उदक्तेन'
सह 'एधि' भव ; उष्णोदकं गृह्णीत्वा पृथीति यावत् ॥ २

एव वाङ्-पठन नागिष्ठ । डेःकःपठ नरेडां प्रागभय कर ॥ २

आप उन्दन्तु धीवसे ॥ ३

ब्रूयाकर्मणि कञ्चित्कीदने विविधोक्त—वी० पृ० १,८,११५० ।

'आप.' असदेवताः कुमारस्यास्य 'धीवसे' जीवनाय 'उन्दन्तु'
क्षेदयन्तु ; इदं वचनस्मान् मिति भावः ॥ ३

अनरेवोडा एव ब्रूयाकर्म मल्लक गिच्छित् कञ्चन, एवै कान्तोत्र पठन कृशाय
निर्गमस्तव धीवकीदम नाक कञ्चन ॥ ३

विष्णोर्दंष्ट्रेणसि ॥ ४

ब्रूयाकर्मणि पुनरेवमे विविधोक्त—वी० पृ० १,८,११५० ।

हे श्वर । त्वं 'विष्णो.' देवस्य 'दंष्ट्रीसि' बृहदन्तो भवसि । ४

एव ब्रूयाकर्मणि ह्रस्वि विष्णोर्दंष्ट्राय शान्ति दरेडोछ ॥ ४

ओपघे चायस्वैनम् ॥ ५

पूषावर्मणि दर्मपिष्टुलोपारणे विनिवीतः—गी० ४८ १, ८, ११ ५० ।

हे 'ओपघे !' दर्मपिष्टुलोप ! 'एनं' चान्नकं 'चायस्व'
सुरवासनमयादिति यावत् ॥ ५

८६ दर्शनिष्पत्तिः । एते शिखरकं कुर्यात्तमं क्व दृष्टेऽहं त्रयं क्व ॥ ८

स्वधिते मैनए हिप्सोः ॥ ६

पूषावर्मणि आदर्शमेव विनिवीतः—गी० ४८ १, ८, ११ ५० ।

हे 'स्वधिते' सुर ! 'एनं' 'कुमार' 'मा चिंसो' न हिंस्याः ;
अस्य रक्तयिन्दुपातो यथा न स्यादिति भावः ॥ ६

८७ कृत् । एते कुर्यात्तमं यच्छकं एव विष्णुमात्रकृत्तादृशं नो ह्यत्र ॥ ७

येन पूषा बृहस्पते वायोरिन्द्रस्य चायपत् ।

तेन ते वपामि ब्रह्मणा जीवातवे

जीवनाय दीर्घायुष्टाय वर्चसे ॥ ७

प्रभापति, देवता ; भूरिमासापविन्दः ; पूषावर्मणि वीक्ष्येति—गी० ४८ १, ८, ११ ५० ।

'येन' यद्विधेन 'ब्रह्मणा' अस्त्रेण 'पूषा' देवः, 'बृहस्पतेः'
देवस्य, 'वायोः' देवस्य 'व' अपि 'इन्द्रस्य' देवस्य 'आयपत्'
मपनं कृतवान्, केशाना मिति ; 'तेन' तद्विधेनेन अस्त्रेण
सुरेण 'ते' तव 'जीवातवे' 'जीवनाय' 'दीर्घायुष्टाय' नोरोग-
मद्वायुर्क्षाभाय 'वर्चसे' तेजोबिम्बवार्धश्च 'वपामि' मिरस्यान्
केशानिति यावत् ॥ ७

পূৰ্বা মেঘত, ঘেৰণ অস্ত্রে কুহলিঙ্গি, বায়ুৰ এবং ঈশ্বৰে কেণ বশ
কহিগেহেন,—লৈখণ পূৰ অস্ত্ৰেট কোষাৰ মন্তকস্থ কেশমন্ত্ৰ হয় বশ
বহিগেহি,—এট কাকোৰ হলে ভূমি নীৰোগ দীৰ্ঘায় ও তেমন্য হইব ৷

चत्रायुषं असदग्नेः

कश्यपस्य व्रतयुग

ममस्त्वस्य चायम्

यद्देवानां चाश्रयः

तत्तु अस्तु वायुपम ॥ ८

प्रादुर्भास्य चण्डिका चण्डिका , श्री विष्णु , अष्टावक्राचार्यने वि०—पृ० २२, २३ ।

त्रयाणां त्रिविधाना मायुषो बाल्यादीना मवस्थानां समा-
 हारः त्रयायुषम् । 'जमदग्ने' यत् 'त्रयायुष', 'काश्यपस्य' यत्
 'त्रयायुष', 'धर्मशस्यस्य' यत् 'त्रयायुष', एव मन्त्रेषा नमि
 'देवानां' यत् 'त्रयायुषम्' आसीदिति गेयः, 'तत्' 'त्रयायुष' 'ते'
 तय 'अस्तु' भवतु हे बालक । इति ॥ ८

যে অবস্থাত্তর অসমর্থিত হইয়াছিল, যে অবস্থাত্তর তপ্যগের হইয়াছিল, ও যে অবস্থাত্তর অগ্যতের,—এই অন্যান্য দীর্ঘকালী দেবদেবের যে অবস্থাত্তর হইয়াছিল, সেই অবস্থাত্তর চোমারও হউক অর্থাত্তর দুখিত উদাহরের মায় দীর্ঘ জীবন লাভ কর। ৮

अग्ने व्रतपते वृतं पृथिव्यामि तत्ते प्रव्रवीमि तच्छक्यं
तेनर्ध्यास मिद् मह मनृतात् सत्य मयैमि स्वाहा ॥६॥

एनदारव पर निगदा, अग्रिशासुर्गैचद्वरमायदैवताका, एनयमे अग्रि
होमि दिविशोम ~नो. ४०. ३१. १४५०।

‘વ્રતપતે’ બ્રહ્મચરીદિવ્રતસ્થાધિપતે । જે ‘બ્રમ્હે ’ ‘વ્રત’
બ્રહ્મચર્યે ‘ચરિષ્યામિ’ આચરિષ્યામિ, ‘તત્’ તદર્થે ‘તે’ તપ
સમીપે ‘પ્રવ્રવીમિ’ કથય્યામિ, અનુપદ્વચ્યમાણ પ્રાર્થનાવચન
મિતિ યાવત્ ;—‘તત્’ ‘શક્તેયં’ ચરિતુમિતિ કિંચ ‘તેન’
તત્ફલેન જ્ઞાસં વેદાધ્યયનાભિદ્વિયુક્તો ભવેયમ્ । એવા-
માયુક્ત, ‘મહત્’ ‘મનુતાત્’ અસત્યાદેવ જગત, ‘સત્યમ્’ સત્ય મહા,
તપ્રાપકમ્ ‘દદ્’ બ્રહ્મચર્યેષતમ્ ‘મુપેમિ’ ઉપમચ્છામિ ॥ ૮

અવરૂપી અર્જુનિ ડાહર અર્ધનામક હે અરજ । આમિ એકે ડગરુની ડાહ આઠ-
રૂપ કરિવ ગેટેદહરુ કોમાર ગમોદન આર્ચના કરિટેદહિ,—અગમ્ય અગાદ્ય
વેન વેહા ગુનિકીદ કરિટે પારિ । એકે ડાહર રુદે વેન વેહાગમ વિવરે
નિકિ ભાઠ કરિટે પારિ ।—એકે આના કરિદા આમિ અનુભવ ગદગાદ
કેટેકે મહાઅવધ ૩ જર આજક એકે ડગરુની ડાહ અવગવન કરિટેદહિ ॥ ૯

વાયો વ્રતપતે વ્રતં ચરિષ્યામિ તત્તે પ્રવ્રવીમિ તચ્છક્તેયં
તેનર્ધ્યાસ મિદ મહ મનુતાત્ સત્ય મુપેમિ સ્વાહા ॥ ૧૦

‘વ્રતપતે’ જે ‘વાયો’ । તત્તે પૂર્વવત્ ॥ ૧૦

અવરૂપી અર્જુનિ ડાહર અર્ધનામક હે અરજ । વેહાગમિ ગુર્જર ॥ ૧૦

સૂર્ય વ્રતપતે વ્રતં ચરિષ્યામિ તત્તે પ્રવ્રવીમિ તચ્છક્તેયં
તેનર્ધ્યાસ મિદ મહ મનુતાત્ સત્ય મુપેમિ સ્વાહા ॥ ૧૧

વ્રતપતે’ જે ‘સૂર્ય’ । તત્તે પૂર્વવત્ ॥ ૧૧

અવરૂપી અર્જુનિ ડાહર અર્ધનામક હે અરજ । વેહાગમિ ગુર્જર ॥ ૧૧

कर्तुं 'प्र युयुतन' ब्रह्मचर्ये प्रयुङ्क्षु । वयस 'परिष्टाः'
विघ्ननिवारकाः सन्तः 'मन्त्ररिमहि' उपचरेम अध्यापनादिभि-
रेन मित्येव ; तथाच 'अय' वास्तक. 'स्वस्ति' कल्याण 'परंतात'
अपभुनक्तु ॥ १४

हे यद्वे। ब्रह्मर्षी यदहं अयुक्त एव वास्तकं गदितं आचार्यो लम्बित
आमराः कोमार डेनागमा कुरित्तेह, कुरि एव वास्तकं डेनागमा
महता करिष्यामि अय एव यत्नं निपूयुक्तं ; आमरा एव एव वास्तकं
विप्रमदार्थक आकिः) यथाश्रमादिह दारुणविद्या कुरित्ते पात्रिः । यथाह ए
वाग ॥ ३३ दिन कमाग डेनागमा कुरित्ते ॥ ३३

अग्निष्टे हस्त मयहीत् सविता हस्त मयहीत् ।

अर्यमा हस्त मयहीन्मिवस्त्व मसि कर्मणा ॥ १५

(अग्निराचार्यस्तव)

हे वास्तक । 'अग्निः' देवः 'ते' तव 'हस्तम्' 'अग्रहीत्'
ग्रहीतवान्, त्यद्वक्ष्यामि पूर्वमेवेति भावः । तथा 'सविता' देवः
'हस्तम्' ते 'अग्रहीत्' । तथैव 'अर्यमा' देवव 'हस्तम्' ते 'अग्र-
हीत्' । वास्तक । 'त्व' 'कर्मणा' अहिंसादिव्यवहारेण 'मिवः'
मर्त्येषां मिवभूतः 'अग्नि' भव । 'तव' 'आचार्यः' वेदोपदेशको
ऽयं महम् 'अग्निः' देवः इति जानीहि ; मा भवितुस्त्य मय-
गच्छेति भावः ॥ १५

हे वास्तक । अग्नि देवता, ऐहिकपूर्वकं योमाह्वयः कुरित्तेह
अर्यमा कोमार ब्रह्मर्षी कोमाह्वय यत्नं निपूयुक्तं, कुरित्तेह

होमांश्च हस्तं चोदय चरित्राश्चैनं, शर्वाणां देवतांश्च होमांश्च हस्तं चोदय चरित्राश्चैनं । पूषि कार्वाक गच्छन्तु देवदत्तं हस्तं । एते अग्निदे होमांश्च अरुणं चोदया ॥ ७४

ब्रह्मचर्यं मागा सुप मर नयस्व ॥ १६

निमदीय मन्त्राचार्यं देवता साधकपात्राणि विनियोग — बी० पृ० १, १०, ११ ।

हे आचार्य ! अहम् 'ब्रह्मचर्यम्' व्रतम् 'मागाम्' उपागमम्, अथ 'मा' माम् 'उपनयस्व' चात्मसमीपं प्रापय ॥ १६

हो ७४ । 'आमि' गच्छति ब्रह्मचर्यं व्रतं होमं चरित्रांश्च अरुणं चोदय चरित्राश्चैनं । पूषि कार्वाक गच्छन्तु देवदत्तं हस्तं । एते अग्निदे होमांश्च अरुणं चोदया ॥ ७४

को नामासि ? असौ नामास्मि ॥ १७

परिचयना, यजु, आचार्यव्रतपारिवीर्यव्रतप्रतिपत्तये वि० — बी० पृ० २, १०, ११ ।

हे कुमार ! 'क नाम' विद्यामधेय त्वम् 'असि' भवसि ।
व गुरो ! अहं 'असौ नाम' एतच्चात्मक 'अस्मि' भवामि । ॥ १७

हो ७५ । होमांश्च नांश्च वि० — हो ७५ । होमांश्च एते मांश्च ॥ ७५

देवस्य ते सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्वाहुभ्यां

पूषो हस्ताभ्या ए हस्तं गृह्णात्यसौ ॥ १८

परिचयना, यजु, आचार्यव्रत साधकपात्राणि विनियोग — बी० पृ० १, १०, ११ ।

‘असौ’ हे अमुकदेवगर्भन् । ‘ते’ तव ‘हस्त’ ‘सवितु-
देवस्य’ ‘प्रसवे’ अनुष्ठाने सति ‘अश्विनोः’ देवयोः ‘वाहभ्यां’,
‘पूण्याः’ पुण्यदेवस्य च ‘हस्ताभ्याम्’ ‘अर्धं’ ‘गृह्णामि’ ॥ १८

०

हे अमुक देवगर्भन् ! अग्नि, सविता देवताः अहिष्वात्राग्न्यादेः अग्नि-
नामिक देवसंज्ञित गोवाद्याः, गूर्वा देवताः इन्द्रचन्द्रव चीन्ना कोवात्र इष्ट आदेन
कत्रिष्टेहि ॥ १८

०

सूर्यस्याहत मन्वावर्त्तस्वासौ ॥ १९

हर्षा देवता, यशु, माधवकायर्चने विनियोग — बी० म० १, १०, १७ ५० ।

‘असौ’ अमुकदेवगर्भन् । त्वं ‘सूर्यस्य’ ‘आहतम्’ प्रदक्षिणं
यथा स्यात् तथा ‘अतु’ सख्य ‘मा’ आभिसुर्येन ‘वर्त्तय’ ॥ १९

हे अमुक देवगर्भन् ! इति, एहे साहस वृद्धिः आदेन, मयकड,—
गूर्वाके अहस्तिन कत्रिष्टेहि ॥ १९

प्राणानां यन्धि रसि मा विस्रसोऽन्तक
इदं ते परिददाम्यमुम् ॥ २०

असौ देवता, यशु, माधवकल दक्षिणाम मयकड अतः सौ वीर्यामय मयकड
माधवमिगर्भने विनियोग — बी० म० १, १०, १८ ५० ।

हे ‘अन्तक !’ जीवनान्तकारिन् वीर्याधिष्ठातृदेव ! त्वं
‘प्राणानां’ जीवमानां ‘यन्धिः’ बन्धनो, तद्रूप ‘असि’ भवसि;

‘इदं’ बालकशरीरं ‘मा विस्त्रस’ मा अघ पीपत । अन्तक ।
‘ते’ तुभ्यं ‘अमुम्’ अमुकदेवशर्माणम् ‘परि’ सर्वतः ‘ददामि’ ,
त्वच्छरणापन्नं करोमीति यावत् ॥ २०

दे० रोपाविच्छेदः । इयि व्याग वायुं अहृन्ति वायुं मयच्छद इति
अज्ञानं हृदयेह, — एहे बालकस्य अजीवकस्य अयःपीडितं कश्चित् नां ; अयस्य ।
अमुक-मानं एहे वायुकस्य गर्भस्थकारुण्येनानात्र अज्ञानाय कश्चित् ॥ २०

अहुर इदं ते परिददाम्यमुम् ॥ २१

वायुदेवता, इमु, सायवकस्यदन्त्यमर्गे विनिर्दिष्ट — यी० अ० १.१०.१८ सू० ।

हे ‘अहुर’ अकुटिल । अग्नि । (पाकाग्राधिष्ठातृदेव ।)
‘अमुम्’ एतन्नामकम् ‘इदं’ बालकशरीरं ‘ते’ तुभ्यं ‘परि’ सर्वतः
‘ददामि’ ; त्वच्छरणापन्नं करोमीति यावत् ॥ २१

दे० अ० । (नाकाग्राधिष्ठाता देवता) अमुकनाम एहे बालकस्य
गर्भस्थकारुण्येनानात्र अज्ञानाय कश्चित् ॥ २१

हृग्न इदं ते परिददाम्यमुम् ॥ २२

अग्निदेवता, इमु, सायवकस्यदन्त्यमर्गे विनिर्दिष्ट — यी० अ० १.१०.१८ सू० ।

हे ‘हृग्न’ हृन्पाणिन् । वायो । (हृदयाधिष्ठातृदेव ।)
‘अमुम्’ एतन्नामकम् ‘इदं’ बालकशरीरं ‘ते’ तुभ्यं ‘परि’
सर्वतः ‘ददामि’ ; त्वच्छरणापन्नं करोमीति यावत् ॥ २२

दे० १८ सू० । (हृन्पाणिन् देवता) अमुकनाम एहे बालकस्य गर्भ
स्थकारुण्येनानात्र अज्ञानाय कश्चित् ॥ २२

प्रजापतये त्वा परिददाम्यसौ ॥ २३

प्रजापतिदेवता, यजु, मातृवक्त्राभिप्रेत्यमेव विनियोग — मी० अ० १,१०,११ अ० ।

‘असौ’ देवशर्मन् । ‘त्वा’ त्वा ‘प्रजापतये’ यजुर्दधिष्ठातृदेवाय ‘परिददामि’, सर्वथैव प्रजापतिशरणायपन्न करोमीति यावत् ॥ २३

हे यजुः देवशर्मन् । त्वामहं मूर्ति शरणाय आश्रयामि । त्वत्पुत्रं मे भवति ।
गमनं करिष्ये ॥ २३

देवाय त्वा सविते परिददाम्यसौ ॥ २४

सविता देवता, यजु, मातृवक्त्राभिप्रेत्यमेव विनियोग — मी० अ० १,१०,१२ अ० ।

‘असौ’ देवशर्मन् । ‘त्वा’ त्वा ‘सविते’ सर्वविधप्रसन्नकार्यनि-
र्वाहयित्वा हृदयमाधिष्ठाने ‘देवाय’ ‘परिददामि’, सर्वथैव सविता-
शरणायपन्न करोमीति यावत् ॥ २४

हे यजुः देवशर्मन् । त्वामहं मूर्ति शरणाय आश्रयामि । त्वत्पुत्रं मे भवति ।
गमनं करिष्ये ॥ २४

ब्रह्माचार्यस्यसौ ॥ २५

समिध माधेक्षपोशान कर्म कुरु

मा दिवा स्वाप्सीः ॥ २६

यज्ञनिगदीमाधनकी देवता, मातृवक्त्राभिप्रेत्यमेव विनियोग — मी० अ० १,१०,१२ अ० ।

‘असी’ देवशर्मन् । अद्य प्रमृति त्वं खलु ‘ब्रह्मचारी’ ‘अभि’
भवसि—इति जानीहीति प्रेषणम् । हे आयुषन् । ‘समिधम्’
समित्काष्ठम् ‘आधेहि’ आनीय धारय अग्नाविति शेषः ;
प्रत्यहं सायंप्रातरिति विवेकः । (अथ.) उद्कानि ‘अग्रान’
पिब ; आचमनादिना शरीरशौचं यथाप्रयोजनं यद्योपदेयञ्च
व्यवहरेति भावः । ‘कर्म’ अध्ययनादि ‘कुरु’ नित्य मिति ।
‘दिवा’ अह्नि ‘मा स्वासोः’ स्वापं मा कार्षीः ॥ २१, २६

हे आयुषन् देवशर्मन् । अद्य मया हठेकं कुमि उच्यते । हे अहम् ।—हे
कुमि अहम् । हे आयुषन् । अग्निं नारायणः अग्निः कुमि अग्निं नारायणः
आत्मनः कर्मणि अर्थात् मित्रा अग्निं कर्मणि । अहम् आत्मनः कर्मणि
अर्थात् मित्रा अग्निं कर्मणि । अहम् आत्मनः कर्मणि अर्थात् मित्रा कर्म
कर्मणि । अहम् आत्मनः कर्मणि अर्थात् मित्रा कर्मणि । अहम् आत्मनः कर्मणि
अर्थात् मित्रा कर्मणि । अहम् आत्मनः कर्मणि अर्थात् मित्रा कर्मणि ॥ २१, २६

द्वयं दुरुक्तात्परिबाधमाना
वर्षा पवित्रं पुनती म आगात् ।
प्राणापानाभ्यां बल माहरन्ती
स्वसा देवी सुभगा मेखलेयम् ॥ २७

मेखला देवता, विष्णु धरः ; मेखलापरिधाने विविधीयते—मौ० २० १, १० २० ।

‘द्वयं’ ‘मेखला’ ‘दुरुक्तात्’, वात्यनामदुरपवादवचनात्
‘परिबाधमाना’ अपसारयन्ती, ‘पवित्रं’ विशुद्धं ‘वर्षा’ ब्राह्म
णाख्यं ‘पुनती’ सस्फुर्पती सती ‘मे’ ममात्मिके ‘आ आगात्’

आगतवती; 'इयं' मेखला 'देवी', 'प्राणापानाभ्यां' शरीरेषु
जर्द्धाध.स्थिताभ्यां वायुभ्यां 'वलम्' 'आहरन्ती' सम्पादयन्ती,
'सुभगा' सौभाग्यवती 'स्रसा' भगिनी इव भवति ॥ २०

आताम्रणे हृत्तल्लोकेन वायुकल्पितो, एते (२४) ला, नाविक विमललोकेन
आताम्रणे मन्दुक्त नवक चामर मिमले आश्रयन करिवाटहन । एते (२४) ला
(२४) ला । ७ अश्वीन नामक नवोदयन उद्गाढाकाशे वायुदत्तन गार्हापत्येन
आश्रयन सद्रक्त कलाशो अश्विनी न्यात्र देवतादिनी इद्रेत्रावाटन ॥ २१

ऋतस्य गोप्त्री तैपसः परस्त्री
घ्नती रजः सहमाना चरातीः ।
सा मा समन्त मभि पर्येहि भद्रे
धर्त्तारस्ते मेखले मा रिपाम ॥ २८

गोप्ता देवता, भूरिक विष्टुष्ट, मेखलापरिधानि वि—की० म० १, १०, १० ।

हे 'मेखले !' त्वं 'ऋतस्य' ब्रह्मचर्यसप्तपथस्य सत्यस्य कर्मणः
'गोप्त्री' रक्षित्री अस्मि; 'तपसः' वेदाध्ययनस्य 'परस्त्री' स-
र्वस्वभूता अस्मि । 'रजः' एकं ब्रह्मचर्यविघ्नकारि रेतःपतनघौजं
'घ्नती' विनाशयन्ती 'चरातीः' क्रोधादीन् शत्रून् 'सहमाना'
अभिभवन्ती, 'सा' त्वं 'समन्त' समन्तात् 'मा' माम् 'अभि'
लक्ष्य 'पर्येहि' आगच्छ । हे 'भद्रे' कन्यायि । मेखले ! 'ते' तव
'धर्त्तार' धारणकारिण, एव 'मा रिपाम' केनापि कामाद्यन्य-
तमेनापि रिपुणा न हिंसिष्य ॥ २८

हे मेखले । इमं उक्तकालं मया १००० वृद्धिदोषैरेतद्, देवा-
शानेन कृत्वा अश्विनी एतान् देवतादिनी इद्रेत्रावाटन ॥ २१

২৪
 প্রেরণাশেষে নিবান সময়ে বিনাশ এবং ক্রৌঞ্চি শতবর্ষক পরিচর
 করত, —মর্ত্যস্থল হইতে বার বার লক্ষ্য করিয়া আগমন কর। হে কল্যাণি।
 কোমল ধাত্রাবশী ভবি তেন কাম্যনিরূহকে শক্তি নাশে। ১২৮

तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि ।

धियो यो न. प्रचोदयात् ॥ २६

सवितादेवता, निषद्व सागरीयन्द, सावित्र्युपदेवे विनिवीध — यो. ग. १. १. १८।

‘तत्’ तस्य ‘सवितुः’ जगत्स्रसवितुः ‘देवस्य’ सर्वेषां द्योत-
मानस्य ‘वरीष्य’ परावीर्य ‘भर्गोः’ भर्गो तेजः ‘घोमहि’ घ्रायामः
चित्तायाम् । कस्य इत्याह—‘य’ देवः ‘न’ भस्मात् ‘धियः’ बुद्धीः

‘प्रचोदयत्’ प्रकटं यथा स्वात् तथा चोदयति प्रेरयति ॥ ८

শেই অসং প্রণবতা, সর্বত্র যোগসাম বসন (গুরু কর্তৃক উপদেষ্টা)
 বরগীষ দেহের 'চক্ৰ' কবি. তিনি আশীষের সুভিষিক্তবৃত্তকে গভীর
 দুন্দর চ্যুত করিতেছেন ১০৮

भर्भुवःस्वरोम् ॥ ३०

सूत्रं च लघुति निवृत्त्या व्याहृतीनां यो मिति प्रत्ययस्य च प्रत्यायविदेशता, एतदनु
 धिरनुसृत्य वाच्यमस्ति, सप्तमव्याहृतिप्रोपदेशे विनिर्देश - श्लो० सं० १, १०, १० ।

‘भू’ भूचोक, ‘भुव.’ चन्द्ररीचनीकः, ‘स्व.’ द्युलीकः, —
इति भान् तीनू लोकान् परिख्याप्य ‘भोम्’ अथनशक्तिमान्, पूण,
आत्मा सदेव राजते ॥ १० ॥

এই ক্ষেত্রে, এই দুইটি (অক্সিজেন) লোক, এই বস্ ট্রান্সফর।
এই লোকজ্ঞান বর্ণনা, অক্সিজেন বর্ণনা পূর্ণ আত্মা শব্দে বর্ণনা
বর্ণনা

सुश्रवः सुश्रवसं मा कुरु यथा त्वए सुश्रवः सुश्रवाः ।
देवेष्वेव महए सुश्रवः सुश्रवा ब्राह्मणेषु भूयासम् ॥३१

एषो दीवता, विराट्पङ्क्तिर्ह्यस्य ; सुश्रवस इत्यवस्ये विनिर्गोत्र —गी० अ० १०, १० ४१

हे, 'सुश्रवः' सुष्ठु श्रवो ययः यस्य तथाविधः ! दण्ड ! 'मा'
मां 'सुश्रवसं' 'कुरु' । हे 'सुश्रवः' ! त्वं यथा 'देवेषु' दीप्य-
मानेषु पदार्थसमूहेषु 'सुश्रवः' सुखित्वात्, हे 'सुश्रवः' !
'एव' 'महम्' अपि 'ब्राह्मणेषु' 'सुश्रवाः' 'भूयासम्' ॥ ३१

८६ श्रुतिपाठ म० । आमाटक श्रुतिपाठ कः । ८६ श्रुतिपाठ ! सोनामान
पनार्थगमयते भक्त्यः श्रुति गमय श्रुतिपाठ, ८६ श्रुतिपाठ ! अपिह एव
ल क० ग० म० । गमय श्रुतिपाठ दृष्टे । ७१

अग्नये समिध माहायं बृहते जातवेदसे ।
यथा त्व मग्ने समिधा समिधस्यैव मह
मायुषा मेधया वर्चसा प्रजया पशुभि-
र्ब्रह्मवर्चसेन धनेनान्नाद्येन समेधिषीय (स्वाहा) ॥३२

अग्निदेवता, अग्निहोत्र, सामयन्ती समित्पक्षे विनिर्गोत्र —गी० अ० १०, १० ४१ ।

'बृहते' महते 'जातवेदसे' जातप्रज्ञाय 'अग्नये' 'समिधम्'
'माहायम्' माहृतवानहम् । हे 'अग्ने' ! 'त्वं' 'यथा' 'समिधा'
अनया 'समिधसि', 'एव' 'महम्' 'मायुषा', 'मेधया', 'वर्चसा'
तेजसा, 'प्रजया' पुत्रादिसन्तानेन, 'पशुभिः' गवादिभिः 'ब्रह्म-

यर्थसेन', 'धनेन', 'श्रयाद्येन' अयमव्यतिभोग्यवस्तुसम्पन्नेन
'समेधिष्येय' सम्यक् हृदियुक्तो भूवासम् ॥ ३२

তাৎপ্রায়, অতি জাবুদ, অধিঃ উদেপে সমিঃ আদ্বরণ করা হইয়াছে ।
 যে আছে ! জুমি লেপণ এই সমিঃ প্রদানে গর্ভিত হইয়া থাক, এইরূপ আদিও
 যেস আদু, মেধা, বর্জ, চেতন, প্রজা, গন্ত, অতঃপর, গন, জা অতুতি গর্ভ
 বিবয়ে ইতিমূল হইবে ৩২

पुनर्मांभेतिन्द्रियं पुनरायुः पुनर्भगः ।

पुनर्द्रविण मैतु मा पुनर्वाक्ष्य मैतु मा ॥ ३३

विष्णुसुक्तम्, अग्निदेवता, इन्द्रियाधारादवादिमन्त्रे वि०—सौ० पृ० १, २, ३४।

रैत. कृत्वादिदोषेण यत् 'इन्द्रियम्' इन्द्रियवत्तम् अपवि-
तम्, 'तत्' 'माम्' 'पुनः' ऐतु' प्रत्यागच्छतु । तथाच यत् 'पायुः'
चीणम्, तत् 'पुनः' ऐतु । किञ्च तेनैव कर्मणा य 'भग'
सम्मानादिकषणः नष्टः, न च 'पुन' ऐतु । अपि हि
तदा दुराचारे प्रवृत्ते यत् 'द्विविधम्' व्यथित, तथ 'मा' माम्
'पुन. ऐतु' प्रत्यागच्छतु । किमधिकेन, यदि कस्यपि 'माघ्नयम्'
माघ्नय मपि व्यथित म्यात्, तदपि 'मा' माम् 'पुन' ऐतु'
प्रत्यागच्छतु ॥ ३१

‘সেইসময়কারি যোগে যে ইঞ্জিন-বন্দ অগতির হইতাহে, তাহা আমার
প্রমোদিত হইত। আমার বড়ইচ্ছা ছিল যেই হইতাহে, তৎ সমক প্রত্যাহত
হইত। শাহা কিছু বানাবি নষ্ট হইতাহে, তাহা প্রত্যাহত হইত। সে সমক
হইতাহি অগতির হইতাহে, তাহা প্রত্যাহত হইত। অগতির, প্রত্যাহত
তাহা সর্ব কোম অগতির আমার প্রত্যাহত হইতাহে, তাহা
আমার প্রত্যাহত হইত। ১৩১

॥ अथ सप्तमः खण्डः ॥

ये अस्वन्तरङ्गयः प्रविष्टा
गोह्वा उपगोह्यो मरुको मनोहाः ।
खलो विरुजस्तनूदूयि-
रिन्द्रियहा अति तांत्सृजामि ॥ १

आपोदेवता , भूरिक् पृथिव्यन्तः , उपावर्त्तनजलामिमन्त्रये वि०—गी० १, ४, १४ ।

‘अथु, अन्तः’ एतदुदकमध्ये ‘गोह्वा’ १, ‘उपगोह्य’ २, ‘मरुकः’ ३, ‘मनोहा’ ४, ‘खलः’ ५, ‘विरुजः’ ६, ‘तनूदूयि’ ७, ‘रिन्द्रियहा’ ८, इति ‘ये’ अष्टविधा, ‘अम्वयः’ शरीरनष्टकारिणः तेषां ‘प्रविष्टाः’ स्थिताः ; ‘ताम्’ अग्नीन् ‘अतिसृजामि’ अतिमयेन वर्जयामि , मन्त्रप्रत्यया, उपापदानेन, औपधप्रक्षेपादिभिरेति यावत् ॥ १

एते जलान् यथा ये घोहाः । देवता १, मरुकः, मनोहाः, खलः, विरुजः, तनूदूयि १, रिन्द्रियहा २—नामक अष्टविधानि कारुण्ये कृते अत्राह आदि वाक्ये ; एते मन्त्रश्रुत आदि विद्वत्तः कश्चिदहं ॥ १

यदपां घोरं यदपां क्रूरं

• यदपां मशान्त मति तत्सृजामि ॥ २

आपोदेवता , निपुण्यदुष्पती वायुपौष्पन्तः , तथैव वि०—गी० २, ४, १४ ।

किञ्च 'भषाम्' सदृशानां 'यत्' 'धीर', 'भषां' 'यत्'
'कूरं' ; 'भषां' 'यत्' 'भषान्तम्' ;—इत्येतद्दोषत्रयं विद्यते प्रायः,
'तत्' अपि 'अति सृजामि' अतिशयेन वर्जयामि ॥ २

कटगत चेति नामक एव प्रत्ययः, कूर नामक एव प्रत्ययः, अनाद्य नामक एव
प्रत्ययः—तादात्म्यं विद्विष्यति कश्चित्कहि ॥ २

यो रोचनस्तु मिह सृजामि ।

तेनाह मा भमिषिष्यामि ॥ ३

आरोपिता , निबृहत्पञ्चमिष्यत् , अनाद्यनामित्येते दि०—दी० ४४० २, ४, १६ ।

'यः' अग्निः 'रोचनः' शरीरक्षीभिकरः, 'इह' जले 'तम्'
एव 'सृजामि' ; अनन्तरं च 'अहम्' ब्रह्मचारी 'तेन' जलेन
'माम्' आत्मनम् 'अभिषिष्यामि' ॥ ३

एव अग्निः, अनाद्यनामित्येते दि०—तादात्म्यं विद्विष्यति कश्चित्कहि एव
नामि कश्चित्कहि तेने निर्माणं जलं अनाद्यनामित्येते दि०—दी० ४४० २, ४, १६ ।

यशसे तेजसे ब्रह्मवर्चसाय बलायेन्द्रियाय ।

वीर्यायान्नाद्याय रायस्पोषाय त्विष्या अपचित्वी ॥ ४

आरोपिता ; निबृहत्पञ्चमिष्यत् , तत्रैव दि०—दी० ४४० २, ४, १६ ।

किमर्थमित्वाचष्टे—'यशसे' 'तेजसे' 'ब्रह्मवर्चसाय',
'बलाय' 'इन्द्रियाय', 'वीर्याय', 'अन्नाद्याय' अन्नादिनामाय,

‘रायस्त्रीषाय’ घनस्त्र पोषणाय ‘त्वित्थे’ त्वित्थे कान्त्ये, ‘अपचित्थे’
अपचित्तिर्निष्कृतिर्भोग्यत्वनर्थात्तरम्, तस्यै अन्ननी यशसादि
लाभायेति कथितम् ॥ ४

हेतुः इति । अत्रान्नं यत्नं देयं उक्तवर्तनं ‘हेतुद्वारा’ र्था, योऽत्र अन्नानि
हन्तव्यं, तानि च योऽत्र नास्ति एतेष्व ॥ ४

येन स्त्रिय मल्लगुतं येनापा नृपतः सुराम् ।
येनाक्षानभ्यपिञ्चत येनेमां पृथिवीं महीम् ।
यद्द्वान्तद्विना यश-
स्तेन मा मभिपिञ्चतम् ॥ ५

अपिनी हेतुः अत्रान्नं यत्नं देयं उक्तवर्तनं ‘हेतुद्वारा’ र्था, योऽत्र अन्नानि
हन्तव्यं, तानि च योऽत्र नास्ति एतेष्व ॥ ४

हे ‘अग्निनी’ देवी । युवा येन’ सामर्थ्येन ‘स्त्रिय’ स्त्रीजाति
‘मल्लगुतम्’ भोग्यत्वेन निरूपितवन्ती,— येन’ सामर्थ्येन ‘अपा’
अप सुराम्’ ‘नृपतम्’ यमितवन्ती, अप सुरात्वेन भोग्याद्
कृतवन्ती,— येन’ सामर्थ्येन ‘अक्षान्’ देवनां भोग्यान् कृत
वन्ती,— किमधिकेन, येन’ सामर्थ्येन ‘इमां’ ‘महीं’ महीं पृथि
व्या ‘पृथिवीं’ समस्तामेव ‘अभि अपिञ्चतम्’ तर्पितवन्ती, ‘त
युवयो तादृश यत्’ सामर्थ्यम् ‘तत् यश’ यशस्कर मिति
यावत् । ‘तेन’ तादृशमेव सामर्थ्येन ‘मां’ अभिपिञ्चतम्
मां मभिपिञ्चतम् कुरुतम् ॥ ५

৫৫ অধিনায়ক দেবধর । তোমরা যে সময়ের যৌথাক্রিত পুত্র আদিব
তোমরা নবিতাধার ,—যে সময়ের ফলকর জ্ঞানকরণে পরিণত করত তোমরা
কতিমানক ;—স সময়ের, বিশেষকর গোপন (গোপন) প্রণে যমুনোদর
তোমরা নবিতাধার ,—অধিক কি, এহে সুবিশুদ্ধ কৃষ্ণজনমতদে যে সময়ের
পরিচয় করিতকর ,—তোমরাই সেই যমুনো কনক আশ্রমেরে আশ্রমকে
গেদেজন যমুনো কনক আশ্রম কর ॥ ৫

उद्यन् भ्राजभृष्टिभिरिन्द्रो

मरुक्षिरस्थात्प्रातर्याশभिरস্থাत् ।

दृशमनिरसि दृशसनि

मा कुर्वा त्वा विशाम्या मा विश ॥ ৫

যমুনোদর আশ্রম আশ্রমের দেবধর, পণ্ডিত । সমাধিতকর আশ্রমোপস্থান
কিতিমান —গী. গী. ৫, ৬, ৭, ৮ সূ. ১

‘ইন্দ্রঃ’ (ইহি পরমেশ্বরে) তেজোরূপাদিপরমেশ্বর্যযোগাদি-
ত্বোপীন্দ্র উচ্যতে) আদিত্যঃ ‘উদ্যন্’ সন্ ‘ভ্রাজমৃষ্টিমিঃ’
দ্বীপমৃষ্টিমি ‘মরুক্ষিঃ’ স্থিরযৈঃ সছ ‘পস্থাৎ’ ; কিছ ‘প্ৰাত-
র্যাশমিঃ’ প্ৰাতরায়মীকৃষ্টিমিঃ অন্যান্যৈষ দেবৈঃ সছ ‘পস্থাৎ’ ।
ত্ব ‘দৃশমনিঃ’ দৃশানা সনিঃ সমাজনীয়ঃ ‘অসি’ মরুক্ষি, ‘মা’
মানপি তথৈব ‘দৃশসনিঃ’ দৃশজনানানা মজনীয়ঃ ‘কুর্’ ; অহম্
‘ত্বা’ ত্বাম্ ‘আবিশামি’ উপমচ্ছামি অর্থিত্বেন ; ত্বচ্ছ ‘মা’
মাম্ ‘আবিশ’ ফলদাত্বেনেতি ভাষ ॥ ৫

৫৬ আদিত্যঃ সূর্য্যি যৌথাক্রিত ক্রিয়গুণেঃ নহিৎ এবং লৌকিকভৌকী
অন্যান্য দেবগণেরও নহিৎ, উচিত হইত দেবগণ্যমান হইত। সূর্য্যি যৌথ

पुनरपि नृपमोः, आमादेकं नेहेकं पुनरपि नृपमोः कः । अग्निं वाचं
रुणे द्यावांश्च निरुद्धं देवहितं इहेवाहि; कृमिं मातृकं आमांश्च निरुद्धं
देवहितं इहे ॥ ७

उद्यन् भ्राजभृष्टिभिरिन्द्रो
मरुद्भिरस्थात्सान्तपनेभिरस्थात्
शतसनिरसि शतसनि
कुर्वा त्वा विशाम्या मा विंश ॥ ७

इन्द्र इत्यादि पूर्ववत् । 'त्वं' 'शतसनिः' शतानां सनिः
सम्भजनौयः 'असि' भवसि, 'मा' मामपि तथैव 'शतसनि'
शतजनानां भजनौय 'कुर्व' । अहमित्यादि च पूर्ववत् ॥ ७

। देवहितः । देवाग्निं पूजयन् । कृमिं देवकं नरु नरु रुद्रं नृप-
मोः, आमादेकं नेहेकं नरु नरु चन्द्रं नृपमोः कः । अग्निं वाचं
रुणाग्निं पूजयन् ॥ ७

उद्यन् भ्राजभृष्टिभिरिन्द्रो
मरुद्भिरस्थात्सायंयावाभिरस्थात् ।
सहस्रसनिरसि सहस्रसनि
मा कुर्वा त्वा विशाम्या मा विंश ॥ ८

पुनरिन्द्र इत्यादि पूर्ववत् । 'सहस्रसनिः' सहस्राणां सनिः
नां सनिः सम्भजनौयः 'असि' भवसि, 'मा' मामपि तथैव
'सहस्रसनि' सहस्रानां भजनौय 'कुर्व' । अहमित्यादि च
पूर्ववत् ॥ ८

६६ आदिष्टः । हेतादि पूर्ववत् । त्वमि एवमग मरुत मरुत एवेन
पूजनीय, आयातकः । हेतादि मरुत मरुत एवेन पूजनीयः कः । आदिष्टः
हेतादिष्ट पूर्ववत् ६७

चक्षुरसि चक्षुः मस्यैव मे पाप्मानं जहि ।

सौमस्त्वा राजावतु नमस्तेभ्यः मा मा हिंसीः ॥ ६

तृतीय देवता, निचुदुदुप् इत्य ; उभाधर्मितस त्वयामुच्यते वि०—गी० य० १, ४, २१ ।

हे सूर्य । त्वं 'चक्षुः' जगतां चक्षुर्भूतः 'असि' भवसि,
किञ्च 'चक्षुः' प्रकाशवीजम् अपि त्व मेवासि । 'मे' मम 'पापा-
नम्' 'पपजहि' नाशय । 'राजा' हेतुप्यमानः 'सौमः' चन्द्रः
'त्वा' त्वाम् 'चक्षुः' चक्षुः ; स्वकीयसुखां प्राप्तयित्वेति भावः । 'न'
तुभ्यं 'ममः' 'चक्षुः' ; 'मा' मां 'मा हिंसीः' मा विनश्यः ॥ ६

६६ पूर्वा । इति जगदन्तः उच्यते एवेन एव उच्यते अस्ति प्रकाशनेन
वीजं त्वमिह, आयातः प्राप्तः नष्टः कः । हेतुप्यमानः उच्यते चन्द्रः, हेतादिष्टः
श्रीः पूजा नाम कदाचित् कदा कदा । हेतादिष्ट मरुतः ; कदा एव
आयातक नष्टे कदाचित् ना पातः ॥ ७

उदुत्तमं वरुण पाश मस्य-

दवाधमं वि मध्यमए अघाय ।

अघादित्य व्रते वयन्तवा-

नागसो अदितये स्वाय ॥ १

मरुतो देवता, निचुप् इत्य, मध्यमामुच्यते विनिमीय — गी० य० १, ४, २१ इ० ।

‘घसि’, अतः ‘घोडङ्गः’ दृढाङ्गः; ‘सुवीरः’ कल्याणवीराधारः त्वम्
‘घम्यस्व’ घम्याकं सखिरूपं सन् ‘प्रतरण’ पथत्राता
‘भूया’ । स त्वं ‘वैद्वयस्’ सम्प्राति किञ्चित् क्षणं तिष्ठ । ‘ते’
तव ‘पास्याता’ आरोही त्वदुपरि आरोहन्तु; ‘जेत्थानि’ जेत्यानि
कामक्रोधादीनि ‘जयतु’ ॥ १६ ॥ ७

इति सामग्रीसूत्रवत्सामग्र्यमिविरचितायां

"मन्त्रमञ्जरीवनी"-नाममन्त्रसाध्याख्यायाम्

प्रथमप्रपाठकोयः सैतमः खण्ड ॥ ७

হে বনকাঠি নির্মিত রথ! তুমি বেবেতু গৌতমপ্রভৃতিতে লম্বাক্ষ বধ,
দূতাদ, অতএব বীরশ্রেষ্ঠদের আখ্যায় হইতেছ, তুমি আমাদের হৃদয়রূপে
গাথের দ্রোতা হও, আপাতত কিছু ক্ষণ এই স্থানেই অবস্থিতি কর; তোমার
আরোহী, তোমাতে আরোহণ করুন,—অরের যোগ্য কামাখি রিপুনিচয়কে
তর করুন ॥ ১৬

नामदेवस्य मन्त्राक्षरान् व्यवस्थानार्थेन मध्यम १४७४

महाशक्त नामस्त्रयीय कृष्ण वराहनाथ महाशक्तः । १

॥ અથ અષ્ટમઃ સ્વરઃ ॥

દુમા મે વિશ્વતોવીર્યો ભવ દુન્દ્રશ્ચ રજતમ્ ।

પૃષ્ઠ સ્ત્ર્વં પર્યાવર્તયાનષ્ટા આયન્તુ નો મૃદાન્ ॥ ૧

વારહી દેવતા, અગ્રદુષ્ કન્દ ; સોવારવચસાં વિવિધીય — સી. ૪૮. ૬, ૬. ૧ ।

હે વારહ ! (ગ્રિષ્) 'ત્વં' 'મે' મમ 'દુમાઃ' ગાઃ વારણ-
ભૂમિગતાઃ 'રજતમ્' । યતરફલેન 'વિશ્વતોવીર્યઃ' યજુવક્ત્રમાસી
'દુન્દ્રઃ' દેશ્વર્યમાન્ 'અ' 'ભવ' = 'પ્રુષ્ઠન્' । દેવ । 'ત્વં' યના,
'પર્યાવર્તય' પ્રત્યાવર્તય ; યથા ચ દુમાઃ 'અનષ્ટાઃ' સત્ત્વઃ 'મઃ'
અસાકં 'મૃદાન્' 'આયન્તુ' પ્રત્યાગમ્યન્તુ તથા કુરુ ॥ ૧

દે. ભોજાગ્રક ! (નિવા) આમાં એ હે વૈશ્વંતરિક કૌશ્લ જુમિલે રજા
કરિષ્ । એ હે ભોજાગ્રક કાર્યોત્તર કરને જુમિ વક્ત્રમાસી એ વૈશ્વંતરિયન્ દૃષ્ટ ।
દે. પૂરન્ । જુમિ હે વૈશ્વંતરિક વૈશ્વંતર દેશ્વર્ય વક્ત્રમાસી — વારહ
દેવાદા મિશ્વિદ્યે વારહિરશ્વ ઉચરતે વૈશ્વંતરિક કરિલે ભોજ ॥ ૧

દુમા મધુમતીર્મજ્જા મનષ્ટાઃ પયસા સહ ।

ગાવઃ વાજ્યસ્ય માતર દુહેમાઃ સન્તુ મૂયસીઃ ॥ ૨

વારહી દેવતા, અગ્રદુષ્ કન્દ ; પ્રત્યાગતામિત્યથે વિવિધીય — સી. ૪૮. ૯, ૬. ૨ ।

હે વારહ ! 'અનષ્ટા', 'મધુમતીઃ', 'દુમાઃ' ગાઃ 'પયસા'
દુત્તેન 'મજ્જા' 'મજ્જા' પ્રત્યર્પય ; — 'મૂયસીઃ' મૂયસઃ વક્ત્ર
'દુમાઃ' ગાવઃ 'દહ' યદે 'વાજ્યસ્ય' છતસ્ય 'માતરઃ' જન-
વિધરઃ 'અન્તુ' ॥ ૨

દે. ભોજાગ્રક ! અનંકો, અગ્રદુષ્, એ હે વૈશ્વંતરિક કૌશ્લ મદિ
આમાં એ વૈશ્વંતરિક કર । દેવાદા એ વૈશ્વંતરિક કૌશ્લ અગ્રદુષ્ દેવ ॥ ૨

गवां स्नेयासि गावो मयि श्लिष्यन्तु ॥ ३

देवा देवता, गन्तु, शीतलस्नेहने विनियोग — श्री० अ० ३, ६, २ सू० ।

हे क्रोद्ध । त्वं 'गवां' 'स्नेया' 'असि' ; त्वां प्रार्थये,—'गावः'
इमा 'मयि' मद्गृहे 'श्लिष्यन्तु' स्नग्धन्दास्तिष्ठन्तु ॥ ३

६६ श्लोकः । कृषिवाङ्मि-धुमा दरेकदहः । आर्षणां कर्त्रि—६६ गोपनि
पान क्षमाः । गृहे छिन्नकान् सन्धे वास कर्त्रि ॥ ७

संगृहण संगृहाण ये जाताः पशवो मम ।

पुपैपाल् यस्मै यच्छतु यथा जीवन्तो अप्ययात् ॥ ४

पुपा देवता, पशुदण्ड कर्त्रि, विस्मयनीय विनियोग — श्री० अ० ३, ६, ३ सू० ।

हे 'सङ्गृहण' अस्मै । 'मम' द्यहे 'ये' 'पशव' 'जाता', तान्
'सङ्गृहाण' रक्षार्थं लोकोत्तर । 'पुपा' शीतलतो देवः 'एषां' पशूनां
'यस्मै' कल्याणं तवा 'यच्छतु' ददातु, 'यथा' 'जीवन्त'
प्राणान् धारयन्त एवैते पशवः 'अप्ययात्' अयि-अयान्, समयं
पापयेयुः ; आयुष्यन्तो भूयासुरिति भावः ॥ ४

६७ म० अ० १ । अर्थः । आर्षणां गृहे दरेकदहः । आर्षणां कर्त्रि—६६ गोपनि
पान क्षमाः । गृहे छिन्नकान् सन्धे वास कर्त्रि ॥ ७

भुवन मसि साहस्र मिन्द्राय त्वा रुन्निद्रात् ।

अथत मरिष्ट मिलान्दम् ॥ ५

अथितदेवता, भूरिक्वालीयन्, दहन्तरे दहन्तरे—६७ म० १, ६, ३ ।

ହି ଶିକ୍ଷକରାଶି । ଶ୍ଵଧିତେ । ଧ୍ବ 'ଭୁବନ' ଭୁବନୋପକାରକମ୍,
'ସ୍ଵସି' ଭବସି, 'ସ୍ଵସତ' ସ୍ଵସନ୍ନ, 'ସ୍ଵସିଟ' ସ୍ଵସିନାୟନ.
'ସ୍ଵସାନ୍ତ' ସ୍ଵସନ୍ତ, 'ସ୍ଵସାନ୍ତ' ସ୍ଵସନ୍ତସ୍ୟୋ ଚିତ୍ତମ୍. 'ତ୍ବା' ତ୍ବା, 'ସ୍ଵସ.'
ସ୍ଵସକାର, 'ସ୍ଵସାୟ' ସ୍ଵସ୍ୟସିସିଷ୍ଟାୟତସ୍ତ 'ସ୍ଵସଦାତ୍' ସ୍ଵସଦତ୍ । ୫

ହେ ଶ୍ରୀ । ତୁମ୍ଭି ଏ ଦୁର୍ବଳେ ନବଜନ୍ମ ହେ ଶ୍ରୀନାଥକ ସ୍ଵେଚ୍ଛା, ଏତଦ୍ଵ
ତୁମ୍ଭିହି ନବଜନ୍ମେ ସାଧୁମାନେ ବିବାହେ ନୟନ ସ୍ଵେଚ୍ଛା, ଏତଦ୍ଵ, ସ୍ଵସନାୟନ,
ଏତଦ୍ଵ ଏ ସ୍ଵସନାୟନାୟନ ଶ୍ରୀନାଥକ ନୋରାୟ, ଏତଦ୍ଵାୟନ ଆୟାସ
ଏତଦ୍ଵ କନ୍ଦିନାୟନାୟନ । ୫

ଗୋପୀପଞ୍ଚ ମସି ଗୋପୀପଞ୍ଚେଷି ଗୋପୀପାୟ ତ୍ବା ।

ସହସ୍ରପୀପଞ୍ଚମସି ସହସ୍ରପୀପଞ୍ଚେଷି ସହସ୍ରପୀପାୟ ତ୍ବା । ୬

ଶ୍ଵଧିତେଷା, ସ୍ଵସା ସ୍ଵସିସ୍ଵସ, ଧ୍ବ ସ୍ଵ ସିସିସ୍ଵସେ—(ଧ୍ୟୋ ସ୍ଵସି) ।

ହି ଶ୍ଵଧିତେ । ଧ୍ବ 'ଗୋପୀପଞ୍ଚ' ଗୋପୀ ପୁଟିନିମିତ୍ତମ୍, 'ସ୍ଵସି',
କ୍ଷିପ୍ତ 'ଗୋପୀପଞ୍ଚ' ଗୋପୀ ପୁଟି. 'ସ୍ଵସିସି' ସ୍ଵସିରୋସି, ସ୍ଵସତସ୍ଵ 'ତ୍ବା'
ତ୍ବା 'ଗୋପୀପାୟ' ଗୋପୀ ପୁଟାର୍ଥେ, ସ୍ଵସିତସ୍ଵାନିତି ସ୍ଵସିସ୍ଵସିତସ୍ଵ ।
ସ୍ଵସିସ୍ଵ ସ୍ଵସିସ୍ଵ 'ସହସ୍ରପୀପଞ୍ଚ' ସହସ୍ରାଂ ପଞ୍ଚନାଂ ପୁଟିନିମିତ୍ତମ୍
'ସ୍ଵସି', 'ସହସ୍ରପୀପଞ୍ଚ' ସହସ୍ରାଂ ପୁଟି 'ସ୍ଵସିସି' ସ୍ଵସିରୋସି,
ସ୍ଵସତସ୍ଵ 'ତ୍ବା' ତ୍ବା 'ସହସ୍ରପୀପାୟ' ସହସ୍ରାଂ ପୁଟାର୍ଥେ, ସ୍ଵସିତ-
ସ୍ଵାନିତିସ୍ଵ । ୬

ହେ ଶ୍ରୀ । ତୁମ୍ଭି ଶ୍ରୀନାଥକେ ପୁଟିନାୟନ ସ୍ଵେଚ୍ଛା, ଆଉ ତୁମ୍ଭି ଶ୍ରୀନାଥକେ
ପୁଟିର ଆୟାସର ଶ୍ରୀନାଥ ସ୍ଵେଚ୍ଛା, ଏତଦ୍ଵ ଶ୍ରୀନାଥକେ ପୁଟିର ଶ୍ରୀନାଥ
ଏତଦ୍ଵ କନ୍ଦିନାୟନ । ତୁମ୍ଭି ଆନେକ ନାଥର ପୁଟିର ସିସିସ୍ଵ ସ୍ଵେଚ୍ଛା ଏତଦ୍ଵ
ନାଥର ପୁଟିର ଆୟାସର ଶ୍ରୀନାଥ ସ୍ଵେଚ୍ଛା, ଏତଦ୍ଵ ଆୟାସ ଆନେକ ନାଥର ପୁଟି
ସିସିସ୍ଵ ଶ୍ରୀନାଥକ ଏତଦ୍ଵ କନ୍ଦିନାୟନ । ୬

‘लोहितेन स्वधितिना मिथुनं कर्णयोः कृतम् ।
 (यावतीनां) यावतीनां व ऐषमो लक्षणा प्रकारिणम् ।
 (भूयसीनां) भूयसीनां व उत्तरा मुत्तराश्च समां
 क्रियासम् ॥ ७

मिथुनं बट्टपदा जगतो बन्ध, बौद्धेयता, कृतमचक्षस्य बोरमुक्तये दि०—वी० ३ ६, १ ।

‘लोहितेन’ अग्निसंज्ञातः कर्णयोः कृतम् ‘स्वधितिना’ लौह-
 शलाकाविशेषेण गवां ‘कर्णयोः’ द्वयोः ‘मिथुनं’ शोयुगबोरैकविधं
 चिह्नं ‘कृतम्’ मयेति । हे भावः । ‘ऐषमः’ अस्मिन् वर्षे ‘यावतीनां’
 यावत्सप्तद्वयकानां, ‘व’ युष्माकं ‘लक्षणां’ चिह्नम् ‘प्रकारिणम्’;
 ‘उत्तरा मुत्तरां समाम्’ उत्तरोत्तरवर्षेष्विति यावत्; ‘भूयसीनां’
 आभ्योऽपि बहुतराणां ‘व’ युष्माकं, ‘क्रियासम्’ लक्षणं मेद-
 मेवेति शेषः ॥ ७

वत्सप्रापयित्री, दीहनसमये मातृजह्यायां वत्सस्य बन्धनात् ।
 'सा' इयं तन्ती, 'नः' अस्माकं- 'उत्तरा सुत्तरा' 'समाम्' उत्त-
 रोत्तरं वर्षं प्रति 'पयस्वती' क्रमप्रवृत्तपयस्वतीबन्धनी सती,
 'दुहा' कामानां प्रपूरयित्री भवत्वित्यर्थः ॥ ८ ॥ ८

इति सामग्रीसत्वव्रतसामग्र्यमिविचितायां
 "मन्त्रसंज्ञीवनी" नाममन्त्रब्राह्मणव्याख्यायाम्
 प्रथमप्रपाठकीयः ऋष्टमः खण्डः ॥ ८

एते ऋक् यो-गकान्तर मातृपय गानदिजो वदेत्तच्छ्र एव वत्सपय गदि
 गो दिनेन एकजर्जादिनो वदेत्तच्छ्र; एते ऋक् वेदेष्वेव वदत् ज्यम-प्रवृत्त
 प्रवृत्तौ गात्रोपेव वक्तव्यो वदत् यथावदित्यत्र कामना मयुवत्तश्च भूतवत्तं
 वदेत् ॥ ८

गामावरोध मन्त्राकान्तर अथर्ववेदभाष्येनोक्तं एवैव वदत्त
 मन्त्राकान्तर गामावरोध कृत् वत्सप्रापय मन्त्रात् ॥ ८

॥ इति प्रथमः प्रपाठकः ॥

॥ अथ द्वितीयः प्रपाठकः ॥

तव

॥ प्रथम-खण्डः ॥

ॐ ॥ यः प्राच्यां दिशि सर्पराज एष ते बलिः ॥ १
यो दक्षिणस्यां दिशि सर्पराज एष ते बलिः ॥ २
यः प्रतीच्यां दिशि सर्पराज एष ते बलिः ॥ ३
य उदीच्यां दिशि सर्पराज एष ते बलिः ॥ ४

एते मित्राः ; यतुषां विषां सर्पां दिक्ता, यवणा-वलिबर्षणि दिक्—गी० १, ०, १३-१६ ।

‘प्राच्यां’ पूर्वस्यां ‘दिशि’ ‘यः’ ‘सर्पराजः’ सर्पयेष्टः वर्त्तसे,
तस्य ‘ते’ तव ‘एषः’ मदत्तो ‘बलिः’ यद्वन्तोयो भवतु ॥ १

‘दक्षिणस्यां’ ‘दिशि’ ‘यः’ ‘सर्पराजः’ इत्यादि ॥ २

‘प्रतीच्यां’ पश्चिमायाम् ; ततः सप्तम् ॥ ३

‘उदीच्यां’ उत्तरस्याम् ; ततः सप्तम् ॥ ४

पुनरीष्टकं वर्त्तमानं, हे नर्पशाक ! तेषामादक एते बलि अप्रक इहेतके ।
पश्चिमदिक् वर्त्तमानं हे नर्पशाक । तेषामादक एते बलि अप्रक इहेतके ।
पश्चिमदिक् वर्त्तमानं हे नर्पशाक । तेषामादक एते बलि अप्रक इहेतके ।
उत्तरदिक् वर्त्तमानं हे नर्पशाक । तेषामादक एते बलि अप्रक इहेतके ॥ १ - ४

नमः पृथिव्यै दृष्ट्वाय विश्वभृन्मा ते यन्ते रिषाम् ॥
संहतं मा विवधीर्विहतं माभिसंवधीः ॥ ५

भूतिबुद्ध्युत्पन्नः ; विश्वभृन्मा , यवया-भूमिजने निनिधीय — गी० ३, ७, १० ।

‘पृथिव्यै’ देव्यै ‘नमः’ नमस्कुर्मः । हे ‘विश्वभृन्’ सर्वेषां धार-
यिणि । देवि । कावस्य ‘दंष्ट्राय’ दंष्ट्रायाः ‘यन्ते’ यन्तौ स्थिता
अपि ययं यतः ‘ते’ तव स्वांशः । अतः ‘मा रिषाम’ मा विन-
शेयम् । इतय प्रार्थयति—‘संहतं’ पञ्चतत्त्वसमष्टौभूतं सजीव-
मकरोष्ठं ‘मा वधी’ नाश्याने विनश्ये ;—‘विहतं’ विपुलम्
व प्रकृत्या जीवं तव पुनः ‘मा अभि सम्बन्धोः’ अभिसम्बन्धं
मा कार्यीरिति ॥ ५

पृथिवीमथोक्तं मन्त्रादि । एह विव गन्तादेव धारयन्तादिनी देवि । कावस्य
यवयां वरुणो गच्छ विपुलं देवद्विषादेव, आश्रयं गन्तां दिक्ते वाकिन्ना
गेन विनोषाधु ना दहे । एकमना, आश्रयं एकादशमादहे । आश्रयं
एह गच्छात् कर्त्तव्यं प्रदायवनामदत्ताय देव अत्रादेव विनोषे वा दह ।—एवम्
देव दहेते विपुल आका देन पुनश्च देवद्विषादेव वा दह ॥ ५

सोमो राजा सोमस्तम्बो राजा
सोमोऽस्माकं राजा सोमस्य वयं आः ॥
अहिजम्भन मसि सोमस्तम्ब
सोमस्तम्ब अहिजम्भन मसि ॥ ६

विदुषु कथं , सोमो देवता , यवयायां दर्भजने निनिधीय — गी० ३, ७, ११ ।

‘सोमः’ चन्द्रमा देवः यथा सोमधीना राजा, यथा च एषः
‘सोमस्तम्बः’ ‘राजा’ वनस्ततीनाम् ; तथेवार्थं ‘सोमः’ देहसो
देवः ‘प्रस्माकम्’ ‘राजा’ ; ‘सोमस्य’ एतस्य सम्भूता एव
‘वयं’ ‘स्यः’ भवान् ॥ हे ‘सोमस्तम्बम्’ सोमस्तम्ब । सोमगुच्छ ।
त्वम् ‘महिलम्बम्’ पत्नीनां स्तम्बम् ‘असि’ भवसि । दिव्यचन
मादरातिगयस्योतनार्चम् ॥ ६

सोम (छत्र) देवता, देवता उवाचिगुह्ये राजा एव एते गोम-००० वेदम
वनस्ततीनाम् राजा, एते (अवस्थित) सोमस्य केमनि आश्रितम् राजा ;
आयता सोमदेव । हे सोमस्तम्ब । त्वम् सर्ग मन्त्रेण उद्यनयज्ञ
इहेच्छ, सोमो गच्छाम्येते गर्गगुह्य उचित (किशोरिणी) इहेच्छ
वाक् ॥ ७

याए सन्धाए समधत्त यूयए सप्तवृषिभिः सह ।

ताए सर्पा मात्यक्रामिष्ट

नमो वो अस्तु मा नो हिंसिष्ट ॥ ७

सप्तवृषिदेवः, सर्पा देवता, नवधावा दर्मयने विनिवीत — श्री० १, ७, २१ ।

हे ‘सर्पाः !’ ‘सप्तवृषिभिः’ सप्तर्षिभिः ‘सह’ यूयं ‘यां’
‘सन्धा’ सन्धिव्यवस्थां ‘समधत्त’ स्वीकृतवन्तः ; तां व्यवस्थां
‘मात्यक्रामिष्ट’ ; तस्याः अतिक्रमणं मा कुरुत । ‘वः’
युष्मान् ‘नमः’ अस्तु ; ‘न.’ अस्मान्, ‘मा हिंसिष्ट’ यूय-
मिति ॥ ७

हे गर्गकल । सोमो गच्छामि गच्छिष्ये वैक्रम गच्छिष्ये करिष्याह ;
मेवावस्था अतिक्रमण करिष्ये मा । सोमोपिदके आयता मयदार करि,
सोमो आयतापिदके विना करिष्ये मा ॥ ७

मा नस्तोक्ते तनये मा न आयौ
 मा नो गोपु मा नो अश्वेषु रोरिष ।
 वीरान्मा नो रुद्र भासिनो वधी-
 र्वविपन्नत सद्मिस्तु हवामहे ॥ ८

विष्णुः कथं इतीदं वता, आश्वेषु रोरिषे इति वाच — शी० अ० १८१ ।

हे 'रुद्र' : 'न' अस्माक, तौकोऽपुत्रादिविषये, 'तनये'
 पुत्रपुत्रे, 'आयो' आयुषि गोपु, 'अश्वेषु च मा रोरिष' हिता
 मा लया, किञ्च हे रुद्र । 'न' अस्माक वीरान् 'विक्रान्तान्,
 'भासिन' तेजस्विन, भासादीनामनोयान् अपि दुष्टान् 'मा
 वधी' । 'हविपन्नत' यजन्तो यय, 'त्वा' त्वा, 'सद्म इत्' सर्वदा
 एव हवामहे स्मराम इति यावत् ॥ ८

एतत्तु प्रवक्ष्यामि । आश्वेषु रोरिषे अङ्गुलि गेया अङ्गुलि एतत्
 नन्दमात्रं अकाले विमर्शे कश्चित् वा । आश्वेषु विदग्ध आर्षणीय एव ताविरुद्र
 वीरः च तेषां च आश्वेषु विमर्शे विमर्श कश्चित् वा । यजन्तो न यय
 एतन्मात्रं निरुद्धे हेतुर्हेतुत्वं अङ्गुलि कश्चित् वा ॥ ८

शतायुधाय शतवीर्याय शतोत्तयेभिमातिपाहे ।
 शत यो न शरदो अजीजा-
 दिन्द्रो नेपदतिदुरितानि विप्रत्वा ॥ ९

शुक्रिणं पञ्चिष्यन् इतीदं वता, शतवीर्याय शतवीर्याय इति वाच — शी० अ० १८१ ।

'यः' 'इन्द्र' 'न' अस्मान् 'शरदः शत' शतवर्षम् 'अजीजनत्'

जीवयति ; अपि 'यः' इन्द्रः 'नः' अस्माकं 'विष्वा' विज्ञानि
'दुरितानि' नाशयति ; तस्मै 'यतायुधाय' बहुस्त्राय, 'शत
वीर्याय' बहुबलाय, 'शतोत्तमे' बहुवनशक्तिशालिने, 'अभिमाति-
पात्रे' अभिमातोनां बहुदर्पदर्पितानां सारथित्रे अभि
भाषित्रे, इन्द्राय ; एषा अहुतिरिति शेषः ॥ ८

ये द्वेष्टे श्वेतारः यथादिगन्तं नरं नरं बहु लोहितं वापेन, विमि आशा-
मिदं ह्रीकं गच्छन् विमि नः इन्द्रः ; तावत् बहु-वायु-विनिष्ठे, बहुबलवान्,
बहु-पुत्रि-गन्तव्यः, नरगर्भवर्कद्वयं देवदेवतां लोहितं तेनैव एते आहति
अपि श्वेतारः ॥ ९

ये चत्वारः पथयो देवयाना
यन्तरा द्यावापृथिवी विद्यन्ति ।
तेषां यो यज्यानि मजीजि मावचा-
सस्मै नो देवाः परिदत्ते सर्वे ॥ १०

विद्वत् सत्यः ; विवेदेवा, देवताः ; नवयन्ते विवेकात्मकानि विद्वत्-योग १, ८, १० ।

'ये' 'चत्वारः' 'पथयो' यानां, 'देवयानाः' देवलोकागमन-
मार्गाः 'द्यावापृथिवी' द्यावापृथिव्योः स्वर्गमर्त्ययोः 'यन्तरा'
मध्ये, 'विद्यन्ति' विविधं गच्छन्ति ; 'तेषां' चतुर्णां मध्ये 'यः'
पथाः 'यज्यानि' यज्यानिः ययग्न्यः, किञ्च 'मजीजि' 'मजीजिः'
पुनः पुनः जयग्न्यः, — यय गच्छन्तः पथिका नैव पुनः
पुनरावर्तन्ते ; हे 'सर्वे देवाः' यूयं 'नः' अस्मान् 'तस्मै' तमेव
ययानं गन्तुं 'परिदत्त' उपस्थापयतेति ॥ १०

ह्यालोक्तं च यत्तान्तेकैकं यत्ना येन तैर्विभिन्नेष्ववधार्य आहः ; केदांश्च माया
येनाथे गणनं कर्तुं न विदुः अत्र ह्यमा एव न विदुः नूनमात्रं हरेत्
यत्र नाः ॥ ८६ ॥ ८६ ॥ आयाविनत्क एते गच्छते यत्तेश्च केनपूतं कर्तुं ॥

यीषो हेमन्त उत नो वसन्तः

शरद्वर्षाः सुवितन्नो अस्तु ।

तेषां मृतूनां शत-शारदानां

निवात एषा मभये स्याम ॥ ११

विशद्विदुषश्च , उक्तो दीवता , नवयत्तं यत्तेश्चदीमं वि०—यो० ६, ८, १० ।

‘यीषः’ ऋतुः , ‘हेमन्तः’ ऋतुः , ‘वसन्तः’ ऋतुः , ‘शरत्’
ऋतुः , ‘उत’ अपि ‘वर्षाः’ ऋतुः ‘नः’ अस्माकम् ‘सुवितं’ कल्याण
कारी ‘अस्तु’ भवतु । ‘तेषां’ ‘मृतूनां’ ‘शत-शारदानां’ शत-
वार्षिकाणाम् ‘मृतूनाम्’ ‘मभये’ निर्भये , ‘निवाते’ आश्रये , ययं
‘स्याम’ ॥ ११

औन्न सङ्गः , हेमन्त सङ्गः , वसन्त सङ्गः , शरत् सङ्गः , एवम् वर्षा सङ्गः , आयाविनत्क
मरुत्क कर्मागकारी एतेनः आयाया येन एताम् नूनं-मृतूनां निर्दुः-
आज्जितं आदिष्टं गतिः (अर्थात् औन्न-लोकादि-मृतूनां एतेन नूनं
हरेत्क गतिः) ॥ ११

इदत्साराय परिवत्साराय

सवत्साराय कृणुता बृहन्नमः ।

तेषां वृषे सुमतौ यज्ञियानां

ज्योम् जीता अहता स्याम ॥ १२

विशद्विदुषा विदुषश्च , उक्तो दीवता , नवयत्तं यत्तेश्चदीमं वि०—यो० ६, ८, १० ।

यथास्थानमिति शेषः, प्रविश्य च अग्राक 'तन्वे' शरीरवृद्धये
'तोकाय' पञ्चननशक्तिफलाय च 'स्योन' सुखकारः, भवेति शेषः ।
—'स्वाहा' आह यत्, तत् सुष्ठु भवतु ॥ १३

अत्र आसनाः १७ माते (ताम्रमन्त्रादिभिः) । अत्रोद्भवः विरजः वायुः
अङ्गुलीरुद्धे (मन्त्रवत्) आसनादिभिः त्रिभिः (१७, १८, १९) कलाः १७
अत्रिभ्यस्तु कलाः (अग्राकं मोक्ष) आह कलाः वायुः । अत्रमन्त्रः ।
तुमि निजान् मातुः दिव्यतामै हृष्टतामै आसनात् । अत्रोद्भवः विरजः वायुः
अत्रमन्त्रः कलाः आसनादिभिः अत्रोद्भवः विरजः वायुः । अत्रमन्त्रः
अत्रमन्त्रः १७ — वायुः आसनादिभिः कलाः वायुः । अत्रमन्त्रः १७

अमोसि प्राण तद्वत् ब्रवीम्यस्य

ह्यसि सर्वं मनु प्रविष्टः ।

स मे जराण् रोग मम, मृज्य शरीरा दपाम

एधि मा मृधा न इन्द्र (स्वाहा) ॥ १४

भूरितुः प्रीत्योत्तमोत्तमः, वायुः दीयता । अत्रमन्त्रः आसनादिभिः वि०—गी० १७, ८, ११

हे 'प्राण' । शरीरवायो । 'सर्वं' शरीरम् 'मनु प्रविष्टं' त्वम्
'हि' यत् 'अमो' अम रोगहेतु 'असि', अतएव 'अम.' मृत्यु
भयहेतुश्च 'असि' । 'तत्' एतत् 'मृत' सत्य 'ब्रवीमि' वच्मि ।
'स' त्व 'मे' मम 'शरीरात्' मृत्युभयहेतु 'जरा' म, जराहेतुभूत
'रोग' ॥ अममृज्य दूरीकृत्य 'अपाम' ममरोगहेतुस्वरूपाभाव-
वान् भवन् 'एधि' ईदृशः । हे 'इन्द्र' । 'न' अस्माकं प्रार्थनावचन
मिदं 'मृधा' 'मा' भूदिति ।—'स्वाहा' आह यत्, तत् सुष्ठु
भवतु ॥ १४

વાળો । મધ્યમ્ સર્વજ્ઞોરે યાગે ઉમિદે યામાદેવ દોષદેવ જાતદેવ
કુમિદે મુદ્ધાકલેષે નિર્ધાય, દેવ યામિ મત્ય ચિત્તિ હિ । કુમિ આમાર
મધોર દેવેક મુદ્ધાકલેષે (ચક્ર) ૭ યદાત્ર દેવુ દોષાભિ વિદ્યુરિત કલત
કલત દોષેભ્ય ચદેવુ દેવેરા ચકિત્ત દત્ત । ૨૪ આમાદેવ એકે યોર્ધવા
યામા દેવ ચિત્તિ તા વત્રા - યાદા યર્ધના કરાદેવન, કાદા જુગપ્ત દટેક ૧ ૪

અગ્નિ, પ્રાચ્નાતુ પ્રથમ. સ દિ વેદ યયા હવિ. ।

શિયા અસ્મભ્ય મોયધી. કૃણોતુ વિશ્વચર્ષણિઃ (સ્વાહા) ॥ ૧૫

અનુદન ચન્દ , જાતરોપિદેગા અવશ્યાનાચાત્રપ્રાગે વિન્—સી ૧ ૫ ૧૩ ।

‘પ્રથમ’ સુખ્ય જાતર ‘સ’ હિ ‘અગ્નિ’ ‘હવિ’ અન્નદુક્ત
મન્ન ‘યયા વેદ’ યાવદેવ વિદ્યાત, તાવદેવ ‘પ્રાચ્નાતુ’ પવતુ ।
‘વિશ્વચર્ષણિ’ યેજ્ઞાનર સ ‘અસ્મભ્યમ્’ અન્નદર્શન ‘મોયધી’
મોયધિવિકારાણિ, મુક્તાન્યજ્ઞાનિ ‘શિયા’ કલ્યાણકરો
‘કૃણોતુ’ કરોતુ સમ્પાદયતુ ।—‘સ્વાહા’ પાદ ચત, તત્ સદ્
ભવતુ ॥ ૧૫

ઐર્ધ નામે ઐનિદ મુદા જાગ, યામાદેવ જુદ અધમપ્તદેવ મ વામ
દેવન દેવમ જાદેક જાકિદેવન દેવનિ દેવનિદે જાગિગાત કરિદેક વાદુમ ।
(જર્ધાદ વાદેક વાદેકેકે જાગિગાત આશ્ચ દટેક) । મર્જલીપ્ત વિન નાન
જુદા દેવજાગર ઐમે ઐનિદ વિમિ યામાદેવ જુદાદેવ જાગિગાત કરાગાત
નવન ।—૧૧૪ ઐર્ધિક દટેક કાદા જુગપ્ત ન જાગ દટેક ૧ ૬

एतं सु त्वं मधुना सयुतं यवः

सरस्वत्या अधि वनाव चर्कधि ।

इन्द्र आसीत्सीरयति गतक्रतु

कीनाशा आसन्मरुत सुदानव (स्वाहा) ११६१

જાગોજન્દ અનુદન ચન્દા અવશ્યાનાચાત્રપ્રાગે વિન્—સી ૧ ૫ ૧૩ ।

॥ अथ द्वितीयः खण्डः ॥

प्रथमा ह्युवासा सा धेनुरभवद्यमे ।

सा नः पयस्तवी दुहा उत्तरा मुत्तराऽ समाम् ॥१॥

‘विष्टुवदृष्टं चन्द’ ; चावसावधी दीपता ; पायसावधोमे वि०—गी० १, २, २ ।

इयं ‘हवि’ हवनक्रिया ‘प्रथमा’ मुख्या ; अथ ‘धेनुः’
पशिरप्रसूता गोः, गोलुब्धवृत्ति भावः ‘उवासा’ वसति, अस्तौ-
त्यर्थः ; ‘सा’ इयं ‘हवि’ हवनक्रिया ‘यमे’ यमदेवतोपविष्ये
‘प्रभवत्’ असर्था भवत् । तथाच यस्याः पयसा इयं हवनक्रिया
सम्पद्यते, ‘सा’ धेनुः ‘उत्तराम् उत्तरां समाम्’ उत्तरोत्तर-
पर्येषु ‘पयस्तवी’ प्रयस्तदुन्मथास्तिनी, ‘दुहा’ दौहनीया च,
भूयादिति शेषः ॥ १

एते आहति, आग्निहोत्रो नमक काश एवम् । हेरा आतिप्रअशुता
गोत्रममूरुवृष्टे रूपे एवञ्च इहेराह । हेरा मधुवत् यम अशुताऽऽग्नि-
गन्धानामव पोषा इहेरा अर्थाऽऽशुता आग्निहोत्रो कार्पाश निवम
इतिह इहेरा गात्र । एहे काट्याह वने, ते गात्रो इ हे एहे गात्रम अशुत
इहेराह, एग गात्रोमे उतटवाता इत्यं अशुतिक इहेरावे मयर्था इहेरा ॥ २

प्रति चर्वे प्रति तिष्ठामि राष्ट्रे ॥ २

पशाना मीना वस्तुवो विष्टुव् चन्द, पशिवेपता, चावसावधी आतिप्रअशुते वि०—

गी० १, २, ११ ।

हे अग्ने । ‘चर्वे’ चर्व वसम्, तत्र विषये ; वसवत्तयेति
यावत् ‘प्रतितिष्ठामि’ प्रतितिष्ठेयम्, प्रतितिष्ठती भवेय मित्वर्थः ।

किञ्च 'राष्ट्रे' राज्यविषये च तर्ध्व 'प्रति' तिष्ठामीति^१ कर्ण
शौयम्, राजनीतिप्रतया प्रतिष्ठितो भवेय मिल्यर्थः । २

যে ক্ষেত্রে আদি যেন বলবানু বলিয়া প্রতিষ্ঠিত হই। আদি যেন
স্বাক্ষরিত বলিয়া প্রতিষ্ঠিত হই। ২

प्रत्यक्षेषु प्रति तिष्ठामि गोपु ॥ ३

‘अश्वेषु चत्वारिपथे’ ‘प्रतिष्ठितामि’ सुषालकतया प्रतिष्ठितां भवेयम् । ‘गोधु’ गोप्रभृतिषण्णु च (येव प्रति) तिष्ठामि, पाञ्चकतया प्रतिष्ठितो भवेयम् । ३

অন্য নৃপ তও যেন লুপ্তানকাহি তও। প্রতিষ্ঠিত হও। যোগ্যত্ব পণ্ড
বিদ্যাবৎ লামনকাহিহাি যেন প্রতিষ্ঠিত হই। ৩

प्रति प्राण्ये प्रति तिष्ठामि पुष्टौ ॥ ४

‘प्राप्ते’ प्राग्वक्ष्यविषये ‘प्रतितिष्ठामि’ सुहृत्तया प्रतितिष्ठती भवेद्यम् । ‘शुद्धौ भूत्यादिषोषणविषये च तत्रैव ‘प्रति’ तिष्ठामि , षोषणकृतया प्रतितिष्ठती भवेद्यम् ॥ ४

প্রাণবায়ু বিবর্তে সেন সৌন্দর্য্যওৎপ এহিষ্টিত হই। হৃদয়বি গোপন
বিব রঙ সেন হৃদয়ওৎপ এহিষ্টিত হই। ১

प्रत्यङ्गेषु प्रति तिष्ठाभ्यात्मनि ॥ ५

‘अङ्गिमु’ इत्यपदादिषु ‘प्रतिनिष्ठामि’ दाटी कर्मोपयुक्त
त्वादिना प्रतिष्ठितो भवेयम् । ‘पाप्मनि’ चेत्ये च तत्रैव
‘प्रति निष्ठामि’, चाद्वयत्तया प्रतिष्ठितो भवेयम् ॥ ५

হতশীল আত্মতা অধঃপথেও দৃঢ়তা এবং কার্যসিদ্ধিও প্রাপ্ত হইতে পারে। গোপালবাবুও আত্মত্যাগ বলিয়া যেন অভিহিত হইল।

प्रति द्यावापृथिव्योः प्रति तिष्ठामि यज्ञे ॥ ६

हे यज्ञे । 'द्यावापृथिव्यो' द्युलोकभूलोकयो 'प्रतितिष्ठामि' विज्ञानवन्तया प्रतिष्ठितो भवेयम् । 'यज्ञे' च तथैव 'प्रति' तिष्ठामि, याज्ञिकतया च प्रतिष्ठितो भवेयम् ॥ ६

हे यज्ञे । द्यौर्लोकः च भूलोकः, देवतानि च यज्ञे विज्ञानवन्तः सन्ति । ८१
प्रतिष्ठितं हरे । यज्ञविषयं यज्ञे प्रतिष्ठितं भवति । यत्नं प्रतिष्ठितं हरे ॥ ६

स्योना पृथिवि नो भवानृक्षरा निवेशनी ।

यच्छा नः शर्म सप्रथो देवान्मा भयादिति ॥ ७

विराजतुष इत्युच्यते । पृथिवी देवता, चाववापृथिवी भूमिपद वि०—मो० ३६१० ।

हे 'पृथिवि' । 'यच्छा' पापग्रन्था, 'निवेशनी' प्रायिनी धारणकारिणी त्वं 'स्योना' कल्याणरूपा 'भव' । हे 'सप्रथ' सप्रथे । विस्तीर्णरूपे । त्वं 'नः' यन्त्रमय सर्वदेव 'शर्म' कल्याणं 'यच्छा' देहि । 'देवात्' देवात् 'भयात्' भयहेतो 'मा' मां पाद्वीति शेष ॥ ७

हे पृथिवि । त्वं भूमिपदं च प्रायिनी देवता वास्तविकरूपेण दृश्यते ।
त्वं यन्त्रमयं कलं विस्तीर्णरूपेण दृश्यते । हे यज्ञविषय । त्वं यज्ञविषयः
कल्याणं कल्याणं कलं एव दृश्यते कलं दृश्यते यन्त्रमयं कलं कलं ॥ ७

यत्पशवः प्रध्यायत मनसा हृदयेन च ।

वाचा महस्रपाशया मयि वध्नामि वो मनः ॥ ८

यत्पशव इत्युच्यते, यज्ञविषयः । वाचापशयो मनसो वि०—मो० ३१० १४ ।

हे 'पश्य' । 'यत्' येन 'मनसा हृदयेन च' यूयं 'प्रध्या-
यत' प्रध्यायथ, आत्महितचिन्तां कुरुष्व, तदेव 'वः' शुभाकं
'मन' मानसम् 'सहस्रपाशया' बहुतरङ्गजुरूपया 'वाचा' विनय-
वाक्येन 'मयि' मदभ्युदयकर्मणि 'ब्रह्मामि' नियोजितं चेष्टयामि ॥ ८

हे पश्यनकर्म । त्वोभयत्रा नन्दन मे मन्त्रद्वय—मन्त्रं वाचा अगोष्ठे धाम कर्तारं
वाच, त्वोभ्यामिषेत्र तेने मानसल्लेख, बहुतरङ्गजुरूपेण विनय वाक्याया
आपाश अहस्रपाशयाः निशुक्त कर्तृत्वे कृते कर्तृत्वेति ॥ ८

अनु त्वा माता, मन्यता मनु, पिता नु भ्राता,
नु सगर्भ्यानु, सखा सयूथः ॥ ९

परपतिवत्, पश्येवता, पश्युमन्त्रके विनियोग—श्री० ३.१०.१६ ।

हे पश्यो । देवे पैत्रे च कर्मणि विनियुक्त त्वा' त्वा, 'माता'
त्वज्जननी 'अनु मन्यताम्' देवपितृकार्यसाधनाय शरीरविस-
र्जने अनुमतिं ददातु । 'पिता' त्वज्जनक. 'अनुमन्यताम्' ।
'भ्राता' वैमात्रेयादि. त्वदीयः 'अनुमन्यताम्' । 'सगर्भ्या'
सौदरः त्वदीय 'अनुमन्यताम्' । 'सखा' मित्र. त्वदीय
'अनुमन्यताम्' । 'सयूथा' सहचारो अपरस्य 'अनुमन्यताम्' ॥ ९

हे पश्यो । देव, देवता कांशो विनिशुक्त त्वोभ्यां कर्मणं
मेव निशु कर्तारं मानसल्लेख विनियोग शरीर विमर्जन कर्तृत्वे अनुमति अर्प-
नकर्म, त्वोभ्यामिषेत्रकर्म अनुमति अर्पण कर्म, त्वोभ्यां देवताकांशो
त्रासांशो अनुमति अर्पण कर्म, त्वोभ्यां मोक्ष लोकांशो अनुमति
अर्पण कर्म, त्वोभ्यां मन्त्र अनुमति अर्पण कर्म, त्वोभ्यां मन्त्र
१. 'अगोष्ठ (पाणिनीय, १.१) अनुमति अर्पण कर्म ॥ ९

आत्त देवेभ्यो हवि ॥ १०

अथ पशुदेवता पशुध सेचने विविधीत गो० प्र० ३ १० १० १

हे पशो । त्वं 'देवेभ्यः' देवमण्डसन्तोषाय 'आत्तम् हवि' गृहीत हवनोयद्रूप्यम् भवसीति ज्ञेय ॥ १०

(१ ग० ॥) इति त्रैपञ्चाग्निरात्र उक्तकर्म गृहीत दक्षेतेह ॥

यत्पशुर्मायु मक्ततोरोवापन्निराहत ।

अग्निर्मा तस्मादेनसी विप्रवान्मुञ्चत्वहसः ॥ ११

निषुदुष्टदुष्टदुष्ट, अप्रिदेवता, पशुमण्डसन्तोषे नि—गो० प्र० ३ १० १० १

'यत्' पशु' सप्तपणाय निषक्त सन् 'यत्' 'मायु' कीमम् 'मक्त' किञ्च संज्ञत 'पन्निर' सप्तदशतुष्टयै 'उर' ह्ययच्च 'आहत' (इत्ने-स्नाद्वकर्मणात् जुहोत्यनेपदप्रथमपुरुषैकवचनस्य वधादेशाभावपक्षे रूपम्), 'तस्मात्' 'विप्रस्मात्' सर्वस्मादेव 'महसः' दुष्कृतात् एनस' पापात् 'मा मास' अग्नि देव 'मुञ्चतु' ॥ ११

एतं गत, अग्निर्मादेनस गमयत हाङ्काटो गता हिते त्रैपञ्चाग्निरात्र ॥ ११
११ गृह्यसूत्रे १२ ग० ॥ ११ हाविनात्वे श्रौत तत्त्वे त्रैपञ्चाग्निरात्र अग्निर्मादेनस गमयत हाङ्काटो गता हिते त्रैपञ्चाग्निरात्र ॥ ११

अग्नावग्निश्चरति प्रविष्ट

ऋषीणां पुत्रो अधिराज एष ।

म न. स्थोन सुयजा यजा च ०

यथा देवानां जनिमानि वेद ॥ १२

विप्राट् निषुदुष्टदुष्ट अप्रिदेवता पशुमण्डसन्तोषे नि—गो० प्र० ३ १० १० १

‘ऋषीणाम्’ अस्मत्पूर्वपुरुषाणां ‘पुत्र’ पुत्रवत् पालितः प्रियश्च
 ‘एषः’ ‘अग्निः’, ‘अम्बो’ आहवनीयान्बो ‘प्रविष्ट’ प्रविष्टं कुर्वन्
 ‘अधिराज’ अथ्यधिकदीप्तः सन् ‘वरति’ हविर्भक्षयति । ‘नः’
 अस्माकं ‘स्योनः’ सुखकरः, ‘सुयजा’ सुयष्टा च ‘स’ त्व मग्निः
 सर्वेषां मेव ‘देवानाम्’ ‘जनिमानि’ जन्तूनि ‘यथा’ ‘विद्’
 जानामि, तथैव ‘यजा’ यज ॥ १२

(
 अग्निहोत्रं भुक्त्वा तेषां अग्निं आहूय अग्निं च अहोत्रं कर्त्तुम् अहो-
 त्रिणि एतेषां हस्तं अग्निं कृत्वा कर्त्तुमर्हन्, आमानिदं च कर्त्तव्यं-यद्,
 भूमाधिक, तस्ये अग्निः, अग्निहोत्रं कर्त्तव्यं अहोत्रं च कर्त्तव्यं
 उपरुक्तां चानन्त्यां विस्मृत् कर्त्तव्यं ॥ १२)

भौलूखलाः सम्प्रवदन्ति यावाणो

हविष्कृत्वन्तः परिवत्सरीणाम् ।

एकाष्टके सुप्रजसः सुवीरा

ज्योत् जीवेम बलिहृती वयं ते ॥ १३

दूढायास्पदं घृतवत्सरीसृपं

जातवेदः प्रति हव्या गृभाय ।

ये याम्याः पशवो विष्ट्ररूपा-

सेपाए सप्तानां मयि रन्ति रस्तु (स्वाहा) ॥ १४

(
 पशवो, विष्ट्ररूपा, जातवेदः देवता, घृतवत्सरीसृपाश्चान्तर्यामी वि०—गी० १.१.८६)

‘परिवत्सरीणाम्’ परिवत्सरसम्पाद्यमानानां अष्टकाणाम्
 ‘सिद्धये’ ‘हविष्कृत्वन्तः’ हविषा सुप्रयोगिनस्तान्द्रुलान् निष्पाद-

एषैव सा या प्रथमा व्योच्छत्

सा धेनुरभवद्विश्वरूपा ।

संवत्सरस्य या पत्नी

सा नो अस्तु सुमङ्गली ('स्वाहा') ॥ १६

अतः प्रथमा विशाद्व्याना विष्टुः, उत्तरा इहती, उपोदपाटला दीपता,

द्वितीय-तृतीयस्य चान्वान्ते मे विः—गी० प्र० पृ० ३, १, ६ ।

‘पूर्वा’ पूर्वस्या दिशि उद्यतो ‘या’ उपाः ‘वि-व्योच्छत्’
विशामयति तमः, किञ्च ‘अप्’ अमरीषेषु सततं ‘धत्तः’
प्रविष्टा ‘वरति’ अमति, ‘सा’ उपा एव ‘एषा’ अटका ।
अतः ‘इयम्’ अटका ‘यसू’ पार्थिवान् समस्तद्रव्यान् ‘जिगाय’
जितवती, ‘प्रथमा’ प्रधाना ‘जनिषी’ जनयिषी, कामाना
मिति शेषः । ‘अस्याम्’ अटकायां ‘अस्तः’ मध्ये ‘विष्टी’
बहुष ‘वि’ एव ‘महिमानः’ प्रकाशिताः सन्ति, परमेश्वरस्येति
भावः ॥ १५

‘एषा’ अटका ‘सा’ उपा एव, ‘या’ ‘प्रथमा’ दिवारम्भका-
लीना ‘वि-व्योच्छत्’ विशामयति तमः । ‘सा’ इयं ‘विश्वरूपा’
बहुजनमेव्यत्वात् बहुरूपा, ‘धेनुः’ यथाभिलपितद्रव्यप्रदत्वात्
कानधेनुरिव । ‘या’ च ‘संवत्सरस्य’ ‘पत्नी’ भोग्यत्वात् उच्यते
येदे, ‘सा’ उपोरूपा अटका ‘नः’ अस्माकं ‘सुमङ्गली’ कल्याणी
‘अस्तु’ भवतु ।—‘स्वाहा’ सुहृत मस्तु ॥ १६

नव-अङ्गिणी ये देवादेवता पूज्यन्ते मन्त्रे अस्माकं पार्वती वाक्पति
द्विनिदे दहे अयेका । हेनि पार्थिव मम एव हवा अत्र करिष्याहम एव मर्त्य-

वि० श्रीमान्द अथान समविज्ञो, १०१.७७ गवयदावव नह मरिना अथानिठ
इतिनाह ॥ ११

एहे अष्टोकां—एहे, अथवापयवतावा, एककाद्वैकाविनो, ठेवा, ठेनि
इहण एव० नहविन अतिनविक अथान विवदण कामदण्ण अथना, १०१.७७
ग ११.७७.७७ गवो वनावाड, एहे अष्टोकां अथानिठ गवतकाविनो इहेन ।—
अथान एहे अथानिठ अथानिठ गवो इहेन ॥ १२

यां देवाः प्रति पश्यन्ति रात्रौ धेनु मिवायतीम् ।

सा नः पयस्वती दुहा दूतरा मुत्तराध समाम् ॥ १३

सवत्सरस्य प्रतिमां यां त्वा रात्रि यजामहे ।

प्रजा मजर्थ्यां नः कुरु रायस्योपेण सधसृज (स्वाहा) ॥ १८

अथवा अथानिठ अथानिठ, रायस्योपेण दयता, इतीवदतीवभावादावदोनि वि०—
गो० सू० सू० २, १६ ।

‘देवा’ द्योतमाना ‘याम्’ ‘आयतीम्’ आयच्छन्ती ‘धेनुम्’
इव ‘पश्यन्ति’, ‘या’ रात्रिरूपा एषा उत्तरा अष्टका,
‘उत्तराम् उत्तराम्’ उत्तरोत्तरं समा वर्ष प्रति ‘न’ अस्माक
‘पयस्वती’ अथानिठदुग्धवतीय ‘दुहा’ दीहनीया भवतु ॥ १३

हे ‘रात्रि’ रत्ननिरूपे ‘सवत्सरस्य’ ‘प्रतिमां’ परिमाणयित्री
‘या’ ‘त्वा’ त्वा ‘यजामहे’ यव, सा त्व ‘न’ अस्माक ‘प्रजाम्’
‘मजर्थ्यां’ जरा श्रुत्या कुरु, किञ्च अस्मान् ‘रायस्योपेण’ धन-
सम्पन्निपोषणेन स सृज ससृजान् सयुतान् कुर्विति ।—‘स्वाहा’
सुष्ठुत मसु ॥ १८

पेवण रात्रिरूपा एहे अष्टोकादक आयच्छन्ती देवता देवता
वाक्येन, रात्रिरूपा एहे देवता देवता देवता देवता देवता
इतिवती गवो न इ आय देव देवतीवा इति ।

॥ अथ तृतीय खण्डः ।

स्वाहा सोमाय पिबमती ॥ १

स्वाहाग्नये कव्यवाहनाय ॥ २

इमे यभुवी अगधी पिब-देवता, उपघाताहीमे निमिषीन —गो० ख० ३ १ ११ ।

'पिबमती' पिबमणाग्र्ये इत्याय 'सोमाय सोमनामदेवाय
'स्वाहा' सुष्ठु गृहीत भवतु, एतत् कव्यदान मिति शेषः ॥ १
कव्य पैत्र इति, तद्वदतीति कव्यवाहन, तद्ये 'कव्य
वाहनाय' अग्नये 'स्वाहा' त मग्निं मुदिष्य परित्यक्तं मिदं कव्यं
सुष्ठु गृहीतं भवत्विति ॥ २

निर्गुणः अविच्छिन्न इत्येतां वाक्येन एव गोविन्दगुणः, तीर्थात् व्योम्नि केन न
एते नरा एतत् इति, —देवा गुणप्रकाशे गृहीत इत्येकः । १
निर्गुणत्वेन केनैव एतत् कव्येन यद्वदन्तीति अग्निमेव न इति केनैव न
एते कव्य एतत् इत्येकः, —देवा गुणप्रकाशे गृहीत इत्येकः । २

अपहता असुरा रक्षासि वेदिपदः ॥ ३

यज, रक्षासि देवता, दमयिष्यन्त्या लघीकृते निमिषीन —गो० ख० ४, १ १ ।

'वेदिपद' वेदिस्था, 'असुरा' प्रवृत्ता 'रक्षासि' क्षीद्रादयः
सन्त्येय, ते 'अपहता' दूरीकृता भवन्त्विति ॥ ३

नक्षत्रवोदत्त एव यमस्य युद्धं लोकोपि आद्ये उदयमस्य प्रोक्त इत्येकः ३

ये रूपाणि प्रति सुञ्जमाना
 असुराः सन्तः स्वधया चरन्ति ।
 परा पुरो नि पुरो ये भर-
 न्ताग्निष्टांश्लोकात् प्रणुदत्वस्मात् ॥ ४

भृत्किञ्चिद्वन्तः , चरिद्वन्ताः , उच्यन्तेत्यादिनि वि०—श्री० ३, १० ।

‘ये’ पितरः ‘रूपाणि’ मानवीयादीनि ‘प्रति सुञ्जमानाः’
 प्रतिजन्मसु त्यजन्तः , पुनः पुनः कृता इति यावत् ; ‘असुराः’
 दत्तवन्तः स्वर्गीया ‘मन्ता’ ‘स्वधया’ पितृभोग्यहविषा ‘चरन्ति’
 जीवन्ति ; ‘ये’ च तत्रस्था एव ‘पुरः’ अन्तर्धाननिवासान् ‘परा’
 भरन्ति’ प्रहरन्ति किञ्च ‘पुर’ स्वर्गनिवासान् ‘नि भरन्ति’
 निःशेषिणः पालयन्ति ; ‘तान्’ पितॄन् ‘अग्नि’ आहवनीयोऽयम्
 ‘अस्मात्’ स्वर्गात् ‘लोकात्’ ‘प्रणुदतु’ प्रषोदयतु , इमंश्लोक
 मागन्तु मिति भावः ॥ ४

ए निष्कृण, अङ्किरुदन्तः रूपाणि विज्ञान एतावत् कविः। अङ्कीरुदन्तः ‘अङ्की’
 (निष्कृण) अङ्क) एतावत् कविः। एतावत् एतावत् एतावत् एतावत् एतावत्
 ७ १-२ ३-४ ५-६ ७-८ ९-१० ११-१२ १३-१४ १५-१६ १७-१८ १९-२० २१-२२ २३-२४ २५-२६ २७-२८ २९-३० ३१-३२ ३३-३४ ३५-३६ ३७-३८ ३९-४० ४१-४२ ४३-४४ ४५-४६ ४७-४८ ४९-५० ५१-५२ ५३-५४ ५५-५६ ५७-५८ ५९-६० ६१-६२ ६३-६४ ६५-६६ ६७-६८ ६९-७० ७१-७२ ७३-७४ ७५-७६ ७७-७८ ७९-८० ८१-८२ ८३-८४ ८५-८६ ८७-८८ ८९-९० ९१-९२ ९३-९४ ९५-९६ ९७-९८ ९९-१०० १०१-१०२ १०३-१०४ १०५-१०६ १०७-१०८ १०९-११० १११-११२ ११३-११४ ११५-११६ ११७-११८ ११९-१२० १२१-१२२ १२३-१२४ १२५-१२६ १२७-१२८ १२९-१३० १३१-१३२ १३३-१३४ १३५-१३६ १३७-१३८ १३९-१४० १४१-१४२ १४३-१४४ १४५-१४६ १४७-१४८ १४९-१५० १५१-१५२ १५३-१५४ १५५-१५६ १५७-१५८ १५९-१६० १६१-१६२ १६३-१६४ १६५-१६६ १६७-१६८ १६९-१७० १७१-१७२ १७३-१७४ १७५-१७६ १७७-१७८ १७९-१८० १८१-१८२ १८३-१८४ १८५-१८६ १८७-१८८ १८९-१९० १९१-१९२ १९३-१९४ १९५-१९६ १९७-१९८ १९९-२०० २०१-२०२ २०३-२०४ २०५-२०६ २०७-२०८ २०९-२१० २११-२१२ २१३-२१४ २१५-२१६ २१७-२१८ २१९-२२० २२१-२२२ २२३-२२४ २२५-२२६ २२७-२२८ २२९-२३० २३१-२३२ २३३-२३४ २३५-२३६ २३७-२३८ २३९-२४० २४१-२४२ २४३-२४४ २४५-२४६ २४७-२४८ २४९-२५० २५१-२५२ २५३-२५४ २५५-२५६ २५७-२५८ २५९-२६० २६१-२६२ २६३-२६४ २६५-२६६ २६७-२६८ २६९-२७० २७१-२७२ २७३-२७४ २७५-२७६ २७७-२७८ २७९-२८० २८१-२८२ २८३-२८४ २८५-२८६ २८७-२८८ २८९-२९० २९१-२९२ २९३-२९४ २९५-२९६ २९७-२९८ २९९-३०० ३०१-३०२ ३०३-३०४ ३०५-३०६ ३०७-३०८ ३०९-३१० ३११-३१२ ३१३-३१४ ३१५-३१६ ३१७-३१८ ३१९-३२० ३२१-३२२ ३२३-३२४ ३२५-३२६ ३२७-३२८ ३२९-३३० ३३१-३३२ ३३३-३३४ ३३५-३३६ ३३७-३३८ ३३९-३४० ३४१-३४२ ३४३-३४४ ३४५-३४६ ३४७-३४८ ३४९-३५० ३५१-३५२ ३५३-३५४ ३५५-३५६ ३५७-३५८ ३५९-३६० ३६१-३६२ ३६३-३६४ ३६५-३६६ ३६७-३६८ ३६९-३७० ३७१-३७२ ३७३-३७४ ३७५-३७६ ३७७-३७८ ३७९-३८० ३८१-३८२ ३८३-३८४ ३८५-३८६ ३८७-३८८ ३८९-३९० ३९१-३९२ ३९३-३९४ ३९५-३९६ ३९७-३९८ ३९९-४०० ४०१-४०२ ४०३-४०४ ४०५-४०६ ४०७-४०८ ४०९-४१० ४११-४१२ ४१३-४१४ ४१५-४१६ ४१७-४१८ ४१९-४२० ४२१-४२२ ४२३-४२४ ४२५-४२६ ४२७-४२८ ४२९-४३० ४३१-४३२ ४३३-४३४ ४३५-४३६ ४३७-४३८ ४३९-४४० ४४१-४४२ ४४३-४४४ ४४५-४४६ ४४७-४४८ ४४९-४५० ४५१-४५२ ४५३-४५४ ४५५-४५६ ४५७-४५८ ४५९-४६० ४६१-४६२ ४६३-४६४ ४६५-४६६ ४६७-४६८ ४६९-४७० ४७१-४७२ ४७३-४७४ ४७५-४७६ ४७७-४७८ ४७९-४८० ४८१-४८२ ४८३-४८४ ४८५-४८६ ४८७-४८८ ४८९-४९० ४९१-४९२ ४९३-४९४ ४९५-४९६ ४९७-४९८ ४९९-५०० ५०१-५०२ ५०३-५०४ ५०५-५०६ ५०७-५०८ ५०९-५१० ५११-५१२ ५१३-५१४ ५१५-५१६ ५१७-५१८ ५१९-५२० ५२१-५२२ ५२३-५२४ ५२५-५२६ ५२७-५२८ ५२९-५३० ५३१-५३२ ५३३-५३४ ५३५-५३६ ५३७-५३८ ५३९-५४० ५४१-५४२ ५४३-५४४ ५४५-५४६ ५४७-५४८ ५४९-५५० ५५१-५५२ ५५३-५५४ ५५५-५५६ ५५७-५५८ ५५९-५६० ५६१-५६२ ५६३-५६४ ५६५-५६६ ५६७-५६८ ५६९-५७० ५७१-५७२ ५७३-५७४ ५७५-५७६ ५७७-५७८ ५७९-५८० ५८१-५८२ ५८३-५८४ ५८५-५८६ ५८७-५८८ ५८९-५९० ५९१-५९२ ५९३-५९४ ५९५-५९६ ५९७-५९८ ५९९-६०० ६०१-६०२ ६०३-६०४ ६०५-६०६ ६०७-६०८ ६०९-६१० ६११-६१२ ६१३-६१४ ६१५-६१६ ६१७-६१८ ६१९-६२० ६२१-६२२ ६२३-६२४ ६२५-६२६ ६२७-६२८ ६२९-६३० ६३१-६३२ ६३३-६३४ ६३५-६३६ ६३७-६३८ ६३९-६४० ६४१-६४२ ६४३-६४४ ६४५-६४६ ६४७-६४८ ६४९-६५० ६५१-६५२ ६५३-६५४ ६५५-६५६ ६५७-६५८ ६५९-६६० ६६१-६६२ ६६३-६६४ ६६५-६६६ ६६७-६६८ ६६९-६७० ६७१-६७२ ६७३-६७४ ६७५-६७६ ६७७-६७८ ६७९-६८० ६८१-६८२ ६८३-६८४ ६८५-६८६ ६८७-६८८ ६८९-६९० ६९१-६९२ ६९३-६९४ ६९५-६९६ ६९७-६९८ ६९९-७०० ७०१-७०२ ७०३-७०४ ७०५-७०६ ७०७-७०८ ७०९-७१० ७११-७१२ ७१३-७१४ ७१५-७१६ ७१७-७१८ ७१९-७२० ७२१-७२२ ७२३-७२४ ७२५-७२६ ७२७-७२८ ७२९-७३० ७३१-७३२ ७३३-७३४ ७३५-७३६ ७३७-७३८ ७३९-७४० ७४१-७४२ ७४३-७४४ ७४५-७४६ ७४७-७४८ ७४९-७५० ७५१-७५२ ७५३-७५४ ७५५-७५६ ७५७-७५८ ७५९-७६० ७६१-७६२ ७६३-७६४ ७६५-७६६ ७६७-७६८ ७६९-७७० ७७१-७७२ ७७३-७७४ ७७५-७७६ ७७७-७७८ ७७९-७८० ७८१-७८२ ७८३-७८४ ७८५-७८६ ७८७-७८८ ७८९-७९० ७९१-७९२ ७९३-७९४ ७९५-७९६ ७९७-७९८ ७९९-८०० ८०१-८०२ ८०३-८०४ ८०५-८०६ ८०७-८०८ ८०९-८१० ८११-८१२ ८१३-८१४ ८१५-८१६ ८१७-८१८ ८१९-८२० ८२१-८२२ ८२३-८२४ ८२५-८२६ ८२७-८२८ ८२९-८३० ८३१-८३२ ८३३-८३४ ८३५-८३६ ८३७-८३८ ८३९-८४० ८४१-८४२ ८४३-८४४ ८४५-८४६ ८४७-८४८ ८४९-८५० ८५१-८५२ ८५३-८५४ ८५५-८५६ ८५७-८५८ ८५९-८६० ८६१-८६२ ८६३-८६४ ८६५-८६६ ८६७-८६८ ८६९-८७० ८७१-८७२ ८७३-८७४ ८७५-८७६ ८७७-८७८ ८७९-८८० ८८१-८८२ ८८३-८८४ ८८५-८८६ ८८७-८८८ ८८९-८९० ८९१-८९२ ८९३-८९४ ८९५-८९६ ८९७-८९८ ८९९-९०० ९०१-९०२ ९०३-९०४ ९०५-९०६ ९०७-९०८ ९०९-९१० ९११-९१२ ९१३-९१४ ९१५-९१६ ९१७-९१८ ९१९-९२० ९२१-९२२ ९२३-९२४ ९२५-९२६ ९२७-९२८ ९२९-९३० ९३१-९३२ ९३३-९३४ ९३५-९३६ ९३७-९३८ ९३९-९४० ९४१-९४२ ९४३-९४४ ९४५-९४६ ९४७-९४८ ९४९-९५० ९५१-९५२ ९५३-९५४ ९५५-९५६ ९५७-९५८ ९५९-९६० ९६१-९६२ ९६३-९६४ ९६५-९६६ ९६७-९६८ ९६९-९७० ९७१-९७२ ९७३-९७४ ९७५-९७६ ९७७-९७८ ९७९-९८० ९८१-९८२ ९८३-९८४ ९८५-९८६ ९८७-९८८ ९८९-९९० ९९१-९९२ ९९३-९९४ ९९५-९९६ ९९७-९९८ ९९९-१०००

एत पितरः सोम्यास्तौ
 गम्भीरेभिः पथिभिः पूर्विक्षेभिः
 दत्तासम्भ्यं द्रविणेह भद्रं
 रयिं च नः सर्ववोरं नियच्छत ॥ ५

कृताङ् विद्यापतिचन्द्र , पितरौ देवता , पितृणां आवाहने वि०—श्री० ३, ११ ।

अत्र पितरो मादयध्वं यथाभाग माहृषायध्वम् ॥ ६
अमीमदन्त पितरो यथाभाग मावृषायिषत ॥ ७

पतनी सावो इहरी शब्द, पिहरी दिवता, कसाम् अप्याइल सये सावर्गमानल
इहे ज रिनिदीत — गी० पृ० ३, ११-१२ । चकुल्लु चईबांविनी चकुपाद इहला ।

हे 'पितरः।' यूयम् 'अथ' काले स्थाने कर्मणि वा दत्त
विण्डे 'यथाभागम्' यो यस्य भागः तम् 'आह्वयध्वम्' सम्-
गमिस्यत, ततश्च 'माह्वध्वम्' द्रव्यत ॥ ६

प्राथमिकतया ते 'पितृ' 'यथाभागम्' यो यस्मात् भागं तम् 'पाद-
पायिपत्त' सम्यग्भित्तयितवन्त, ततः 'यस्मीमदन्त' व्यस्तवन्तः ॥ ७

ଏହି ମିତ୍ରମାନଙ୍କ ଆଗମନର ନିମ୍ନ ନିକ୍ଷେପଣ ଏବଂ କରାଯାଇଥିବା କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ—
 ଏହି ମିତ୍ରମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟସ୍ଥ ହେବେ । ॥ १ ॥

এই নিম্নে পরিষ্কৃত হইবে ১১৯
শিফুরা নিজ নিজ ভাৱ গ্রহণ করিতে ইচ্ছা করিলেন—এই নিম্নে
লাভে পরিষ্কৃত হইলেন ১২০

नमो वः पितरो जीवाय नमो वः पितरः शूपाय ॥८
नमो वः पितरो घोराय नमो वः पितरो रसाय ॥९
नमो वः पितरः स्वधायै नमो वः पितरो मन्यवे ॥१०
नमो वः पितरः पितरो नमो वः ॥ ११

८-११ एका भाषणमाथि सार्थो वाग्यो दन्द, पितरी दिवसा, कवाम् दयमन्त्रा
दयिकोपानोपायो ज्ञाना, वितोमन्त्रा वधोपायो पाको ज्ञाना, वधोपायो दयिकोपानो
पाको ज्ञाना, विजयने क्रिय भन्नाज्ज साको वाग्यो दन्द, वितरी दिवसा, ज्ञानाजितो
जये विजयीय — गी० अ० ४, १, १८-११ म० ।

ହେ 'ପିତରଃ' 'ବଃ' ଯୁକ୍ତାଭ୍ୟ 'ନମଃ' ନମାମି । କର୍ତ୍ତୃ ? ଇତ୍ୟୁ-
 ଥ୍ୟତେ— 'ଜୀବାୟ' ଦୀର୍ଘଜୀବନାୟ, ଦୀର୍ଘଜୀବନं ଖୋଜୁମିତି ଯାବତ୍
 ହେ 'ପିତରଃ' 'ବଃ' ଯୁକ୍ତାଭ୍ୟ 'ଶ୍ରୁତାୟ' (ଯତଃ 'ଶ୍ରୋତାୟ'-ଈତି ମାଧ୍ୟ
 ଙ୍ମିନୀୟଃ ପାଠଃ, ଶ୍ରୁତୋଦ୍ଭାସି ତଥୈବାପ୍ତେନ ଭବିତବ୍ୟମ୍) ଶ୍ରୁତଃ ଶ୍ରୋତା
 ନାମ ପାପରୋଗ, ତାହାମାଦକାଳକ୍ଷତୁରହେତୁତଃ ଧର୍ମ ରକ୍ଷୟିତୁ ମିତି
 ଯାବତ୍ । 'ନମଃ' ନମାମି ॥ ୮

ହେ 'ପିତରଃ' 'ବଃ' ଯୁକ୍ତାଭ୍ୟ 'ନମଃ' ନମାମି । କର୍ତ୍ତୃ ଇତ୍ୟୁ-
 ଥ୍ୟତେ— 'ସୌରାୟ' ସୌର ଶ୍ରୀରାମାୟ ପାଠଃ ତତଃ ଧର୍ମ ରକ୍ଷୟିତୁ ମିତି ଯାବତ୍ ।
 ହେ 'ପିତରଃ' 'ବଃ' ଯୁକ୍ତାଭ୍ୟ 'ରକ୍ଷାୟ' ପାମନ୍ଦାୟ ବ 'ନମଃ'
 ନମାମି ॥ ୯

ହେ 'ପିତରଃ' 'ବଃ' ଯୁକ୍ତାଭ୍ୟ 'ନମଃ' ନମାମି । କର୍ତ୍ତୃ ? ଇତ୍ୟୁ-
 ଥ୍ୟତେ— 'ସ୍ୱଧାର୍ତ୍ତାୟ' ଧର୍ମାୟ । ହେ 'ପିତରଃ' 'ବଃ' ଯୁକ୍ତାଭ୍ୟ 'ମନ୍ୟବେ'
 ମନୁଦେବଜାତେ ଭବତି ଦୁର୍ଭିକ୍ଷାଦି, ତତଃ ଧର୍ମ ରକ୍ଷୟିତୁ ମିତି ଯାବତ୍ ।
 'ନମଃ' ନମାମି ॥ ୧୦

ହେ 'ପିତରଃ' 'ବଃ' ଯୁକ୍ତାଭ୍ୟ 'ନମଃ' ନମାମି । କର୍ତ୍ତୃ ହେ 'ପିତରଃ' ।
 'ବଃ' ଯୁକ୍ତାଭ୍ୟ 'ନମଃ' ନମାମି ॥ ୧୧

୧୧ ଗିତ୍ତମ୍ । ଶୈବଶିବୋ ଦେବତା ନିମିତ୍ତ ଆଗବାହିନୀକେ ଶ୍ରୀମାମ କର୍ତ୍ତା-
 ତେହି ; ୧୧ ଗିତ୍ତମ୍ । ଶୈବଶିବୋ ଦେବତା ନିମିତ୍ତ ଆଗବାହିନୀକେ ଶ୍ରୀମାମ କର୍ତ୍ତା-
 ତେହି । ୧୧

୧୧ ଗିତ୍ତମ୍ । ଶୈବଶିବୋ ଦେବତା ନିମିତ୍ତ ଆଗବାହିନୀକେ ଶ୍ରୀମାମ କର୍ତ୍ତା-
 ତେହି ; ୧୧ ଗିତ୍ତମ୍ । ଶୈବଶିବୋ ଦେବତା ନିମିତ୍ତ ଆଗବାହିନୀକେ ଶ୍ରୀମାମ କର୍ତ୍ତା-
 ତେହି । ୧୧

୧୧ ଗିତ୍ତମ୍ । ଶୈବଶିବୋ ଦେବତା ନିମିତ୍ତ ଆଗବାହିନୀକେ ଶ୍ରୀମାମ କର୍ତ୍ତା-
 ତେହି ; ୧୧ ଗିତ୍ତମ୍ । ଶୈବଶିବୋ ଦେବତା ନିମିତ୍ତ ଆଗବାହିନୀକେ ଶ୍ରୀମାମ କର୍ତ୍ତା-
 ତେହି । ୧୧

॥ निरुप॥ । आगनादिप्रत्येक वाङ् वाङ् नमस्तत्र करिष्येति ॥ ११

गृहान् नः पितरो दत्त ॥ १२

सदो वः पितरो देष्म ॥ १३

एतन्नः पितरो वासः ॥ १४

- १ आनापत्या नायनी कन्दः ; पितरी देवता ; गृहस्थितेति वि०—गी० ४,१,११ ।
 २ आनापत्या नायनी कन्दः ; पितरी देवता ; पित्र्यादेष्टेति वि०—गी० ४,१,११ ।
 ३ आनापत्या नायनी कन्दः ; पितरी देवता ; पित्र्ये एवदाने वि०—गी० ४,१,११ ।
 वस्तुतस्मिन् वादेरेकैवेया नायनीति ज्ञेयम् ।

हे 'पितरः' 'नः' प्रत्ययः 'गृहान्' गृहस्थ शोभा भार्या
 'दत्त' प्रयच्छत ; दद्यतेति भावः ॥ १२

हे 'पितरः' 'वः' युष्माकम् 'सदः' स्थानं 'देष्म' ददाम् ;
 प्रथेय गृहे, प्रत्या एवेक्षिताया भार्यायाः मरीरै वा, वय मिति
 शेषः ॥ १३

हे 'पितरः' 'वः' युष्माकम् 'एतन्न' 'वासः' परिधीयं वसनम् ;
 भवत्विति शेषः ॥ १४

हे निरुप॥ । आगनादिप्रत्येक वाङ् वाङ् नमस्तत्र करिष्येति ॥ ११
 हे निरुप॥ । आगनादिप्रत्येक वाङ् वाङ् नमस्तत्र करिष्येति ॥ ११
 हे निरुप॥ । आगनादिप्रत्येक वाङ् वाङ् नमस्तत्र करिष्येति ॥ ११

ऊर्जं वहन्तीरमृतं घृतं पयः कीलालं परिस्रुतप
 स्वाध्यास्य तर्पयत मे पितॄन् ॥ १५

विश्वस्तुतुप कन्दः, पितरी देवता, पितृपरिषेति वि०—गी० ४,१,११ ।

हे धाप ! यूयं 'क्षधा' पितॄणां तृप्तिहेतुभूताः 'स्व' भवतु
'कर्जम्', 'वृत्त', 'पयः', 'अमृतम्' इति प्रसिद्धं मेतत् 'परिसु'
'कौशालम्' अतः 'वहन्तो.' वहन्त्यो धारा, यूयं 'मे' मम
'पितॄन्' आहूतान् 'तर्पयत' इति गमयत ॥ १५

हे धाप ! कोशला भिक्षुविषयं शोधित-डेफेनं अमृतं शृङ्गेण, अमृतं
वहन्, वृत्तवहन्, इष्यवहन्, वनवहन्, पत्रिष्ठकं अमृतं वहन्कारिणो एवै शान्तिपुरं
निहृगान्तरं पत्रिष्ठकं कर्तव्यम् ॥ १६

आधत्त पितरो गर्भं कुमारं पुष्करस्रजम् ।

यथेह पुरुषः स्यात् ॥ १६

निहृगं गच्छतीं वन्द्य , पितरो दीक्षता , मन्त्रमपिचकारिणे वि०—श्री० १,२,१० ।

हे 'पितर' 'पुष्करस्रजम्' मेषमासाधारिणं चन्द्रं निव
ज्जादकरं 'कुमारं' पुष्करं 'गर्भम्' 'आधत्त' प्रददत । पुन-
र्योज्यते—'इह' गर्भं 'पुरुष' पुरुष इति विख्यातं तन्मयी
'यथा स्यात्' तथा प्रसन्नो भवेति शेष ॥ १६

हे निहृगः ! स्त्रिय-शान्तिपुरीं उत्तरं गच्छति आहूतं च कारिणं
पुष्करं गर्भं अर्पयत , एवै गर्भं एव पुष्करं विना शान्तिपुरं, पुष्करं
मन्त्रपुरं वन्द्य ॥ १७

अभूतो दूतो हविषो जातवेदा

अवाङ्मव्यानि मुरभीणि कृत्वा ।

प्रादात् पितृभ्यः स्वधया ते अक्षन्

प्रजानन्नमे पुनरेहि योनिम् ॥ १७

भूविष निहृगं वन्द्य , अग्निदेवता , उष्ण-काशरसवे वि०—श्री० १,२,११ ।

‘जातवेदाः’ यस्मिन् ‘नः’ अस्माकं ‘हविषः’ दूतः यादकः
 ‘अभूत्’ । अतएव ‘हव्यानि’ अस्मद्वृत्तानि ‘सुरभीणि कृत्वा’
 ‘यवाद्’ वहनं कृतवान् । ‘स्रधया’ अस्मदुक्तया पितृप्रीत्या-
 हेनैव स्वागार्थमावा सद्य तानि च ‘पितृभ्यः’ ‘प्रादात्’ दत्त-
 वान् । ‘ते’ च पितरः ‘अघ्नन्’ तानि भक्षितवन्तः । इदानीं
 प्रार्थये—हे ‘अग्ने !’ पितृभक्षणं ‘जानन्’ नन् ‘यीभिः’ सस्या-
 नम् ‘मुनः प्रैहि’ मुनः प्रागच्छ ॥ १०

जातवेदाः अथि. अथमहि-अथत इति दूत (यादक) इति शीट्ठन , जात-
 एव अथमहि-अथत इति मयूकश्लोक इति कश्चि वदन् अथिवाट्ठन,—निष्-
 ग०१४ श्रौति केवलमे कावार्थं वादक ‘यवा’ वाक्यमवकाटन नेहे मयूक
 इति निष्गश्लोक विवाट्ठन ; निष्गभाट्ठन ३२मपूव ३२मपूव अथिवाट्ठन ।
 म०३३ अर्थनेहे—हे अग्ने । त्वमि निष्गभाट्ठन ३२मपूव जात वेदा यवात्वे
 (अथिवाट्ठन) अथमपूवम कर ॥ ३१

यह वषां जातवेदः पितृभ्यो

यत्रैतान्वेत्य निहितान् पराचः ।

मेदसः कुल्या अभि तान्त्सवन्तु

सत्या एषा माशिशः सन्तु कामात् (स्वाहा) ॥१८

निष्गदृष्ट , अथिवाट्ठन ; पित्रैवैवता ; पित्रैवैवतापाकीवि विनिवीग —जी० ख० ५, ४, ११ ।

हे ‘जातवेदः’ अग्ने ! ‘यत्र’ यस्मिन् प्रदेशे ‘पराचः’ गमन-
 पराट्ठमुत्थान् सपविष्टानिति यावत् ‘निहितान्’ स्थितान्
 ‘एतान्’ पितॄन् ‘वेत्य’ जानासि, तत्रैव एष्यः ‘पितृभ्यः’ ‘यपि’
 मेदः—यह प्रायव । ‘मेदसः’ अथ ‘कुल्याः’ उत्रिमाः सरितः

‘तान्’ पितॄन् प्रति ‘अभिस्त्वन्तु’ । ‘यपाम्’ दत्तानां पितॄणां
 ‘कामात्’ इच्छात एव ‘आधिप’ आशीर्वादाः, ‘अध्वानु’ प्रयुक्ताः,
 ‘सत्या’ अमृताः सफसाः ‘सन्तु’ ।—‘आद्या’ उक्तं यत् सुष्ठु
 भवतु ॥ १८

हे आश्विनः अर्द्धः । निरुपय, ये अश्विनः यमन पत्राकृत्त इति । अथ
 द्विदि तद्विद्वत्तम्, पूमि अश्विनः आह, जेहे आश्विनः केहे उँश्विनः के मेव
 यमन अश्विनः नाह,—एहे मेवेर ज्ञाना (इन्द्रियगणः आश्विनो) निरुपय
 अश्विनः केहे पत्राकृत्त इति एव एहे ज्ञान निरुपय वेद्वत्तः एव
 आशीर्वादनकल ज्ञाना (ज्ञान) इति ।—याद्यो आश्विनः कर्ता यमन, उँश्व
 इन्द्रियगणः अर्द्ध इति ॥ १८

जातवेदो वपया गच्छ देवाए-
 स्त्वए हि होता प्रथमो बभूव ।
 सत्या वपा प्रगृहीता मे यस्तु
 समृध्यतां मे यदिदं करोमि ॥ १८

विदुष इव, यदिदं वता, देवदेवताप्राप्तेरिति विमोक्ष—बो० अ० ३, ४, १२ ।

हे ‘जातवेदः’ अग्ने । ‘हि’ यत ‘त्व’ ‘प्रथमः’ सुख्यः
 ‘होता’ देवानां माहाता ‘बभूव’ चिरं प्रसिद्धः ; यत ‘वपया’
 अश्वदत्तया अश्वया सह, एतद्वर्षणमेवेति यावत् ‘देवान्’ इन्द्रादीन्
 ‘गच्छ’ ; ततश्च ‘मे’ मम ‘प्रगृहीता’ प्रदानाय गृहीता ‘वपा’
 इयम्, ‘सत्या’ सार्थिका ‘यस्तु’ भवतु, ‘यत्’ ‘इदं’ वपादानं
 ‘करोमि’, ‘मे’ मम तदे तत् कर्म, ‘समृध्यताम्’ सुसम्पन्नं कुरु ॥ १८

हे आश्विनः अर्द्धः । यच्छ्रुत् पूमि अश्विनः केहे उँश्विनः के मेव
 निरुपय अश्विनः, अश्विनः अश्विनः नाह पत्राकृत्त इति उँश्विनः के मेव

कः ; तांशतरे चेतोऽप्येव लभानार्थं यत् नृदीक एवे वनां मार्गकं रहेत् ।
—यामास एवे वनाशान् कार्षा एवे लकात्तं शुम्भान् कः ॥ १७

यत् कुसीद मप्रदत्तं मयेह
येन यमस्य निधिना चराणि ।
इदं तदग्ने अन्वृणो भवामि
जीवन्नेव प्रतिदत्ते ददानि ॥ २०

निरुप् कः ; अग्निदेवता ; अन्वृणो विनिवीतः—गो० य० ४, ४, ११ ।

हे 'अग्ने !' 'मया' 'इदं' जग्मनि 'यत्' 'कुसीदम्' अपि
'मप्रदत्तम्' अस्ति ; किञ्च 'यमस्य' उत्तमार्थस्य प्राप्त्येन 'येन'
'निधिना' ऋषीकृतद्रव्येण 'चराणि' व्यपहराणि : अद्याप्यहं
मिति दाषत् । 'तत्' 'इदं' कुसीदं रूपम् 'ददानि' । 'प्रतिदत्ते'
च अस्मिन्, अहं 'जीवन् एव' इत्येव जग्मनि 'अन्वृणः' ऋणगून्धो
'भवामि' ॥ २०

हे अग्ने ! अ जग्मे ये लोकान् देवर्षयः निकटे एतत्कं यावत् किञ्च यथा
अहं कश्चिद् यावदाहं कश्चिद् अहं अस्यानि तांशतं नृदीक (एन) मार्गकं
लभान् कश्चि माहे ; अथा कुसीदं तदग्ने यत् प्रतिदत्तं कश्चिदहं ; अतः-
गत्तं विद्वत्तमा कश्चि ये जीवितं याकिदेवे अर्थाद् एवे नृदीकहे जग्मो
रहेत्तेहि ॥ २०

एकादका तपसा तप्यमाना
जजान गर्भं सन्निमान मिन्द्रम् ।
तेन देवा असहन्त शत्रून्
हन्तासुराणा मभवच्छचीमिः ॥ २१ ॥ ३

निरुप् कः ; इन्द्राची देवता ; हन्तामिमीने सातोवाकरोम वि०—गो० ४, ४, ११ ।

॥ अथ चतुर्थं खण्डम् ॥

इदं भूमे भजामह इदं भद्रं सुमङ्गलम् ।

परा सपत्नान् वाधस्वान्येषां विन्दते वसु ॥

(अन्येषां विन्दते धनम्) ॥ १

विपुलशुभं वाच , सुनिर्दिष्टता , सर्वत्र भूमिजये विविचीक — श्री० य० १, १, ३ ।

यत् 'भूमे' 'इदं' खण्डं स्पष्टिजातक स्थान 'भद्रं' कल्याण
कर 'सुमङ्गलं' मङ्गलकर पुनरात्मा अतिकल्याणकर मन्त्रा
वन्, तत् 'इदं' भूखण्डं 'भजामहे' पद्यमिति । हे भूखण्ड ।
'सपत्नान्' अस्त्रच्छेदन् 'परावाधस्व' यावदवकर्मणि , तेभ्य 'अन्ये-
षाम्' अस्माकं यजमान . 'वसु' वासभवन ('धन' ऐश्वर्यम्)
'विन्दते' विन्दतां, क्षमताम् जल्पसादेवेति भाव ॥ १

कन्यापुत्र, अतिपुत्र कन्यापुत्र, सुपुत्र एवे अ भद्रं कामया वरदा
कतिरुक्तिः । (२२ पू० ३) आग्रापुत्रं नृपुत्रात् नृपुत्रात्वात् (३१) वा ३ एव
राशिपुत्र एवमात्र आग्रापुत्रं नृपुत्रात् नृपुत्रात्वात् (३१) वा ३ एव । वाच कर्म ११

इमं स्तोमं मर्हती जातवेदसे

रथ मिव सम्महेमा मनीषया ।

मद्रा हि नः प्रमति रस्य सप्तस-

थानी सखी मा रिषामा वय तव ॥ २

जातवेदसे , अतिवेदता , अतिपरिपुष्टि विविचीक — श्री० य० १, १, ३ ।

'मर्हती' श्रुत्याय, 'जातवेदसे' अग्नये 'रथ मिव' आगमन-
साधन रथं यथा 'इमं' स्तोमं 'सर्वं', 'मनीषया' प्रज्ञया सद

‘सम्यहेम’ पूजोपकरणयुक्तं कुर्याम । ‘न’ अर्थात् ‘ससदि’
समाजविषये ‘हि’ ‘सस्य’ अग्ने । ‘भद्रा’ कत्वाची ‘प्रमति’
प्रकृष्टा मति भवतु । ‘हे अग्ने ।’ ‘तव’ ‘सस्ये’ सखित्वे विद्य
माना ‘वय’ ‘मा रिपाम’ कथमपि विनष्टा मा भूम ॥ २

निम्न ऋकाररत्नं नात्रापि देयम् इत्येकं तालमोर्गद्वयं कर्त्तुं उक्तं आपरा
एते उक्तिरुक्ताः । मातृक अक्षिप्तं और्गद्वयं नार्थं पूजोपकरणयुक्तं देयम्
कुर्यादिति । एते अक्षिप्तं अर्थात् यमाद्यन्यान् दृष्ट्वा गीर्णान् दृष्टि इत्येकं
एव अर्थे । तालमोर्गद्वयं अक्षिप्तं आपरा एव एवम् एवम् विनष्टं
मा इति ॥ २

भरामेधं कृण्वामा हवींषि ते
चित्तयन्त पर्वणा पर्वणा वयम् ।
जीवातवे प्रतराऽ माधया धियो
ऽग्ने सस्ये मारिषामा वय तव ॥ ३

नगवोच्यते , अग्निदेवता , अग्निपरितोषने विनिर्वाह — बी० २० ४ ३ ५ ।

हे ‘अग्ने ।’ वय त्वदर्शम् ‘इधम्’ इन्धनसाधनं समिक्तसूत्रं
‘भराम’ आहराम । तद्वत् ते सुम्भ ‘हवींषि’ चरुपुरोडायादीनि
‘पर्वणा पर्वणा’ प्रतिपद्य मातृकाभ्यां दर्शपूर्णमासाभ्यां ‘चित्त
यन्त’ त्वां प्रश्नापयन्त ‘कृण्वाम’ करवाम, शुद्धवामेति यावत् ।
स त्व ‘जीवातवे’ दीर्घजीवनाय अर्थात् ‘विय’ प्रश्ना कर्माणि
या ‘प्रतरा’ जितरा ‘साधय’ सम्पादय । हे ‘अग्ने ।’ ‘तव’
‘सस्ये’ सखित्वे विद्यमाना ‘वय’ मा रिपाम’ कथमपि विनष्टा
मा भूम ॥ ३

तपश्च तेजश्च श्रद्धा च क्रीडश्च सत्यञ्चाक्रोधश्च
 त्यागश्च धृतिश्च धर्मश्च सत्वश्च वाक् च मनश्चात्मा च
 ब्रह्म च तानि प्रपद्ये तानि मा मवन्तु भूर्भुवःस्वरो-
 न्महान्त मात्मानं प्रपद्ये ॥ ५

प्रपदमसौऽयम्, यक्, षट्ठपोऽविद्वेत्ता (“एष षट्ठो यदवि” — इति तैत्तिरियकम्
 ब्रा० १. १०. १), कामीषुर्विद्वत्पाद्यमपाक् वाक् पाठि विनिर्दोष — बी० ए० ४, ५, ७ ।

त्वया प्रभूत इदं कर्म करिष्यामि तन्मे राध्यतां
 तन्मे समृध्यतां तन्म उपपद्यताए समुद्रो मा विश्व-
 व्यचा ब्रह्मानुजानातु तुयो मा विश्ववेदा ब्रह्मणः
 पुत्रोऽनुजानातु श्वात्रो मा प्रचेता मैत्रावरुणोऽनु-
 जानातु तस्मै विरुपाक्षाय दन्ताश्रये समुद्राय विश्व-
 व्यचसे तुषाय विश्ववेदसे श्वात्राय प्रचेतसे सहस्राक्षाय
 ब्रह्मणः पुत्राय नमः ॥ ६

विरुपाक्षमीश्वरम्, यजुः, ब्रह्मरूपान्यादयो देवताः सर्वेषां जीवानां धाम् ली

विनिर्गता—सो० २० ४, ५, ६ २० ।

हे रुद्ररूपाम्ने । विद्युत् । त्वं 'विरुपाक्षः' वर्णतीक्ष्ण-
 तयान्धोऽन्यं विरुपाक्षां नानारुपाणां सत्त्वाणां वाचस्पृशानहेतुः
 यदा विरुपाक्षि अचिणीव अचिणी सर्वादीनि यस्य तादृशः
 अपि 'दन्ताश्रिः' अश्रिः प्रकाशः, कासस्य दंष्ट्राणां प्रकाशस्वरूपः
 'असि' भवसि । 'तस्य' उक्तस्य 'तै' तव 'शय्या' शयनस्थानं
 'पर्णे' पतनशीले सर्ववस्तुन्वीचीपलभ्यते, वाचव-द्वहव-दाव जाठर-
 वैद्युतेतिभेदात्; किञ्च 'हिरण्यं' हिरण्यं हितश्च तत् एतयोर्ध
 'गृह्ण' गृह्णम् 'अन्तेरिते' सर्वत्र-अवकाशे 'विमितं' निर्मित
 भस्ति । 'तत्' तस्मात् 'देवानां' दुःखतिमतां सर्वेषां मेव जीवानां
 यानि 'हृदयानि' 'पयस्त्रये' सोऽहमये सृष्टेः 'कुम्भे' घटे ब्रह्माख्ये-
 ऽथ 'समिहितानि' स्थापितानि सन्ति, 'तानि' सर्वाख्येव 'रक्षतः'
 किञ्च 'अप्रमनीः' न सन्ति प्रकृष्टा मणयो बहुमूल्यरत्नानि अलि-
 क्षरा वा वेद्यः, तादृशान् प्रथिव्यादीन् मेवान् वा 'अनिमित्तित'
 निमेषणं मनुष्याणाम् निमेषमून्यचक्षुर्मि. पश्यतो रक्षणाभिप्रायेणेति

यापत् 'ते' तत् 'बलस्य' बलपोषक इति, 'बलसात्' बलानुगतः
इति 'ब', 'यत्' नाम तत् 'सत्वम्' यन्त्वम् मिति । हादय पुत्राः
हादयादित्यरूपाः ये सन्ति ब्रह्मणः परमेष्ठरस्य भगादयः, ते
'संवहरे संवहरे' प्रत्यब्दे मेव 'काममेण' कामनापूरकेण 'यन्नेन'
कर्मणा, मेघवासनेन वर्षणेनेति वा 'त्वा' त्वा वैदुत भगवान्
वा 'याजयित्वा' जपयित्वा 'पुनः' 'ब्रह्मचर्यम्' अप्रजननम् 'उप-
यन्ति' व्यवहस्यन्ते ।

'त्वा' 'देवेभ्य' भूतेषु वायुादिषु 'ब्राह्मणः', 'यष्टे' तु 'मनुष्येभ्य'
ब्राह्मणइत्येव; 'ब्राह्मणः' 'मै' निश्चयं 'ब्राह्मणम्' 'उपधायति' उप-
कारकान्यया गच्छति साक्षात्त्वसंययात्; अत एतन्मसिद्धानुसारत
एवाह 'त्वा' त्वाम् अथ 'उपधावामि' उपकारकान्यया शायये ।
तथाच 'जपन्त' जपं मन्त्रपाठं कुर्वाण 'मा' मां 'मा प्रतिजापी ।
जपाभिष्ठिति' मा गमय, 'सुप्नन्त' स्वप्नं कुर्वाण 'मा' मां 'मा
प्रतिहोपीः' स्वप्नाभिष्ठिति मा गमय, 'कुर्वन्त' परार्थे किं मयि
'मा' मां 'मा प्रतिकार्यी' तादृशकर्मभिष्ठिति मा गमय ।
एतदर्थं मेव हे देव । 'त्वा' 'प्रपद्ये', स्वच्छरणागतोऽहम् । हे
देव । प्रियतेजसा 'त्वया' अन्तरत्वेन 'प्रसूतः' अभ्यनुज्ञातः एवाहम्
'इदं' 'कर्म' देवयजनादिकं 'करिष्यामि' परार्थं मेव; 'मे' मम
करिष्यमाणं 'तत्' कर्म 'राध्वता' साध्वताम्,—'मे' मम करि-
ष्यमाणं 'तत्' कर्म 'ससृष्टता' ससृष्टं कियताम्,—'मे' मम
करिष्यमाणं 'तत्' कर्म 'उपधाद्यता' उपधाय कियताम् ।

'समुद्रः' समुद्रं द्रवन्ति जीवा यत्र सः सर्वाययः, समुद्रपद-
गाधादिगुणीतेतय, 'विम्रत्यथा' कृत्स्नं विम्र मिमं विविध
मन्त्रति गच्छति य स सर्वथः, 'बृहन्ना' पुण्यभावस्य सृष्टृरूप-

ପରମେଶ୍ବର: 'ଅନୁଜାନାତୁ' 'ମା' ମା ମିତଳକ୍ଷ୍ୟକର୍ତ୍ତୁ ମନୁଷ୍ୟାଂ ଦଦାତୁ ।
 ତଦତୁ 'ତୁଧ.' ତୁ ଚିପ୍' ଥର୍ବତି ଚିଂସତି ତମୋଽବିଷ୍ଟାୟ ଧ ଧଃ ସଃ
 ଆଶ୍ରୟତମୋଽବିଷ୍ଟାୟହ୍ନତ୍. 'ବିଷ୍ଣୁବିଦାଃ' ସର୍ବଧନଃ 'ବୁଦ୍ଧାଃ' ପୁଧ.
 ପରମେଶ୍ବରଃ ପ୍ରଧାନ ମପତ୍ୟ' ବିଷ୍ଣୁଃ ସୂର୍ଯ୍ୟଃ 'ଅନୁଜାନାତୁ' ଅନୁଷ୍ଠା
 ଦଦାତୁ 'ମା' ମା ମିତତ୍ କର୍ମ କର୍ତ୍ତୁ ମିତି । ଅଥ 'ଆଧଃ' ଚିମ୍-
 ଗତିଶୀଳଃ, 'ପ୍ରେତାଃ' ପ୍ରେତୟତି ସର୍ବାନ୍ ଅନୁଷ୍ଠା ଧଃ ସଃ 'ମୈବା-
 ପହ୍ନଃ' ମିତ୍ରାବହ୍ନାଧ୍ୟାମ୍ ଅହୋରାତ୍ରାଭ୍ୟାଂ ପରିମିତଃ କାଶୀ
 ମହେଶ୍ବରଃ 'ଅନୁଜାନାତୁ' ଅନୁଷ୍ଠା ଦଦାତୁ 'ମା' ମା ମିତତ୍ କର୍ମ
 କର୍ତ୍ତୁ ମିତି ।

'ତତ୍ତ୍ୱେ' ବର୍ଣ୍ଣିତାୟ 'ବିରୂପାକ୍ଷାୟ' ବିବିଧରୂପାଚ୍ଚିହ୍ନିତାୟେ 'ଦନ୍ତା-
 କ୍ଷୟେ' କାଶ୍ୟଦ୍ଦନ୍ତାମକାଶ୍ୟରୂପାୟ ଶିବସ୍ତତ୍ତ୍ୱରୂପାୟ, ବିଦ୍ୟୁଦ୍ଗନ୍ଧେ, ଅପି
 'ଅନୁଦ୍ରାୟ' ଅନୁଦ୍ରୁତୁଷ୍ଟାୟ ସର୍ବାନ୍ଦ୍ରାୟ 'ବିଷ୍ଣୁବିଦାୟେ' ବିଷ୍ଣୁବିଦାୟିନି
 ବୁଦ୍ଧାୟେ ପ୍ରକଟୋକ୍ତତତ୍ତ୍ୱଜନନଶକ୍ତିରୂପାୟ, କିଞ୍ଚ 'ତୁଷାୟ' ବିପଦା-
 ଯକାୟ ବିଷ୍ଣୁବିଦାୟେ ସର୍ବସମ୍ପର୍କାସିନି ବୁଦ୍ଧାୟଃ ପୁରାୟ ବିଷ୍ଣୁବି ଐ
 ସୂର୍ଯ୍ୟାୟ, ଅଥ 'ଆତ୍ମାୟ' ଚିତ୍ତଗମନାୟ 'ପ୍ରେତାୟେ' ବିଷ୍ଣୁପ୍ରେତାୟିନି
 କାଶ୍ୟରୂପାୟ ଶିବାୟ, ବିଶିଷ୍ଟତତ୍ତ୍ୱ 'ଅହରାକ୍ଷାୟ' ବହୁବ୍ରହ୍ମଣେ
 ଜଗତ୍ପାତ୍ରି 'ବ୍ରହ୍ମାୟଃ ପୁରାୟ' ବିଷ୍ଣୁବି ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟାୟେବ 'ନମଃ', କୁର୍ବେ
 ଚ୍ଚିତି ଶିବଃ ॥ ୬

ହେ ବିଷ୍ଣୁବିଦାୟେ । ତୁମ୍ଭି ବିଷ୍ଣୁରୂପାୟ ଅର୍ଥାତ୍ ବିବିଧରୂପା ଏହିତ୍ରାସ ଚାକ୍ଷୁଷଜ୍ଞାନଦେହ
 ଅଥବା ବୁଦ୍ଧାଧାନ ଶ୍ରେଷ୍ଠଜ୍ଞାନି ନମସ୍କରେ ତୋରାସ ବିବିଧ ଚକ୍ଷୁ ଏବଂ 'ଦନ୍ତାକ୍ଷି'
 ତାଳେର ବହୁଲବର୍ଣ୍ଣାସ୍ତ ଏକାମବରୂପ ହେଉଛନ୍ତି । ମୂଳନନୀଳ ମୟାମ୍ ପଦା-
 ଯେହି ତୋରାସ ମୟା ଡେମ୍ବନାହି ବହିରାଧାତକ ଏବଂ ଏହି ଅନ୍ତରୀକ୍ଷରେ ଯୋଗୀ
 ବିବିଧ (ହିତ ଅଥ୍ବ ଶ୍ରବଣୀୟ) ଶୁଦ୍ଧତାଳେ ନିର୍ଦ୍ଧିଷ୍ଟ ହେଉଛନ୍ତି । ଶିବ ଦେବ ।
 ତୁମ୍ଭି ମେହେହ୍ ମୋହମୟ ଧର୍ମ ଅର୍ଥାତ୍ ଶୁଦ୍ଧ ଏହି ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡେ ସେ ମୟା ଶିବ-

জন্ম সংক্রান্ত রহস্যকে, জন্মমন্ডলের রক্ষাকর্তা এবং ঐশ্বর্যের বহুলায়
মণিসমূহের অর্থাৎ পৃথিবী ও মেঘাধির অনিমেষ বেষ্টন কর্তা অর্থাৎ
প্রায়ী অতএব তোমার 'বলপোষক' ও 'বলানুগত' নামক স্বার্থ : পর-
মেস্বরের যে দান পুত্র (১২ পাদিকা) আছে, (পৃথিবীস্বত্বের ওহুতালে)
ঐশ্বর্য্য প্রতিবর্ষেই কামনাপূরক (প্রদান) দানের দ্বারা তোমাকে অর্থাৎ
মেঘচালনার দ্বারা বিদ্যামণ্ডলক কামনাপূরক তোমাকে অথবা বর্ষাক্রমের
দ্বারা প্রজন্মরূপ অগ্রনামক তোমাকে প্রকাশ করাইয়া পুত্র প্রকট্য অংশবশ
করিয়া থাকেন।

তুমি মেঘগণের মধ্যে অর্থাৎ বৃহত্ত্বেরীতে প্রাণ এবং আমি মনুষ্যের
মধ্যে প্রাণ, প্রাণ, প্রাণের নিকটেই বিশেষ উপকারের আশা করিয়া-
থাকেন, ইহা শিষ্টর আশ্রয়ই অন্য আমি তোমার নিকটে উপকার প্রার্থনা
করিয়া আশ্রয়ছি। আমি জগৎ করিতেছি, তুমি প্রতিরূপ করিও না। আমি
দান করিতেছি, তুমি প্রতিদান করিও না। আমি বাহ্যিক করিতেছি,
তুমি আত্মিক করিও না। আমি দান করিও না। আমি দান করিও না।
পরাণীয় হয়েছি।

হে ঐশ্বর্য্য : অতঃপর তোমার প্রেরণাবশেষেই এখনই আমি এই কৰ্ম
করিব, আমার এই কৰ্ম সাধন কর,—আমার এই কৰ্ম সম্বন্ধ কর, আমার
এই কৰ্ম উপলব্ধি কর।

সমুদ্রবৎ প্রবাহনুমা গভীর অগত সর্গত বদনশীল তথা (প্রদানশক্তি-
সম্পন্ন ব্রহ্ম, পৃথিবীর ব্রহ্ম মাম অধর্ষ্যবোধী সর্গপ্রদান বহিষ্ক) আমাকে
এই কৰ্মে অনুপ্রাণিত হইন। অধর্ষ্য ও নীহারের সত্ত্ব ব্রহ্মারী, সর্গপ্রদ, অধ-
পুত্র (বিক্রমাদিক দ্বারা, পৃথিবীর ব্রহ্মাদিক বহিষ্কের পুত্রবৎ আচ্ছাদিত
অধঃ অন্যান্য বহিষ্ক হইতে প্রদান, অধর্ষ্য মামক বহুর্ভৌন প্রদান বহিষ্ক)
আমাকে এই কৰ্মে অনুপ্রাণিত হইন। শিষ্টপ্রতিশীল ও ঐশ্বর্য্য চেতনানু মৈত্রী-
বরণ (মিত্র—বিবাহ, ব্রহ্ম—প্রাণ, প্রকট্যের পরিচয়ের মধ্যকাল, শিব,
পৃথিবীর মৈত্রীপ্রদ নামে প্রদিত বহিষ্কের সচ্ছাদিত-প্রদান বহিষ্ক)
আমাকে এই কৰ্মে অনুপ্রাণিত হইন।

সেই অগম্যনাম ও মৈত্রীপ্রদানবশ ব্রহ্মপ্রদানকে (ভেদভুক্তকে),
সমুদ্রবৎ সর্গপ্রদ ও বিবাহানু ব্রহ্মকে (স্বর্গপ্রদকে), সর্গবিপত্তিহারা

७ गर्ह्येन ऋक्पूठक (श्रीक) एवं कित्वाशो ७ अष्टौजानात्र
महाभरत (काक), विष्णुवत् महाभारत ऋक्पूठ डेलवेरक (श्रीक)
अथर्व २३ ॥ ७

सहस्रबाहुर्गौपत्यः स पशूनभिरक्षतु ।

मयि पुष्टिं पुष्टिपतिर्दधातु

मयि प्रजां प्रजापतिः (स्वाहा) ॥ ७

मिथुपत्तौष्यः , प्रजापतिर्देवता , पशुसत्त्वये मोहिबर्हीने दि०—३,५,१० ।

‘सहस्रबाहुः’ बहुभुजिर्बहुधारो वा, ‘गौपत्य’ गवां पृथि-
वीनां रक्षणीनां वा पतिरधिपतिः परमेश्वरः सूर्यो वा ‘गौपति’,
तस्यापत्यमिव ‘स’ प्रसिद्धः ‘पुष्टिपतिः’ पोषणक्रियादश्च,
‘प्रजापति’ प्रजानां पालका, कूर्यः पर्जन्यो वा ‘पशून्’ गवादीन्
‘भिरक्षतु’, ‘मयि’ ‘पुष्टिं’ ‘दधातु’, ‘मयि’ ‘प्रजां’ च
दधात्वित्येव ॥ ७

बह्वर्हि वा बह्वर्हाः, ऋक्पूठ वा श्रुक्पूठ. अष्टौजानात्र, एतरेयं क्रिया-
पक्ष, पूषा वा गर्ह्यनादेव. आशो १० अमृतकैत्रिका कश्यपः । एवं आशोकै
पूष्टिं दि० । आशोकै अथर्व दि० ११ ॥

कौतोमतए संवननए सुभाग करण मम ।

नाकुली नोम ते मातायाहं पुरुषानयः ।

यन्नौ कामस्य विष्णिन्नं तन्नौ सन्वेद्योपधे ॥ ८

मिथुपत्तौष्यः , श्रीपतिर्देवता , महापशुसत्त्वये दि०—जी० ३,१,१० ।

हे कल । त्वम् ‘कौतोमतं’ कुतोऽपि कुतोः (सुखम्भितः)
मत पूजित, ‘संवननं’ सन्वननीय, ‘मम’ ‘सुभागं’ सुभागल

सौभाग्यस्य 'करण' साधन भवे । 'ते' तव 'माता' प्रसवित्रो
 'नाकुली' नकुलेन सुद्रजन्तुविशेषेण भस्मसमायकौपधित्वेन
 प्रथितेति, 'नाम' प्रसिद्धा ; जटामांसीति यावत् । हे 'शोषधे ।'
 यतोऽद्य 'अहं' 'पुरुषानय,' पुरुषाणां सन्तानानां मत्प्रेमा वा
 आनयिता आनयनशीलः, प्रजननकार्ये यशीकरणकार्ये वा प्रयत्नः,
 अतस्त्वं प्रार्थये — 'नौ' आशयोः दम्पत्योः सद्वशीकरणयोरपर-
 योर्वा 'कामस्य' प्रथयस्य 'यत्' यावत् 'विच्छिन्न', 'नौ' आशयो
 'तत्' तामदेव 'सम्प्रेष्टि' सन्धितं कुरु ॥ ८

ए एम । छुमि एव इकांन कावपेहे एकेक नकटनर यानां, नकलेन जटमोर,
 जटामां अमविद्धो 'नाकुली' वनिप्राहे अविद्धा। अर्थात् नकुलेन (टखीत्र)
 छिन्नमिच्छितां अमनवात्रिका, यानांनरि आमात्रव ज्योवाटपाद कावप एहेवा ।
 ए एवः (जटोमांसी) अत्रा कापि वे एकांनवाकितक वटन आनिटक
 हेन्हा अत्रिठकि कावप एहेव आमात्र सुवट एहेन्हा विच्छेद वडिडावट,
 आदां नमिनिठ कव ॥ ७

वृक्ष इव पक्षस्तिष्ठसि सर्वान् कामान् भुवस्पते ।

यस्त्वैवं वेद तस्मै मे भोगान् धुक्ष्वाप्ततान् वृक्षन् ॥ ९

भूरियठट्टम् अन्ध , पारिविकर्कसि भोगकास्तस्य दूर्वाभ्यानि वि०—गी० २, ४ २१, २८ ।

हे 'भुवस्पते' भुवनाधिपते । अन्तरात्मन् सूर्य । त्व 'वृक्ष'
 पक्षफलाधारः 'वृक्ष' कल्पद्रुमः 'इव' 'तिष्ठसि' अस्मै भुवनं,
 शरीरे विलीयमां च । कर्मफलभूता सर्वे कामा त्वयि वृक्षे
 आयिता, 'एवम्' इत्य तान् 'सर्वान् कामान्' 'य' अहं 'तु'
 क्षिप्रं 'वेद' जाने, 'तस्मै' तादृशाय मम 'पक्षतान्' अथगूण्यान्
 'भोगान्' 'धुक्ष्' प्रपूरय ॥ ९

अभिभागोऽसि सर्वस्मिन्स्तदु सर्वं त्वयि श्रितम् ।
तेन सर्वेषु सर्वो मा विवासन विवासय ॥ ११

अनुष्टुप छन्दः , आकाशी देवता , चार्षिकर्षाणि शुद्धपञ्चमस्तयगन्धर्वान्

तिलतण्डुलहोमि विनियोग — मी० म० ४, ५, २१, २२, २३, २४ ।

हे आकाशः । 'सर्वस्मिन्' सर्ववस्तुनि त्वम् 'अभिभाग' सर्वतो भजनीय 'असि' भवसि , 'तत्' तच्चात् 'सर्वम्' एतत् ब्रह्माण्डम् 'त्वयि' आकाशवयिरवयवादिकथने आकाशस्याकाशे वा परमात्मनि 'श्रितम्' च' आश्रित मेव, विद्यत इति शेषः । हे 'विवासन' स्वप्रकाशः । 'सर्व' सर्वजगदभिय इति प्रतीतकृत 'तेन' 'सर्वेषु' वस्तुना 'मा' मां 'विवासय' प्रकाशय ॥ ११

८९ आकाशपञ्चम आत्मनः । कुम्भि आकाशानि नृक्षिपल्लवे इति ॥ ८९, ९० एवम्, नमस्तुते, आकाशतूना निवसन्त एतां गच्छे आश्रित इति ॥ ८९, ९० पञ्चमः । अगस्त्यः । आकाशे ८९ अगस्त्यः ८९ ॥ ९०

क्षोभ द्वय पूर्यो वस्तुना त्वं प्रीतो ददसे धनम् ।
अदृष्टो दृष्ट माभर सर्वान् कामान् प्रयच्छ मे ॥ १२

भूमिः अनुष्टुप छन्दः , आकाशी देवता , चार्षिकर्षाणि अर्षिभारग यत्नां कुर्वन्

पूर्वोपस्थाने विनियोग — मी० म० ४, ५, २१, २२, २३ ।

हे आकाशः । 'त्व' 'वस्तुना' धनेन सर्वेषु 'पूर्व' 'क्षोभ द्वय' भवसि, 'प्रीत' प्रसन्न सम 'धन' यथासम्भ ददसे, स त्वम्

‘ସଦୃଶଃ’ ନିରବସରୀଃପି ‘ଦୃଶ’ ଫଳମ୍ ‘ଆ ଭର’ । ଆହର, — ‘ମେ’
ମହା ‘ସର୍ବାନ୍ କାମାନ୍ ପ୍ରୟଞ୍ଚ’ ॥ ୧୨

ଏହି ଆକାଶେର ଆକାଶ । ହୁରି ମର୍ମହସେର ନାରିମୂର୍ତ୍ତି ଶାଢ଼ୀମାଃ ; ସାହାର ସାଧି
ନକା, ଆହାତେ କାହା ନଈର ଶ୍ରୀତକାଦେ ବିଦେହ, ହୁରି ଅବଶ ମୃତି-ମୟେର
କରୀତ ଦୃଶେନକ ନଈନକେ ହୃଦେ ଯତ ବିଦେହ, ସାଧ : ଆସାର ନଈର ଆକାଶ
ନାରିମୂର୍ତ୍ତି କର ॥ ୧୨

ଆକାଶସ୍ୟେଷ ଆକାଶୋ ଯଦେତଦ୍ ଭାତି ମଞ୍ଜୁଳମ୍ ।

ଏवं ତ୍ବା ବେଦ ଯୋ ବେଦେଶାନେଶାନ୍ ପ୍ରୟଞ୍ଚ ମେ ॥ ୧୩

ସଦୃଶଃ ହସ୍ତେ ; ଆକାଶୋ ଦିବସା , ପାର୍ବତ୍ୟର୍ଚ୍ଚ୍ୟେପି ଶାନ୍ତିହାସେର ସମାମଦତ୍ତ

ସୂର୍ଯ୍ୟପ୍ରକାଶେ ବିଧିବିଧି — ଗୋ. ପଠ ୪, ୫, ୨୧, ୨୨ ୧୦ ।

‘ଯତଦ୍’ ମହାକୋପରି ସର୍ବେତ, ‘ଯତ୍’ ‘ମଞ୍ଜୁଳମ୍’ ମଞ୍ଜୁଳାକାରତବା
ହସ୍ୟମାନ ମାକାଶ ‘ଭାତି’ ସନ୍ତୁର୍ଗୋବର ଭବତି, ଅସ୍ତ ‘ଆକା-
ଶସ୍ୟ’ ସର୍ବାନ୍ତସରାଦିତସ୍ୟସ୍ବାବକାଶସ୍ୟ ଏ ‘ଆକାଶଃ’ ଅନ୍ତସରୀ
ସ୍ବାପକାଶ ‘ଏତଃ’ ଜ୍ଞାନସନ୍ତୁର୍ଗୋବରୀୟମୀୟମାନ । ଯେ ‘ଇୟାନ୍’
ମହିଷାର । ‘ବେଦ’ ସର୍ବମ୍ । ‘ତ୍ବା’ ତ୍ବାମ୍ ‘ଏବଂ’ ଇତ୍ୟ ‘ୟଃ’ ବ୍ରହ୍ମନ୍ନଃ
‘ବେଦ’ ଜାନାତି, ତାହାମାୟ ‘ମେ’ ମହା ‘ଇୟାନ୍’ ଶିଷ୍ୟବିଷୁତୀଃ
‘ପ୍ରୟଞ୍ଚ’ ପ୍ରଦେହି ॥ ୧୩

ଏହି ନଈନକେ ଡେନି ନାରିନିକେ ଯେ ମଞ୍ଜୁଳାକାର ଅଗ୍ନିର ଆକାଶ ଦେଖି
ସାହେତେହ, ହେବାକ୍ଷ ଅବଶ ନାହିଁର ଆକାଶେର ନାଈ ବିଶାମାୟ ଡେନିତ ଡେନାମ ।
ଯେ ଡେନାମ । ଯେ କାହିଁ ଡେନାକେ ଏହିକଳ ଡେନିତେହ, ଡାହାଣ ଆସାର
ଜ୍ଞାନ ବିକୃତି ଡେନାମକର ॥ ୧୦

ସୂର୍ଯ୍ୟଃସ୍ବରୋଽ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଋଷ ହସେ ଭୂୟାସ ମନ୍ନିରିବ
ତେଜମା ବାୟୁରିବ ପ୍ରାଚେନ ସୋମ ଋଷ ଗନ୍ଧେନ ବୃହସ୍ପତି-

‘रिव बुद्धाश्विनाविव रूपेणेन्द्राग्नी इव वलेन ब्रह्म-
भाग एवाहं भूयासं पाप्मभागा मे दियन्तः ॥१४॥ ४

धनुः । अथ परमात्मा दीवता, पापदोषादितो रक्षाकामसं प्रतिदिवश्ये हि०—वी० ४, ६, १ ।

हे ‘भूर्भुवःस्वरोम् !’ ‘भूः’ पृथिवी, ‘भुवः’ अन्तरौचन, ‘स्वः’
द्यौः,—एतन्नोक्तव्यापक । ‘भीम्’—इतीतपतीकगम्य । पर-
मात्मन् । अथवा पृथिवीस्वरनोऽग्निः अन्तरौचस्वी वायुः, स्वः स्वः
सूर्यः, ओ मित्वात्मनः प्रतीकम् ; एतच्चतुष्टय मेवात्र सन्धीध्यम् ।
भयतः भयतां वा प्रसादान् ‘इये’ दर्शनेन्द्रियविषये समदर्शितया
‘सूर्यइव’ ‘भूपासम्’ ; ‘अग्निः इव’ यथा अग्निस्तेजस्वी तया
‘तेजसा’ युक्तः भूपासम् । ‘वायुरिव’ वायुर्वैद्य अतिप्रभावः
तया ‘प्राणेन’ प्रभावेन युक्तः भूपासम् । ‘सोमः’ पीपधिविशेषः
सुगन्ध इति विस्तृतः, स ‘इव’ ‘गन्धेन’ युक्तः भूपासम् । ‘वृष्ट-
स्वतिः’ जगत्पतिः, स ‘इव’ ‘बुद्ध्या’ प्रज्ञया युक्तः भूपासम् ।
‘अश्विनौ’ अश्वनाविव वेगगमनशीलो सूर्यचन्द्रौ, तौ ‘इव’ ‘रूपेण’
युक्तौ भूपासम् । ‘इन्द्राग्नी’ इन्द्रो मेघवातको वायुविशेषः,
तत्सहावस्थितोऽग्निश्च माध्यमिकः, तौ यथा बलवन्तौ, ‘इव’
तया ‘वलेन’ युक्तः भूपासम् । ‘पद्मम्’ ‘ब्रह्मभागः’ लब्धब्रह्म-
ज्ञानार्थः ‘भूपासम् ।’—अपितु ‘मे’ मम ‘दियन्तः’ ब्रह्मदान-
परिपन्थिन इन्द्रियादयः ‘पाप्मभागाः’ पापमाग्निन इत्येव
महिम्नाताः सन्तु ॥ १४ ॥ ४

इति सामगयौसखवनसामयमिविरचितायां

“मन्त्रसंजीवनी”-नाममन्त्रब्राह्मणव्याख्यायाम्

द्वितीयोपाठकीयः अतुर्थः खण्डः ॥ ४

হে ভূত্বঃখ [জিগোক্ত]-নাগক, প্রণব- [ও] ঢোঁগা পামোস্তন ।
 আগনার প্রদাহ, সকল বস্তুর সমদর্শনসম্বন্ধে সেন পু ষাঃ ন্যার স্বেচ্ছতে
 যেন অগ্নির মার, অঁতাঁবাক যেন বাতুর ন্যার, সুবন্ধে যেন সোঁমের ন্যার,
 হুঁকিতে যেন বৃহস্পতির ন্যার, রূপে যেন বেধ গমনশীল অবিদ্যের (পূর্বা
 ও চন্দ্র) ন্যার অত্যাৎকট বলে যেন ইন্দ্রাঘোর (সহায়স্থিত, মেঘবালক বায়ু
 ও বিজু২) ন্যার হুঁকিতে পারি : জামি যেন উদ্ধলিত করিতে পারি এং
 আমার উদ্ধল্যভেঃ পরিপ্ছীয়া (ইন্দ্রিগ্রহুতি) যেন আমার নিঃকটে পাণ্ডাণ
 বলিঃ প্রতিপন্ন হুঃ ॥ ১৩ ॥

সামান্যতম মহাকাব্যের দ্বিতীয়অপাঠকীয় চতুর্থ অঙ্কের
 লক্ষ্যভক্ত সাত্ত্বীয় তৃত্ত বদাহবার সর্গাণ্ড ৪

। অথ পঞ্চম খণ্ড ।

মূর্ধোঽধি মে বৈশ্রবণ্যান্ধিরসীঃশুপ্রবেশিন ।
 ললাটাদ্ ঘস্করান্ ঘোরান্ বিঘনান্ বিঘৃহামি বঃ
 (স্বাহা) ॥ ১

ঘনদাধীনা বদ্যাদান্ বনুদুপ্ ধং , বৈশ্রবণ্যনামাঘরী হিবতা , ললল্লাঘদীদগ
 লমনি ঘরেকযাঃহিদিদানে বিলিখোন —মৌঃ ঘঃ ৪ ৬ ১ ২ ৩ ।

मूर्धोधोत्वाद्यर्थं मिदं सूक्तम् । तत्र पञ्चर्थो मूर्धोधोत्वादयः,
पुरुषोद्यमे शरीरवैद्युताम्बिष हेतुरिति विज्ञानसूचयन्ता
पुरुषस्त्रोद्यमपरता विदधति, ततो हे पुरुषस्थालस्वरता भव-
तीव दोषायेति सूचयन्त्यो सर्वथा ता वक्ष्यन्त, अन्ता तु प्रजा-
पते प्रसादत एव घटती पुरुषस्त्रोद्यमपरता आलस्यपरानुष्ठता
चेति ध्वनयन्ती तस्येव ग्रन्थमुपगन्तव्यमिति वेदयति ।

किञ्चाद्याह पञ्चसु वर्णिता वैश्वव्या विद्यवर्षा माध्यमिकस्य
विदुर्द्विप्रसिद्धस्याग्निर्भागा अन्वय एव, ततो द्वयोर्वर्णित
परिबाध खलु तादृशान्निविकारज एवेति सोऽप्यग्निः । उत्त-
माया सुत प्रजापतिरोह प्रजापालको जीवमरीररक्षक पर-
मात्माग्निरेवेति ।

‘अ’ मम ‘मूर्ध’ नक्षत्रान्युभागात्, ‘शिरस’ मस्तकपदा-
भागात्, ‘ललाटात्’ मस्तकसन्मुखभागात् प्रकाशमानान्
कार्यतो गम्यमानान् ‘वैश्वव्यान्’ श्वाख्यवानि भवन्ति
यत्प्रसादत, श्वः कीर्त्तिर्वा विविधा विद्यते यस्य, सोऽसौ
देवोऽग्निर्देवस्य सूर्य इति प्रसिद्धोऽन्तरीक्षस्यो विदुर्द्रूपस्य, सद्र इति
विश्रवा इति च कीर्त्त्यते । तस्य वे भागा जीवाद्यययवाद्
वहिः सञ्चरन्तस्तापयन्तेऽव सर्वाङ्, त एव रौद्रा उच्यन्ते, ये तु
सर्वजीवशरीराणां मन्त सर्वत्र सर्वथा सञ्चरन्तस्तापयन्तीत्य
सर्वावयवान्, त एव वैश्वव्या उच्यन्ते । तान् ‘व’ बुभान्
‘पधि’ अधिकृत्य ‘विष्टहामि’ उद्यमं करोमि । ‘हृद्’ उद्यमने
तदादि, तस्यैवेदं रूपम्, नान्यस्मात् कस्यादपि धातो
किञ्चिदपि व्यत्यय मन्तरा भवेत् साध्यं तद्वामीति ; अतोऽत्र
सर्वत्र उद्यमार्थं एव व्याख्यातव्यः । कर्मस्रज इति शेषः । बुभान्

কৌতূহ্যানিত্যাহ;—‘অনুপবেশিন.’ সর্বযানুপবেশমীশান্ ; ‘ঘট-
রান্’ ঘটরান্ মতকান্, শারীরদুষ্করস্থানান্ শ্রোষয়িতৃনিতি
যাবৎ, ‘ঘোরান্’ ময়দুরান্, আধিক্যেনিতি ভাব ; ‘বিঘটনান্’
অস্তরালমুখ্যান্, জীবচ্ছরোরোগেযু, সর্বত্র বিদ্যমানানিতি ।—
‘স্বাছা’ চল্ল মিত্যু স্তম্ভ, ময়তু । ১

মুদ্রাদি প্রকৃতি অষ্ট বক্রে একটী স্তম্ভ । অতঃ পরে পাঁচ বক্রে, শারীর
বৈজ্ঞানিকদিগে উদ্যমণীলতার নিধান,—ইহা পুস্তক কর্তৃক হারিজাত্যভ্যেতীত প্রতি
বাক্রিই উদ্যমণীলতার প্রকাশন করা হইয়াছে, অতঃ পরে
ময়দুর, শারীর বৈজ্ঞানিকদিগে মূনতা নিবন্ধনই অসম্ভব উপস্থিত হইয়া
থাকে এবং কর্তৃকনামন আশুনায়ে মোহোত্তরির প্রকাশ হেতু ইহাদি এক ন
কবত উদ্যম মূনিকরণই হারিজাত্যভ্যেতীর প্রকাশ উপস্থিত প্রকাশ করা
হইয়াছে, অন্তর প্রকাশকির রূপা বাচ্যেত কিছুই নিষ্ক হইবার মত
অতএব উদ্যম নিবন্ধে প্রকাশ করা প্রকাশ করা হইয়াছে ; সমস্ত প্রকাশ
কর্তৃক অসম্ভবির পাশ্চাত্যমী অনবিক্রমেই প্রকাশিত করে, তিনিই পরমে
ময়দুর দিগে সেট পুস্তকসর স্তম্ভ স্তম্ভ বা বাক্রি তিনি অষ্টম বাক্রি
প্রকৃতি স্তম্ভসরগণই স্তম্ভি হিতি প্রকাশ করিতেছেন পুস্তকসর দিগে, অষ্টম বাক্রি
প্রকৃতির নিধান হইলেও উদ্যমণীল হইয়া থাকেন ; এখানে
মোহতু শারীর বৈজ্ঞানিকদিগে হুগে আলস্যাদি, বুদ্ধিতে উদ্যমণীল এবং
সাম্যেই স্তম্ভিত্যব নহ উদ্যমণীলতা, সেট উদ্যমণীলতাট হারিজাত্য ভাবের
প্রকাশ উদ্যম বাক্রি হইলে অতএব এখানে সেই শারীর বৈজ্ঞানিকদিগে প্রকাশ
গতি দেখতা বুদ্ধিতে হইতেছে ।

আমার মতকের মধ্যস্থত কর্তৃক হইতে, মতকের লক্ষ্যস্থাপন কর্তৃক
হইতে মতকের মতবৃত্তান্ত লক্ষ্য হইতে কর্তৃক কার্য্যকর প্রকাশমান প্রকাশ
সম্বন্ধে অন্তর কর্তৃকই আমের উদ্যমণীল হইয়া থাকি ।

প্রথম শব্দ অম এবং কীর্তি, বাক্রি প্রকাশ অম উপস্থিত হইয়া থাকে এবং
বাক্রি এবং কীর্তি অমণীলতা, সেট দেখতাক্রি বিলম্ব মূনি করে ।

দে'নি বেতনপার্শ্বকি ভিন্ন আর কিছু' মর্মেণ । জ্বালোকে গাঁড়িন্দ্রিয়মান তেজ -
নিও এই মূর্খাই তেজের প্রদান ভাটাইবার । এই মূর্খা হইতেই অস্ত্রদীপে
গজ্ঞাত যেরূপমুহুর্তে বিদ্যুৎসাক্ষীর তেজ এতদান পাঠেয়াবাক, উহাচকি
মাধ্যমিক হেতু করে । সুখা ও মাধ্যমিক তেজ বিদ্যুৎ একদুতরের কার্য
অ'ম্মাৎপার্শ্বক এহা এ উভয়ই বিদ্যুৎ, এতাবত ইহা'রাই বিদ্যুৎ সুনি রূপে
বজ্রপের মায়াভর । বিদ্যুৎ পূরণ অর্থাৎ প্রতিঘটিতে বিভিন্ন বিদ্যুৎ
দ'লনমুহুর্তে বৈলবন । নদীরের অভ্যন্তরগামী বৈজ্ঞানিক ভাণ্ডে বৈলবন
এ'ৎ বহিঃসঞ্চারী আকর্ষণে বোম্ব কক্ষা যায় । বসন্ত উভয়ই বিজ্ঞান ও রূপ
হ'তে গমু পদ হইয়া থাকে সুতরাং উভয়েরই উভয় মাধ্যমবপর হইলেও
জ্ঞানপার্শ্বকো মাধ্যমিক ভিন্নবাক্যক হইয়া আনিতেহেয্যাজ ।

এই মতে বৈজ্ঞানিক বিবরণভর আছে । ১ম অমুপ্রবেশী অমুপ্রবেশ-
নৌক অর্থাৎ যিনি অতিমূঢ়তা নিবন্ধন সর্বজনীরের সর্বত্র প্রবেশ করিয়া
দাতব্য ২য় যোত্র । জ্ঞানক অর্থাৎ নদীরে মূর্খের অ'ম্মাৎপার্শ্বক উল্লম্বি
ক ম' ওই বিবরণ । বি'ম্মাৎপ' অর্থাৎ অভ্যন্তরপূনা ।

—এই উক্তি সম্যক্ সঙ্গীত হইক ॥ ১

যীবাম্যো মে স্কাম্যাম্যো মে নস্তো মেঃশুপ্রবেশিনঃ ।

মুখ্যান্মে বদদান্ ঘোরান্ বিঘনান্ বিবৃণামি যঃ

(স্বাহা) ॥ ২

মে' মম 'যীবাম্য', 'মে' 'স্কাম্যাম্যাম্' 'মে' নস্ত' নাশি-
কাহয়ত, 'মে' 'মুখ্যাম্' বদদান্য প্রকাশমানান্ কার্যতো
গম্যমানান্ তান্ 'য' মুখ্যান্ বৈয়বধান্ 'অধি' অধিকৃত্য
'বিবৃণামি' উদয়ম করোমি, কার্যোৎসাহ মিতি যেষ । 'মুখ্যাম্'
কৌটুগানিত্যাহ—'বদদান্' বদায়দোঃতিযজ্ঞা, তাহমান্, অতি
যত্নত্বহেতুনিতি ভাব , 'ঘোরান্' ভয়ঙ্করান্ আধিক্যেণ, 'বিঘ-
নান্' অঘাপিততয়েতি ।—'স্বাহা' উক্ত শুধু মমতু ॥ ২

आचार्य श्रोतं दृष्टेत्, आचार्यं वदन् दृष्टेत्, आचार्यं नासादृष्टं दृष्टेत्
 ७२. आचार्यं मूढं दृष्टेत् अज्ञानमानं, अतिरक्तां दृष्टेत् निदानं, अज्ञानम्,
 रिपुम्, लोभं देवप्रदम् देवप्रदम् अतिरक्तां दृष्टेत् आचार्यं देवप्रदम् दृष्टेत्
 शक्ति — ६६ उक्तिं मयात् नान्यथा दृष्टेत् । २

वाङ्मयां मे यतोयतः पार्श्वयोरुत्तु तानधि ।

उरस्तो वददन् घोरां विघनान् विवृहामि वः

(स्वाहा) ॥ ३

‘मे’ ‘वाङ्मयां’ ‘तु’ अपि ‘पार्श्वयो’ ‘उत्तु’ ऊर्ध्वं ‘यतोयत’
 यथात् यथात् प्रदेयात्, ‘उरस्त’ वक्ष प्रदेयात् प्रकाशमानान्
 ‘वददन्’ ‘घोरां’, ‘विघनान्’ ‘तान्’ प्रसिद्धान् वैयर्थ्यान्
 ‘य’ युष्मान् ‘अधि’ अधिलक्ष्य ‘विवृहामि’ उद्यमं करोमि ।—
 ‘स्वाहा’ उक्तं सुम्, मयात् । ३

आचार्यं वदन् दृष्टेत् आचार्यं दृष्टेत् (७२) आचार्यं नासादृष्टं दृष्टेत्
 ७२. आचार्यं मूढं दृष्टेत् अज्ञानमानं, अतिरक्तां दृष्टेत् निदानं, अज्ञानम् ७ रिपुम् देवप्रदम्
 देवप्रदम् अतिरक्तां दृष्टेत् आचार्यं देवप्रदम् दृष्टेत् शक्ति ।—६६ उक्तिं
 मयात् नान्यथा दृष्टेत् । २

यदृच्छाम्यां मे लोहितादान् योनिष्ठान् पजिहानधि ।

ऊरुभ्यो निशिषो घोरां विघनान् विवृहामि वः

(स्वाहा) ॥ ४

‘मे’ मम ‘यदृच्छाम्यां’ ‘ऊरुभ्य’ ऊरुस्थानिष्व अपि प्रका-

ग्रामान् 'वः' गुणान् वैश्ववर्णान् 'अधि' अधिकृत्य 'विवृहामि'
 उद्यमं करोमि ; कर्माच्च मिति । कौटुम्भान् गुणानित्याह —
 'निश्चिपः' सर्वेष्ववयवेषु द्विवचनान्, 'सोहितादान्' सोहित-
 भवकात् ; पौयन्ते हि सोहितानि शारीररक्तानि यैदुगताधि-
 क्ष्वात्, अतएव कृया भवन्ति वातुलादयः ; 'योनिष्ठान्' अग्ने
 र्योनिर्गच्छं हन्तोऽग्निरिहृत एव स्वयोनिमच्च इतराच्यते किञ्च
 यस्मात् कक्षादपि परक्षादेरन्विरुत्पद्यते, तदेव दग्धोक्तरोति,
 तादृशान् ; 'पचिष्ठान्' 'पक्षा पृथिवीत्याहुः' अपि वा माध्य-
 मिका वाक्य पक्षा'—इति ७,३,०,४ अम्बाख्याने सायणः ;
 तथाच पक्षा पृथिवी, पृथ्वीभागाधिक्यरूपो गुरुत्वहेतुर्विद्यतेऽस्य
 भूततयेति पचि पच्यमानम्, तस्य प्रिषातकान् ; पचवा पक्षा
 माध्यमिका वाणी, सा विद्यते यच्च, च पक्षो मेघः, तस्य छिद्-
 क्रान् ; यद्यपि च पान्तरौष्णान् मेघान् भिन्दती विद्योतते विद्युत्
 तथैव शारीरमेघानपीति ।—'स्वाहा' आह यत् तत् सत्
 भवतु ॥ ३

—

आयान् कृष्णोद्यत एवेक, आयान् कृष्णानन्द एवेक अवापयाम,
 नदीदेव विषयान्, एतादिकर्णोद्यत, अम्बाजन, आयान् विषयान्, देवदत्त
 देवदत्तदेव अवापय अवापय आयान् कृष्णानन्द एवेक वाकि — एवेक उचि
 नदीदेव नम्बादेव एवेक । ३

जङ्घाम्यां मे यतोयतः पाष्णार्पित्तु तानधि ।
 पादयोर्विकिरान् घोरान् विवृहामि वः (स्वाहा) ॥ ५

'मे' मम 'जङ्घाम्याम्' 'त' अपि 'पादयोः' स्थितयोः

ପ୍ରଜାପତେ ନ ତ୍ବଦେତାନ୍ୟନ୍ୟୋ
 ବିଶ୍ୱା ଜାତାନି ପରି ତା ବभୁବ ।
 ଯତ୍କାମାସ୍ତେ ଜୁହୁମସ୍ତନ୍ନୋ ଅସ୍ତୁ
 ସ୍ୟାମ ପତୟୋ ରୟୀଷାଂ (ଶ୍ରାହା) ॥ ୧

ଶ୍ରାହା ପଞ୍ଚମୀୟମ୍ , ପ୍ରଜାପତିଃପରୋଽପିଦେବତା , ପଞ୍ଚବ୍ୟସନୀଦନି (୧୦—୩୦) ୧, ୧୧ ।

ହେ 'ପ୍ରଜାପତେ ପ୍ରଜାମା ମକ୍ଷାଦାତ୍ତୋନାଂ ପାଳକ । ଦେବୀମରାଜି-
 ରୂପ । ପରମାତ୍ମନ୍ । ଯାନି 'ବିଶ୍ୱା' ବିଶ୍ୱାନି ଶ୍ରାବରଜଗ୍ରମାନି
 'ଜାତାନି' ଉତ୍ପନ୍ନାନି ; 'ତା' ତାନି 'ପତାନି', 'ତ୍ବତ୍' ତ୍ବତ୍
 'ଅସ୍ତୁ' ଅପର କ୍ଷୟନ 'ନ ପରିବଭୁବ' ନ ପରିଭବେତ୍ ନ ତିର-
 ଙ୍ଗୁର୍ଯାତ୍ ; ପରିଭାବସ୍ଥିତିର୍ଲ୍ଲିପ୍ତେତ୍ୟମର ; ଇହ ତୁ ତିରୀଭାବ ଏବ
 ତିରକ୍ତାର । ତଥାପି ତ୍ବଦନ୍ୟ କୌପି ପତାନି ତିରୀଭାବୟିତୁଂ ନ
 ସମର୍ଥ , ଏବଂ ହି ତ୍ବ ମେବେତେଷାଂ ଶ୍ରଦ୍ଧା ପାତା ଶ୍ଚକ୍ଷେତି ତ୍ବଦନ୍ୟୋ ନ
 କୌଣସ୍ୟକ୍ଷାର୍କ ପ୍ରାର୍ଥନୀୟ ଇତି ତ୍ବା ମେବ ପ୍ରାର୍ଥୟାମହେ ଇତି ଭାବ : ।
 ପ୍ରାର୍ଥନା ସ୍ୱୟ ମସ୍ୟାକ୍ଷାରକ୍ମ—ସ୍ୟ 'ସ୍ୱତ୍କାମା' ଯଦିଷ୍ଠାୟକ୍ତାଃ
 'ଜୁହୁମ' ଅଥା ହୌର୍ମ କୁର୍ମ , 'ତତ୍' ଇଡ଼ 'ନଃ' ଅକ୍ଷାରକ୍ମ 'ଅସ୍ତୁ'
 ପୂର୍ଣ୍ଣ ଋଷତ୍ ତ୍ବୟଶାଦାତ୍ ; ତଥାପି 'ସ୍ୟ' 'ରୟୀଷାମ୍' ଅଭିଳାଷିତ-
 ଧନାନାଂ 'ପତୟ' ଅଧୀଷା . 'ସ୍ୟାମ' ଋଷିମେବେତି ।—'ଶ୍ରାହା' ଗ୍ରାହ
 ଯତ୍ ତତ୍ ଯୁକ୍ତ ଋଷତ୍ ॥ ୮

୧୧ ଶ୍ରୀମାତା ମତ୍ର ଦେବ । ଏହି ମନ୍ତ୍ରମୁଖ୍ୟତା ବିଦେବ ଶ୍ରୀମାତାଙ୍କୁ ବାହ୍ୟା-
 ବ ଶ୍ରୀମତା କେବଳେ ମହର୍ଷି ମତ୍ରେ ମୁହୁର୍ତ୍ତା ଶ୍ରୀମାତାଙ୍କୁ ଶ୍ରୀମାତାଙ୍କୁ ଏକମାତ୍ରତା ମୂର୍ତ୍ତି ଶ୍ରୀତି-
 ଶ୍ରୀମତାଙ୍କୁ ଶ୍ରୀମତାଙ୍କୁ । ଶ୍ରୀମାତାଙ୍କୁ ଶ୍ରୀମତାଙ୍କୁ—ସହା ଶ୍ରୀମତାଙ୍କୁ ଶ୍ରୀମତାଙ୍କୁ ଶ୍ରୀମତାଙ୍କୁ
 ସୋମ ଶ୍ରୀମତାଙ୍କୁ, ଶ୍ରୀମତାଙ୍କୁ ଶ୍ରୀମତାଙ୍କୁ ପରିପୁର୍ଣ୍ଣ ହେବ ।—ଶ୍ରୀମତାଙ୍କୁ ସୋମ ଶ୍ରୀମତାଙ୍କୁ
 ଶ୍ରୀମତାଙ୍କୁ ଶ୍ରୀମତାଙ୍କୁ ଶ୍ରୀମତାଙ୍କୁ ।—ଏହି ଶ୍ରୀମତାଙ୍କୁ ମତ୍ର କମଳାଙ୍କୁ ଶ୍ରୀମତାଙ୍କୁ ।

‘महस्वन्तः’ तेजोमयाः, ‘महात्माः’ महत्त्वयुक्ताः, ‘याः’
 ‘देवताः’ शरीराः ‘मत्’ मत्तः, महेष्टादिति यावत्, ‘अपचक्रमुः’
 अपक्रमणं पञ्चायन मकार्युः ; रातो मयि निद्रिते इति भावः ।
 अथ प्रातः, अहम् ‘सोमशृष्ठे’ सोमाधारे, अतएव ‘हरिते’ प्रादले
 ‘अस्मिन्’ शरीररूपे, कावादिनिर्मिते अस्मिन् अपले वा ‘पात्रे’
 ‘भवामि’ निविष्टोऽस्मि, पुनर्नवजीवनं सुपसमे इति भावः ।
 इदानीं ताः देवताः ‘मा’ मां प्रति ‘पुनः आयन्तु’ पुनरागच्छ-
 न्त्विति ॥ १०

तेजविष्टे दैवताः [‘अहम्’ नाम्ने लोमशामनाज्ज वदते लहेता १] विद्योत्त आर्चना—
 देवलोमश, महस्वन्तः, ये भोत्रोः देवताः प्रादले अस्मि निद्रिते दैवते
 आयात्र देहकणं कार्योक्तं दैवते गमायनं कविज्ञाहेन, ऊँरांश आयात्रे
 पुनर्जागरिक आनिता आयात्र भोत्रोः पुनर्जागरणं कर्तव्यम् ॥ १०

रूपं रूपं मे दिशः प्रातरङ्गस्य तेजसः ।

अन्नं मयस्य प्राशिष्यं मस्तु वयि

मयि त्वयीद् मस्तु त्वयि मयीदम् ॥ ११

निष्प्रासारपञ्चिकाः, आदिस्थी देवता, यज्ञकामस्य

प्रातरादिस्थीपस्याने विनियोग — यी० अ० ४, ६, ७, ८ ।

हे ‘रूप’ सर्वरूपनिदान ! धर्म ! ‘प्रातरङ्गस्य’ प्रभातकालीनस्य
 ‘तेजसः’ दीप्तेः सोम्य ‘रूपं’ ‘मे’ ममम् ‘दिशः’ दिश, देहीति
 यावत् । ‘अन्नस्य’ उद्भूतस्य तव ‘प्राशिष्यम्’ आशीरूपम् ‘अन्नं’
 प्रीत्यादिकं ‘वयि’ विस्तृते इह देगे ‘मस्तु’ प्रकर्षेण भवतु ।

কিঞ্চ 'মযি' মচ্ছরৌরৈ যদস্ति 'ইদ' রসাভ্যক দ্ব্যম্ তন্
'ত্বয়ি' আকৃষ্টম্ 'যসু' ; অপি 'ত্বয়ি' যদস্ति 'ইদ' তেজ, তন্
'মযি' ন্যস্তম অসু ॥ ১১

এ নক্ষত্রগণনিগ্ধন । আনিত্য : আমাকে প্রত্যাহ্বানমূলক প্রত্যাহ্বানের দ্বারা
লৌম্য রূপ প্রদান কর । সতত পানমৌল্যক তোমার প্রত্যাহ্বান আমাকে এই
বিভূত বশে প্রদান অমৃৎপূর্ণ হউক । আমার পত্নীর এই রূপ তোমাকে
আদর্শ হউক এবং তোমার এই কেশ আমার পত্নীর নক্ষত্র হউক ॥ ১১

यदिदं पश्यामि चक्षुषा त्वया दत्तं प्रभासया ।
तेन मा भुञ्ज तेन भुक्षिषीय तेन मा विंश ॥ ১২

মুখগদ্যে কথ্য , আদিত্যে দীপ্য , যক্ষমাগম
প্রাপ্যাদিশেষকালি বিনিয়োগ — অীঃ ২০ ২, ৬, ৭ ৭০ ।

'প্রভাসয়া' ত্বয়কাশীন সহৈব কার্যকারিণ্যা 'চক্ষুযা' 'চক্ষু-
রিন্দ্রিয়েণ 'ত্বয়া দত্ত' 'যত' 'ইদ' ভোগ্যজাত 'পশ্যামি', 'তেন'
ভোগ্যজাতেন 'যদ' 'ভুক্ষিষীয' ভোগসাস্রসাতপর্বৎ ক্রমীয় ,
অপি 'তেন' ভোগ্যজাতেন সহৈব 'মা' মাম্ 'আবিশ' প্রবিশ ,
তদ্রক্ষিপ্রবেশানুগত ইব সর্বভোগ্যোপস্থিতিমৈব মবত্বিতি ভাষ ॥ ১২

যমৌর প্রত্যাহ্বান মহাপ্রত্যাহ্বান কার্যক্ষম, চক্ষুরিন্দ্রিয়ের দ্বারা তোমার
একত বাহ্য কিছু এই ভোগ্যমূলক প্রবেশক, এই ভোগ্যমূলক ভোগ্য
প্রতিপাদ্য, আদিত্য ভোগ্যমূলক প্রতিপাদ্য , আবি বেন এই সমস্ত ভোগ্য
উপভোগ করত ভোগ্যমূলক প্রতিপাদ্য করিতে সমর্থ হউ । —তোমার রক্ষি-
ন্যমূলক মজ-মপেই বেন সমস্ত ভোগ্য আনতে সমর্থ হউ ॥ ১২

आदित्य नाव मारोक्षं पूष्णं मपरिपादिनीम् ।

अच्छिद्रां पारयिष्णीं शतारित्रां स्वस्तये ॥

(चोन्नम आदित्याय नम आदित्याय नम आदित्याय १४)

धिराङ्ग्यः ; आदिषी देवता, सप्तम्यनन्तमन्त्र

सन्निवेशयोरदित्योदयानि विनिवीत — नौ० य० ४, ६, ८ सू० ।

हे 'आदित्य !' 'मपरिपादिनी' परिपादयितुं विपत्ताप-
यितुं शील मस्य परिपादो, क्षिप्रभिन्नादिदोषयुक्तो नौगहत,
नाक्षि परिपादो गहत यस्याः सा मपरिपादिनी, ताम्, चत्कट-
गहकतीम्, 'अच्छिद्रां' छिद्रादिदोषशून्याम्, 'शतारित्रां' बहुकेनि-
पातनरूपक्षेपशीयुक्ताम्, 'पारयिष्णीं' पारकरणशीलाम्, 'पूष्णं'
पुष्टद्रव्यैः, 'नावम्' अर्णवपोतम् 'स्वस्तये' अमङ्गलसाधनाय
'मारोक्षम्' आरुढवानङ्गम् ॥ तदिदानीं घनघटाक्तव्यावातादि-
विघ्नयिनाशनाय तुभ्यम् 'आदित्याय' 'नमः' करोमीति शेषः ।
पुनरपि 'आदित्याय नमः' ; पुनस्तथैव । नौक्विहार्णवपोत
एवाभीष्टः ; गुणवत्त्वादीनां मनुजेष्वात् ; शतारित्रादिविशेषण-
श्रुतेय । सा चैवं नौः सत्या वागीव ; यद्गुणाद्यणदुतितस्तथैव
प्रतीतेः । तथाहि—“वाग् वै सप्तर्षी नौः याव नैव तदारुह्य
तया स्त्रगंश्लोक मभिसन्तरति (१, २, २,)”—इति । 'सप्तर्षी'
सुष्टु, तारयितुं समर्था ; अन्वत् स्रष्टम् । तथाच वाक्पथे—
'मपरिपादिनीं' परिपादि असत्यविशेषणम्, नाक्षि तत् यथ
तादृशीम्, असत्यविशेषणशून्याम् ; सत्या मिति सावत् ; तत एव
'अच्छिद्रां' छिद्रं दोषः, तच्छून्याम् ; तत एव 'शतारित्रां' बहु-
विपत्तापकारिणीम् ; तत एव 'पारयिष्णीं' भवसागरपार-
कारिणीम् ; 'पूष्णं' सम्पूर्णं सुव्यक्ता मिति विवेकः ॥ १४

• ବିମାତ୍ର ପତିତେ ହସ୍ତ, ଏକମ ହିରଣ୍ୟାବିତୋଽସିଦୁକ୍ତ ମନ୍ତ୍ରଃ (ମାତ୍ରେମ) ନାହିଁ
 ସାହାଯ୍ୟେ ଅର୍ଥାତ୍ ଅନନ୍ତାତ୍ମ୍ୟମ୍ ଏବଂ ହିରଣ୍ୟା ଅର୍ଥାତ୍ ସୌବରୀନ ଓ ବହୁ-
 ଅସ୍ତିତ୍ବ ଯୁକ୍ତ ଅର୍ଥାତ୍ ବହୁବିଶିଷ୍ଟାଏ ମର୍ଯ୍ୟଦା, ନାମକାରୀ ଅର୍ଥାତ୍ ମହତୀୟମାନବିତେ
 ଶ୍ରୀକୃତକାୟକୃତ, ବିବିନ୍ଦ-ମହାପୁରୀ ଅର୍ଥାତ୍ ସାହା ହେତେ ବହୁବିନ୍ଦ ମୁକ୍ତମ ମାତ କରା
 ପାରେ, ଯେମିତି ସାତ୍ୟକମ୍ ଅର୍ଥାତ୍ ମାତେ ଆତ୍ମୋତ୍ତମ କରିବା ହିରଣ୍ୟାହି — ଟେହାଟି
 ଆମାତେନ ମାତ୍ରେମ୍ ମର୍ଯ୍ୟଦା ବହୁବିନ୍ଦ । ସେ ଆଦିତ୍ୟ । ଏ ମନ୍ତ୍ରୋତ୍ତମ ନିରନ୍ତର
 ତୁମ୍ଭି, ତୋମାତେକ ମନ୍ତ୍ରାନ୍ତର, ତୋମାତେ ମୁନିକ୍ତ ମନ୍ତ୍ରାନ୍ତର, ମୁନିକ୍ତ ତୋମାତେକି
 ମନ୍ତ୍ରାନ୍ତର । ୧୫

ଉଦ୍ୟନ୍ତନ୍ତ୍ବାଦିତ୍ୟାନୁଦିୟାସମ୍ ॥ ୧୫

ମନ୍ତ୍ର, ଆଦିତ୍ୟ ଦିବ୍ୟତା, ଶରଣ୍ୟମକାମକା ଧର୍ମାନ୍ତକାଦିତ୍ୟଦିବ୍ୟତା ବିଂ—ସିଂ ୫, ୧, ୧ ।

ହି 'ଆଦିତ୍ୟ ।' 'ଉଦ୍ୟନ୍ତମ୍' 'ତ୍ବା' ତ୍ବାମ୍ 'ସନ୍ତୁ' ଶରଣ୍ୟ, ଉଦ୍ୟ-
 ଶୋତି ଯାବତ୍, ଅହମ୍ 'ଉଦିୟାସମ୍' ଶରଣ୍ୟମ୍ ମନ୍ତ୍ରୋତ୍ତମ ମୁନିକ୍ତ ମୁନିକ୍ତମ୍ ॥ ୧୫

ସେ ଆଦିତ୍ୟ । ଆନିର୍ଭାବ କର, —ଆମି ସେମ ଆଦିତ୍ୟମ୍ ତୋମାତେକି ଉଦ୍ୟନ୍ତମ୍
 ମନ୍ତ୍ରୋତ୍ତମ ମନ୍ତ୍ରୋତ୍ତମ କାର୍ଯ୍ୟକର ଉଦିତ ହେତେ ମନ୍ତ୍ର ହେ (ଏତାଦିତ୍ୟ ମୁନିକ୍ତମ୍ ମନ୍ତ୍ରୋତ୍ତମ
 ମନ୍ତ୍ରୋତ୍ତମ ଓ ବିନାମିତ୍ୟା ନିବିଡ଼ ବୋଦିତ ହେଲ) । ୧୬

ମୃତ୍ତିଲିପ୍ତନ୍ତ୍ବାଦିତ୍ୟାନୁ ମୃତ୍ତିଷ୍ଠାସମ୍ ॥ ୧୬

ମନ୍ତ୍ର, ଆଦିତ୍ୟ ଦିବ୍ୟତା, ଶରଣ୍ୟମକାମକା ଧର୍ମାନ୍ତକାଦିତ୍ୟଦିବ୍ୟତା ବିଂ—ସିଂ ୫, ୧, ୧ ।

ହି 'ଆଦିତ୍ୟ ।' ମୃତ୍ତିଲିପ୍ତମ୍, ଅହମ୍ ମୃତ୍ତିଲିପ୍ତମ୍ 'ତ୍ବା' ତ୍ବାମ୍
 'ସନ୍ତୁ' ଶରଣ୍ୟ, ମାୟା ମିତି ଯାବତ୍, ଅହମ୍ 'ମୃତ୍ତିଷ୍ଠାସମ୍' ମୃତ୍ତି-
 ଶିତା, କର୍ମମ୍ତ୍ର ବିରତୀ ମୁନିକ୍ତମ୍ ॥ ୧୬

ସେ ଆଦିତ୍ୟ । ଆନିର୍ଭାବ କର, —ଆମି ସେମ ଆଦିତ୍ୟମ୍ ତୋମାତେକି ଅହ-
 ମନ୍ତ୍ରୋତ୍ତମ ମନ୍ତ୍ରୋତ୍ତମ କାର୍ଯ୍ୟକର ହେତେ ଅହମ୍ ମନ୍ତ୍ରୋତ୍ତମ ମନ୍ତ୍ରୋତ୍ତମ ହେ (ଏତାଦିତ୍ୟ
 ମୁନିକ୍ତମ୍ ମନ୍ତ୍ରୋତ୍ତମ କାର୍ଯ୍ୟକର ନିବିଡ଼ ବୋଦିତ ହେଲ) । ୧୭

મલાય સ્વાહા ॥ ૧૭

મલાય સ્વાહા ॥ ૧૮ ॥ ૫

વગુષી, આદિત્યદેવતે, આદિત્યમતકામસ્ય તદ્વચ્ચક્ષ્ણદોષે વિનિવૃત્તેતે—સી. ૪, ૬ ૧૨ ।

‘મલાય’ દાસ્યે, વાલ્મયિકે આદિત્યાય, મલ્લરૂપિણ માદિત્ય તોમયિત્ત મિતિ યાવત્, યત્ ૬૬ હવિ સમર્પયામિ, તત્ સ્વાહા’ સુષ્ટ્, ગૃહીતં મર્તાત્વિતિ ॥ ૧૭

‘મલાય’ હસ્તે, સંહારકાદિજે આદિત્યાય, મલ્લરૂપિણ માદિત્ય તોમયિત્ત મિતિ યાવત્, યત્ ૬૬ હવિ સમર્પયામિ, તત્ ‘સ્વાહા’ સુષ્ટ્, ગૃહીતં મર્તાત્વિતિ ॥ ૧૮ ॥ ૫

इति सामग्यौसत्त्वव्रतसामग्र्यमिबिरचिताया
“मन्त्रसंज्ञीवनी”-नाममन्त्राष्टाव्याख्यायाम्
द्वितीयप्रपाठकोऽथ पञ्चम खण्डः ॥ ५

નામનકારો આદિત્યાદેવકાર લીટિ ટોફેટન એ હવિ નર્મર્ગિત રહેતરહે,
હેશા પ્રત્યક્ષરણે ગૃહીત હટેક ॥ ૧૧

સંહારકારો આદિત્યાદેવકાર લીટિ-ટોફેટન એ હવિ નર્મર્ગિત રહેતરહે,
હેશા પ્રત્યક્ષરણે ગૃહીત હટેક ॥ ૧૮ ॥ ૬

સામાન્યોર મન્ત્રાકરણ દિગ્વિષ્ટગાર્હપત્યે નામ ચંદ્રે
નકારત નામપ્રયોગ કૃત વચાસ્વાદ ગયાઇ ॥ ૧

इये राके सिनीवालि सिनीवालि पृथुष्टुके ।

सुमद्रे पय्ये रेवति यथा नो यश आ वह (स्वाहा) ॥२॥

(पृथुष्टु पृथु , राका सिनीवाली देखते , यववायव्यावधममैकोपैम कामरमा
प्रयवायवायलिहोमे विनियोग —सो० ४० ४,८,१ ६०।

‘सुमद्रे’ अतिमङ्गलस्वरूपे । ‘पय्ये’ द्विती । ‘रेवति’ सम्पत्ति
मालिनि । ‘इये’ हे ‘राके’ पौर्णमासि देवि । किम् इये ‘सिनी-
वालि’ अतुर्हमीयुक्तेभावास्ते । पुन , ‘पृथुष्टुके’ अतुर्हमी
‘सिनी-
वालि’ अतुर्हमीयुक्तेभावास्ते देवि । ‘यथा’ सन्तर्माय ‘न.’
अप्यान् ‘यश’ ‘शायश’ प्रापय । प्रत्येकविषयस्यैकयजनम् ,
सिनीवाया आहरातिमयव्योतनार्यस्य दिव्यजनम् । ‘स्वाहा’ आह
यत् , तत् सुष्ठु भवतु ॥ २

लोकाग्रवादिनी दिग्गवादिनी गन्धर्विकादिनी । ६२ लोकादिनि । ७ उष्टु-
र्वागोशुक्ता अनागोना । ८ देवि । ९ कामरमा उक्त इहे आनादिगणक गन्धर्वे वना-
मात्र करान् । आर्षना गमाक् गन्धर्वा इहेक [७ गन्धर्वे वन आर्षिक
इहेन] ॥ २

ये यन्ति प्राञ्चः पन्थानो य उ चीत्तरत आ ययुः ।

ये चमे सवे^१ पन्थानन्तेभिर्ना यश आ वह (स्वाहा) ॥३॥

मूरिपृथुष्टु पृथु राका सिनीवाली देखते , यववायव्यावधममैकोपैम कामरमा
विनियोगयवायलिहोमे विनियोग —सो० ४० ४,८,२ ६०।

‘ये’ ‘पन्थान’ मार्गा । ‘प्राञ्च’ पूर्वाभिमुख्या ‘यन्ति’ गच्छन्ति,
‘ये’ ‘च’ ‘चीत्तरत’ दिशः ‘आययु’ आगताः, ‘ये’ ‘व’ ‘इमे’

জাতঃ সৌমি ককল । আৰ্হিণা মন্যক্ সল্লগা হতেক [এ মতঃ জন্মম সৌমি
আপিত হতেক] ১৪

যথা সসুদ্রঃ স্রবন্তো:

সমবযন্তি দিশো দিশ: ।

এবং মা সন্ধ্যাযৌ ব্রহ্ম-

চারিণ: সমবযন্তু দিশা দিশ: (স্বাস্তো) ॥ ৫

শূরিগুপরিচাদ্রহস্যোচ্চয় , সাক্ষা-গিনীবা/বৌ দৈবত , সমবযন্তুসমবযৌ.
ব্রহ্মচারিকারমযা মনুসংসারবিহীনে বিনিখীণ:—বৌ. ম০ ৪, ৫, ৬ স্থ০ ।

‘যথা’ ‘স্রবন্তো:’ স্রবন্তঃ. স্রবণিপুরাদিত: স্রবন্তঃ নদ্য
‘দিশ: দিশ:’ সর্বাণ্যো দিগ্ভ্য: আগত্য ‘সসুদ্র’ ‘সমবযন্তি’
সম্যগ্ প্রাপ্তবন্তি, সসুদ্রে সঞ্চিষ্মিতা भवन्ति; ‘এবং তথৈব ব্রহ্ম-
চারিণা’ বেদবিচারিগন্ধ্যাধায় ‘দিশ: দিশ:’ সর্বাণ্যো দিগ্ভ্য
আগত্য ‘সন্ধ্যাব’ বাধ্যযা: মন্ত: ‘মা’ গা ‘সমবযন্তু’ সম্যগ্
প্রাপ্তবন্তু, বাচার্যত্বেনাত্মস্বিকৃতি যাবত । ‘স্বাস্তো’ স্বাস্ত যত,
তত্ সুস্থ, সবস্তু ॥ ৫

যোগম ব্রিহিণিব্রহ্মি হতেক পবিত্রত মনোপ্রা, সকল বিক্ হতেক আধ-
ময় করক সসুদ্রে সঞ্চিষ্মিতা হইয়া থাকে, সেইকল বেদবিচারি ছাত্রগণও
বিবিধিক্ হতেক সমাগত হইত বস্তুভাবে * আবারে সন্ত হইত । আৰ্হিণা
মন্যক্ সল্লগা হতেক [এ মতঃ যুগোপা ছাত্র আর্হিত হইত] ১৫

* ছাত্রগণও বস্তুভাবে আর ভূমি করক : বেদে ‘অঃবা’র্হিণাব্রহ্ম-
হজ্য. তৎ স্যাস্তি, ন এব চ’জ্য:’ । এতদ্বতা ব্যবস্থে ন শুক্ল দোষা-
বর্ণ্যাদি বস্তুতা ছাত্রমাত্রবদে কর্তব্য ।

વસુવન ઇધિ વસુવન ઇધિ વસુવન ઇધિ ॥ ૬

વાસુવો જાણીએક વસુવો દેવતા, ઇધિ જય વિનિયોગ — સો. ૪૦. ૪૮. ૬૬ ।

‘વસુવન’ હે ધનાધિપ । વસુ ધન વનતિ મળતે સ વસુવતિ,
તસ્ય સમ્પ્રીધનન્ । ‘ઇધિ’ ઇદિ, દૃઢ જુઢે રૂતિ યાવત્ । ચાર
ત્રયોક્તિરતિગ્રધાર્યા ॥ ૬

દેવ શર્નાવિનઃ આશાં જુ હ જાણમન કર દેવ શર્નાવિનઃ । આશાં જુ હ
જાણમન કર જુમન્ રતિદૃઢિ—દેવ શર્નાવિનઃ । આશાં જુ હ આશમન કર ૪૭

વશદ્વમૌ દેવયાનો યુવણ સ્યો
યથા યુવયો સર્વાણિ, ભૂતાનિ વશ માયન્તિ,
એવ નમાસૌ વશ મેતુ (સ્વાહા) ॥ ૭

વરદાદશ્વનોએક વશદ્વમૌ દેવતા, યથાદશાનસ વશયોને વિ — સો. ૪૦. ૬૬ ।

‘દેવયાનો’ દેશના ચીતમાનાના ગતિસાધનો જે વન્દ્યા
દિલ્લો । યુવ’ યુવાં ‘યથા’ ‘વશદ્વમૌ’ દૃઢરનિયમાધીનો ‘સ્ય’
મથય, ‘મયોપિ ભૂતાનિ’ એ યથા યુવયો’ ‘વશન્’ ‘માયન્તિ
આગચ્છન્તિ’, ‘એવન્ તથૈવ’ ‘જયો’ પતચાસા જન ‘નમ’
‘વશન્’ ‘એતુ’ આગચ્છન્તુ । ‘સ્વાહા’ આજ યત્, તત્ સત્, મવતુ । ૭

દેવશર્નાવકર્તૃ દેવ ૪૭ ૭ આશિઃ દેવશ્ચ દેવયાના દેવમન ડિગ્ગિન
જેનનિગ્દેશ વનોદ્ધ એ એ દુર્ગમાન જાગ્ર જનમ ગચ્છદે દેવમન દેવયા
દેવ વનોદ્ધ, જનુક ચક્રિઃ ગેરેકર્તૃ આશાં વનોદ્ધ દેવેન । આશક દેવે
રવિ મયદ્ ગૃયેક દેવેક । ૧

शङ्खश्च मन चायुश्च, देवयानो युवए स्थो
 यथा युवयोः सर्वाणि, भूतानि वश मायन्ति,
 एवं समाऽसौ वश मेतु (स्वाहा) ॥ ८

एवापत्तिश्च, यथादिशो दीवसे, यथादधानस्य मन्त्रोमे वि०—मो० ४, ८, १।

‘मङ्क’ निधिविशेषः ‘च’, ‘मनचायुः’ मनसा अन्तःकरणेन
 सचित्तं मायु चरकोक्तम् (शरीरेन्द्रियसत्त्वात्मसंयोगीषी धादि
 लौपितं वा) ‘च’, ‘युव’ युवान् ‘देवयानो’ ‘स्थः’ भवथः ;
 ‘युवयोः’ ‘सर्वाणि भूतानि’ स्थावरजङ्गमानि ‘यथा’ ‘वशम्’
 ‘मायन्ति’ आगच्छन्ति ; ‘ययं’ तथैव ‘यसौ’ एतयामा जगः
 ‘मम’ ‘वश्यम्’ ‘एतु’ आगच्छतु । आह वत्, तत् सुष्ठु भवतु । ८

अथ मायक निधिः अन्तःकरणेन चित्तं मनसा, अन्तःकरणेन चित्तं मनसा
 वत् ; एते नृणां मनसा वायव्यमन्त्रे मन्त्रोमे वि०—मो० ४, ८, १।
 मन्त्रोमे वि०—मो० ४, ८, १। एतत् मन्त्रोमे वि०—मो० ४, ८, १।
 मन्त्रोमे वि०—मो० ४, ८, १। एतत् मन्त्रोमे वि०—मो० ४, ८, १।
 मन्त्रोमे वि०—मो० ४, ८, १। एतत् मन्त्रोमे वि०—मो० ४, ८, १।

आकूर्तो देवीं मनसा प्रपद्ये

यज्ञस्य मातरश्च सुहवा मे भवतु ।

यस्यास्त एक मन्त्रं परं

सहसा अयुतं च शाखा-

स्तस्यै वाचे निहवे जुहोम्या

मा वरो गच्छतु शीर्यशश्च (स्वाहा) ॥ ८

अराजितशरीरश्च, वाक् देवता; यथादधानस्य मन्त्रोमे वि०—मो० ४, ८, १।

‘યજ્ઞસ્ય’ સર્વસૌમ્ય કર્મણઃ ‘માતરં’ પ્રસવિતૌમ્ ‘શાક્તિં’
 વાક્યશક્તિં ‘દેવોમ્’ અહં ‘મનસા’ અન્તઃકરણેન સ્વ ‘પ્રપથે’
 પ્રપવોઽધિ । ‘મિ’ મમ ‘સુદયા’ હવો રવ , તયાચ સુરવા સુવાણી
 ‘અનુ’ । ‘યસ્યા’ વાક્યશક્તેઃ ‘તે’ તવ ‘એકમ્’ એકવિધમ્ ‘પરમ્’
 ઉત્ક્રાંત સ્વરૂપમ્ ‘અચરમ્’ અનુપેક્ષ્યમાનં ચકારાદિકમ્ ભવતિ,
 અથ ‘સહસ્રા’ સહસ્રમ્, ‘અયુત’ દશસહસ્રં ચ સ્વરૂપાણિ પશ્વા-
 દિભિરુપમાનાનિ સન્તિ ; ‘નિદેવે’ આત્માને, જ્ઞાનશક્તિરૂપક્ષ-
 હાભાય ‘તસ્યે’ ‘વાથે’ ‘જુહોમિ’, દદ હવ્ય મિતિ શ્રીયઃ । તતય
 ‘શ્રી’ ધનમ્, ‘અથ’, કીર્તિઃ ‘અ’, ‘વર’ સ્વપ્રસાદઃ ‘મા’ મામ્
 ‘આગચ્ચતુ’ । ‘સ્વાહા’ આહ યતુ, તત્ સુદુ ભવતુ ॥ ૮

આમિ મનસા ગૃહિત, સર્વભૂતૈશ્ચ વનત્રિજોઃ, શાક્તિ (વાક્યશક્તિ) દેવોર
 મત્રયૈવક હૃદયેદેહિ ;—આમાઃ શ્રીયે પુષ્કર દેહેક । એ વાક્યશક્તિર ઉદયદે
 એક અવરૂપ, અનુપેક્ષ્ય રૂપ દેહેક ક વ બલુકિ અનુરૂપણે એકાન ગાદેશ
 શાદેક એવર અગર અદ્ય મદ્ય અવરૂપ, મત્રક અષાધિ સર્જક એકાનિત
 દેહેશ્વાદેક, એક એનત શાક્તિ ગાદેર અન્ય અભિવ્યક્તિ શાલેશ્વાદેક
 એ શાક્તિ એશાન કરિદેહિ । ઊદયે એવાએ આમિ દેવન યદયથે દન ઓ
 શરણાગત કરિદેક ગારિ । એવક એ શ્રી અમાક ગૃહીત દેહેક ॥ ૭

દદ મહ મિમં વિશ્વકર્માણધ્

શ્રીવત્સ મમિ જુહોમિ (સ્વાહા) ॥ ૧૦

વિશ્વકર્માણિગતનાયોસ્તથ , વિશ્વકર્મા દેવતા , પવિત્રીય વિશ્વિય — ૧, ૮, ૧૦ ।

‘દદ’ પત્તાદ્યવાત ‘શ્રીવત્સ’ શ્રીવત્સસગિરિય યદ્યમૂલ્યન્
 મથલિતિ ‘અદ્યમ્’ ‘દસં’ જ્ઞાનેન્દ્રિયમસ્ય’ શ્રીયે વિશ્વમાન

‘विश्वकर्माय’ देवम् ‘अभि’ अथ ‘जुहोमि’ । ‘स्वाहा’ आह
यत्, तत् सुष्ठु, भवतु ॥ १०

आमांश्च एते नागागन्धर्वीत्येव मनिसंज्ञायां बह्वृच इत्येव ।—एते आमांश्च
आमि गर्ह्यः विश्वमान, आमांश्च कृते जहोम, विद्वन्मन्त्रिणां जहोम इत्येव
आमांश्च क्षत्रियं कश्चिद्विद्वि । अथ च एते हवि ममात् पृथगेव इत्येव । १०

पूर्णहोमं यजसे जुहोमि
योऽस्मै जुहोति वर मय्यै ददाति
वरं वृणे यजसा मामि लोके (स्वाहा) ॥ ११

सप्तहविरुत्तमं चण्ड, अष्टहविरुत्तमं, यजमानस्य पूर्णहोमं वि०—गी० ४, ५, ११ ।

‘पूर्णहोमम्’ इमं ‘यजसे’ यजमानाय ‘जुहोमि’ ; ‘यः’
यजमानः ‘अस्मै’ यजसे ‘जुहोति’, ‘अस्मै’ यजमानाय सः
अग्निः ‘वरं’ प्रसादं ‘ददाति’ इति ध्रुवम् ; अतीतं ‘वरं’ ‘वृणे’
प्राप्येति ।—यथावाचं ‘लोके’ इह ‘यजसा’ युक्तः सन् ‘मामि’
भानि, दीप्येति । ‘स्वाहा’ आह यत्, तत् सुष्ठु, भवतु ॥ ११

मन्त्रोपासकः विहित एते पूर्णहोमं हवनं कश्चिद्विद्वि । ये वाक्त्रिंशत्
पूर्णहोमं हवनं कृते, कश्चिद्विद्वन्मन्त्रिणां जहोम इत्येव
विद्वन्मन्त्रिणां जहोम इत्येव । अथ च एते हवि ममात् पृथगेव इत्येव । ११

इन्द्राम वदात् तसो वः परस्तात् ।
अहं वो ज्योतिर्मा मन्वेत सधे (स्वाहा) ॥ १२

निपुण्युत्तमो वावचीत्येव । इन्द्रो हवता, यदायमानस्य पूर्णहोमं वि०—गी० ४, ५, १२ ।

हे 'इन्द्र' 'वाम' वाम अपक्व अपरिपक्वप्रज्ञो जन
'वदात् वदति । किमित्युच्यते—' 'व' त्वत्प्रसूतीनां युष्माक
'परमात् पचात 'तम' अन्यकारो विद्यते"—इति, 'अष्ट'
तु घवीमि—'ज्योति' सर्वत्रैवेति । एतादृश प्रज्ञावन्त 'मान्'
'सर्वे' यूय देवा 'अभ्येत' प्रीत्या उपगच्छत । 'स्वाहा' आह
यत्, तत सुहु भवतु ॥ १२

ऐहिक पूर्ण । अमरिगकुक्षि, यक्षिहे मणिग्रावाक,—होमादेश पृष्ठ-
छात्रे अक्षकार (वसुध मीनेत्र), विष्णु आदि यनि होमादेश मर्त्यहोत्रहे
अक्षान । होमना मर्त्यहोत्रे आनाम गदाह दक्ष । आर्षिना ममक मन्त्रो
होत्र । १२

'अन्न या एकच्छन्दस मन्त्रं छेक
भूतेभ्यश्छदयति (स्वाहा) ॥ १३

निचत्विषोक्तिकमया वाधयोश्चत् आदित्यो दीवता पुत्रादिपयकात्मना चतुषधीये
मन्त्रनाम्नोमी विविधीय —गी० म० ४ ८ १ ५० ।

'अय प्रीत्यादिष वै एव 'एक प्रधानम् छदस्यन् आदवा
प्राणबन्धनम्, 'हि यत 'एकम् तदेव 'अन्नम् 'भूतेभ्य'
भूतानां 'छदयति' वधाति, प्राणानिति शेष । दत्त भित्तवि
सुहु, गृहीत भवतु ॥ १३

अयदे आनि हरेष आनि वात्रेण अनापाङ्ग कारण वेवेदु आनिमनेक
आदि करि। एत म० ३ हे आनि मन्त्रक वदन् करि'हरे । एत म० ५ हे इवि
मन्त्र प्रोक्त होत्र ॥ १३

श्रीर्वा एषा यत्सत्त्वानो, विरोचनो
मयि सत्त्व मवदधातु (स्वाहा) ॥ १४

भूरिकपिषोक्तिकनप्यं नायवीकृत्य , आदिनी देवता , यवैव द्वितीयाभ्युदीमे
विनिवीय — गी० प्र० ४, ८, २ प्र० ।

‘यत्’ यस्मात् ‘सत्त्वान’ सत्त्वा प्राचिन एव, अत्र दृष्टो ‘वै’
निस्य ‘एषा’ इत्यमामा ‘यो’ मोभा; अत ‘विरोचन’ दीप्ति-
मान् स देव ईश्वरः आदित्यो वा ‘मयि’ ‘सत्त्वम्’ प्राचिपोदय-
सामर्थ्यम् ‘मवदधातु’ स्थापयतु । ‘स्वाहा’ दत्त मेतदवि सुष्ठु
रुद्धीत भवतु ॥ १४

आदिनादे देवतु ए अदेर नाभा अत्रैव देवता अत्रैव आदिनादेव
नाभादे आदिनादेव नाभा अत्रैव देवता । अत्रैव एदे यदि पूर्ववत्तमे
श्रीदेव देवतु ॥ १४

अन्नस्य घृत मेव रसस्तेजः
सम्पत्कामो बुद्धीमि (स्वाहा) ॥ १५

विबुद्धमदीष्टो नायवीकृत्य , अदिदेवता , तत्रैव देवता अत्रैव देवता वि० — गी० ४, ८, २ ।

‘अन्नस्य’ अन्नोदे ‘घृतम्’ एव ‘रस’ सार, तत्र घृत ‘तेज’
स्वरूपम्; ‘सम्पत्काम’ सुखो, हं तस्तेज ‘बुद्धीमि’ अन्नो
क्षिपामि । ‘स्वाहा’ दत्त मेतदवि सुष्ठु, रुद्धीत भवतु ॥ १५

अन्नस्य अन्नं सारं घृतं, तत्रैव अन्नं अत्रैव देवता, अत्रैव अन्नं अत्रैव देवता
अत्रैव देवता अत्रैव देवता अत्रैव देवता । अत्रैव एदे यदि पूर्ववत्तमे
श्रीदेव देवतु ॥ १५

सधे (स्वाहा) ॥ १६

दैत्यशिकरः, सुषा देवता, सार्व होम विनियोग —मो. ४०. ४, ५, ११ ।

‘सुधे’ रात्रीं सुविहसये इत्यविच्छित्तिनामस्य शुद्धतो मे
दत्त मेतद्विः ‘साध’ बहु ष्योतं भवतु ॥ १६

आमि (बाबा) द्वारा जय कछे मिश्रित अतिनाद अतिरिक्त हवन करि-
 शक्ति ; देहा नृनक्षत्राणि शुद्धीक रतेक ॥ ५७

क्षुत्पिपासाभ्यां स्वाहा ॥ १७

द्वैतो पञ्चविंशत्यम् , सप्तपिपासी दक्षते , वातार्द्रोनि वि.—गी० गृ० ७, २, ११ ।

‘सुत्पिपासाभ्यां’ अहनि सुत्पिपासानिबृत्तमे हृत्वकिञ्चित्-
कामस्य सुष्ठतो मे दत्त मेतद्विधिः ‘स्वाहा’ सुष्ठु यज्यते
भवतु ॥ १७

আমি (জীবনে), সুখ-গণনা-রূপ উভয়বিধ কষ্ট-নিবৃত্তির অভিলাষে
অমিত-হরন-করিতেছি, ইহা সুন্দর-রূপে গৃহীত হউক ১৭

मा भैषोर्न मरिष्यसि जरदृष्टिर्भविष्यसि ।

रसं विषस्य नाविद् मुयं फेन मिवास्थम् ॥ १८

विषद्वन्द्वस्य, प्रजापतिदेवता, विद्यापमीदने विनियोग—श्री. ४२. १, ८, ११ ।

हे सर्वदृष्ट ! 'मा भैषी' इत्यामयं मा चार्मी, त्वं 'म
मरिषसि', 'वरदृष्टि' जराव्याप्तजीवी 'भविषसि' । इतः 'आयं'

॥ अथ सप्तमः खण्डः ॥

हतस्ते अत्रिणा क्रिमिर्हतस्ते जमदग्निना ।
 गोतमेन तिनोक्तो चैव त्वा क्रिमे ब्रह्मवद्य यवदा ॥१॥

अत्रिणा हतस्ते च, अत्रिणा देवता ; क्रिमिपातने वि०—तो० ग० ४, ८, १४ ।

‘अत्रिणा’ ऋषिणा ‘ते’ तव पूर्वपुरुषः ‘क्रिमिः’ ‘हतः’
 विनष्टः ; तेनैव पूर्वे क्रमिपातने औषधं सुखायित मिति भावः ।
 ‘जमदग्निना’ ऋषिणापि ‘हतः’ विनष्टः । ते पूर्ववंशीय एव ;
 तेनापि क्रमिपातनं औषधं भाविष्कृत मिति भावः । अपि
 ‘गोतमेन’ ऋषिणा च स्वल्पवेद्यः ‘तिनोक्तः’ तन्मूलतः विनष्ट
 एव ; तेनापि क्रमिनाशनं औषधं प्रदाशित मिति भावः । इ
 ‘यवदा’ कथनायोप्याधम । ‘क्रिमेः’ ‘अत्रेय’ अत्रिणा देवो एव
 स्थितम्, ‘त्वा’ त्वाम्, अहं हस्योति शेषः । तदेतत् ‘ब्रह्मवद्य’
 ब्रह्मोक्त मिति ॥ १

अत्रि ऋषिर्ह जमदग्नेयः क्रिमिनाशनः ऐश्वर्यं प्राप्तिस्तु अत्रिना, गता
 अत्रिणा ऋषि एव उक्तो देवता गोतमेन वि० । अत्रिणा देवता अत्रि अत्रिना देव
 क्रिमिः । अत्रि आत्रि एव अत्रि मन्त्रादेः अत्रिना विनाशं क्रिमिना, देव
 उक्तवत् ॥ १

‘भरद्वाजस्य सन्तेषु, सन्तिनोमि क्रिमे त्वा’ ।
 क्रिमि ए ह ब्रह्मतोदिनं, क्रिमिमान्तानुचारिणम् ।
 क्रिमिं द्विशीर्षं मर्जुनं, द्विशीर्ष ए ह चतुर्हनुम् ॥ २

भरद्वाजस्य सन्तेषु ; भरद्वाजो देवता, क्रिमिपातने वि०—तो० ग० ४, ८, १४ ।

१ 'क्रिमे ।' 'त्वा' त्वा विविध मेव 'भरद्वाजस्य मन्त्रेण'
'सन्तिर्नामि' नाशयामि । कोह्य कौह्य क्रमि मित्वाङ्—
'क्रिमि' ('ह' ध्यर्घ) वक्तोदिन' वक्तोरमशोपशेन व्यधा-
कारिणम् , प्रगृह्णाकार मिति भाव । 'क्रिमिम् 'ग्राम्नानुषा-
रियम्' सुद्रान्द्रमध्ये शुद्धदारे चतुश्चरणशैलम्, सूत्रखण्डाकार
मिति भाव । क्रिमि' 'द्वितीयं चतस्रश्चतुर्दशानुम्, 'मर्जुन'
शक्त्यर्थम्, दोषाकार मिति भाव ॥ २

छत्राक्षर कविः मन्त्रा-लक्षणा-मार्गिकः ७ ऐव-७३ मन्त्रा-व्याख्या-व्याख्या-
(विद्वान् मन्त्राः) क्रमि अत्राक्षरी क्रमि (सूत्र-व्याख्या-१५) ७३ विद्वान्
छत्राक्षर अत्र शीर्ष क्रमि, —७ विविध क्रमिकते मन्त्रा-विशेषे कविः ७ २

हृत' क्रिमोषां सुद्रको हता माता हतः पिता ।
अथैषां भिन्नकः कुम्भो य एषां विषधानकः ॥ ३

अनुष्टुप वन्द्य मन्त्रा-लक्षणा-मार्गिकः ७ विद्वान् मन्त्रा-व्याख्या-व्याख्या-
(विद्वान् मन्त्राः) क्रमि अत्राक्षरी क्रमि (सूत्र-व्याख्या-१५) ७३ विद्वान्

'क्रिमोषा' मध्ये 'सुद्रक' सुद्रकोटमिति शुद्धदारेवाप्तव्य
'हृत', 'माता' जनमित्रो, क्रिमोषा मेव 'हता', 'पिता'
जनकश्च, क्रिमोषा मेव 'हत' । अथमित्याह—'विषधानक'
इन्द्रिय, 'कुम्भ' विष्टम् च मयाकमेव प्रयुक्तो भवत्येव 'एषा'
क्रिमोषा 'भिन्नक' भेदक, नाशको रक्षकयेत्यत इति
भावः ॥ ३

अत्राक्षर-व्याख्या-मार्गिकः ७ विद्वान् मन्त्रा-व्याख्या-व्याख्या-
(विद्वान् मन्त्राः) क्रमि अत्राक्षरी क्रमि (सूत्र-व्याख्या-१५) ७३ विद्वान्

ମୟୂଷାଟି 'ଇକ୍ଲବ' ନାମକ ଓଷଧ ସେବନେ ଅସ୍ତ୍ରବ୍ୟାଧିରୁ ଦିନିକ ଦୁଇଥର ଖାନ୍ଦେ ।
ଏବଂ 'ଡେଡ଼ିଫ୍' ନାମକ ଓଷଧ ଦେହାଧିକତଃ ଘେନି କରାଯିବା ଖାନ୍ଦେ । ୦

क्रिमि मिन्द्रस्य बाहुभ्या मवाक्षं पातयामसि ।

इताः क्रियः साशतिकाः सनीलमधिकाः ॥ ४ ॥ ७

निष्कृष्टं च , इन्द्रो देवता , कामिपातने विनियोगः—श्रीः ४० ३, ८, ११ ।

‘सायातिका’ अयातिकाया सह वर्तमानाः, ‘अनीक
मयिका’ नीकमयिकाया सह वर्तमाना, ‘क्षिपय’ क्षिपे
‘इताः’ इन्द्रयवोपपद्योगेण । तच्च नष्टं ‘क्षिपि’ क्षमिषुसम्
‘इन्द्रस्य बाहुभ्यां’ इन्द्रबाहुद्वयरूपेण विद्वद्बालोपपद्योगेण
‘अधीक्षन्’ अधीक्षन् ‘पातयामसि’ पातयामसि ॥ ४ ॥ ७

इति सामग्रीसत्यव्रतसामग्र्यमिविरचितायां

“मन्त्रसंक्षीपनी”-नाममन्त्रब्राह्मणव्याख्यान

द्वितीयपाठकीयः सप्तमः खण्डः । ७

আশাতিকা ও নীলমণিকার সহিত বর্তমান, ক্রিমিস্থক উপহর-
এখানে বিনষ্ট হইয়াছে। সেই বিনষ্ট ক্রিমিস্থকে উপের বাহ্যরূপ
'সেউড়ি' নামক ঠিকায় এভাবে অথবা দুই পাতিত বহির্ভুক্তি ৪৪।৭

শাখবেল্লীয়া মহাস্থানের বিগৌরপ্রার্থিকোঃ সপ্তম পৃষ্ঠা

महाउक्त भास्वयोगेन कृष्टं वक्ष्यामि नृणां ॥ १ ॥

॥ अथ अष्टमः खण्डः ॥

अर्हणा पुत्रवाससा धेनुरभवद्यमे ।

सा नः प्रयस्यती दुहा उत्तरा मुत्तराए समाम् ॥१

निबृहदुत्पलम् , अर्हणीय देवता , धेनुरभवे विनिर्बोध — नी० य० ४, १०, १ ।

‘पुत्रवाससा’ पुत्री वसः, वासः वसनं मित्रं वसः, सा, लीव-
हन्तीति भावः (यद्वा, पुत्रः । इति दृक्क् पदम् । तथाप्येव मर्थः—
हे ‘पुत्र’ पुत्रवदादरण्य, आचार्याद्यन्तम, अर्हणीय ! ‘वाससा’
‘वस्ये’ सङ्घं विद्यमाना, वस्येणाप्नुतेति यावत्) इयं ‘सितु’
अचिरमसूता गो, ‘अर्हणा’ अर्हसम्पादिनी, तत्र अर्हणाय
पूजनाय उपस्थापिता यमे’ सङ्गमने देवे, सन्धान्तरपादकदेव-
कार्यविषये; जन्मान्तरपरिग्रहायेति यावत् ‘अभवत्’ प्रसूतीति-
शेषः । ‘सा’ इयं ‘प्रयस्यती’ दुग्धवती ‘नः’ अस्माकं गृहे ‘उत्तराम्’
उत्तरां समाम्’ उत्तर मुत्तर संवत्तरम् अपि ‘दुहा’ दूधनीयेव ।
तदित्यं नैवं वक्ष्येमीमां, नापि रोगिणी अरुद्रवी चेति
सूचितम् ॥ शुभविष्टुस्त्वित् ‘पुत्रवाससा’ इत्यस्य ‘पुत्रानुमानिनी’
पुत्रानुबोधिनीति यावत्—इत्यर्थं मुक्ता ‘पुत्रवाससेति पुत्रवास-
साययं वीदति वक्ष्यतीति अदधातोर्गन्त्यत्वात् अन्तेभ्योऽपि
दृश्यत इति वृत्तिकोपः’ इत्याह । ततोऽटिवाद्भाषम्; शास्त्र-
मुद्रार्थनात् । अस्ति यत् ट-प्रकरणे ‘अन्तेभ्योऽपि दृश्यते’—
इति सूत्रम्, तत्तु पाणिनिनये जनभातुमावविषयकम्; भाष्य-
मते यदिष प्रवर्तते धात्वन्तरेऽपि, परं न तत्रावदिच्छा भवेदि-
यामिनेति धेयम् । एवं ‘यमे’ इत्येव य इति मे इति च

च मद्वय प्रकल्प्य 'मे मम' किञ्च 'य इति वा इत्यर्थे, ज्ञापीः
सन्नाच्छन्दसोर्बहुलमिति याग्यदेो ऋसः'—इत्याख्यम् । तदपि
प्रामादिकम्, ज्ञापोरित्यस्य समासाययत्वात्; न ह्यतैकपदेऽस्ति
कश्च मपि समाससम्भवः । ततो 'दुहा'—इत्याकारान्तपदस्य
भान्तत्वेन ध्याख्यान मपि तस्यातीव चित्त मिति दिक् । यम.
खलु मध्यमो नैरुक्त (१०, २, ६, ७) वैपक्षत इति सप्तमनो
जानाता मिति च सहिताप्रसिद्धः (जट० सं० ७, ६१४, १);
तथाच विपक्षद्रश्मिभिरुत्तमो देहादेहान्तरे कर्माधीनजीव-
वाहको वायुविशेष इत्येव शक्यते । 'यमे' इत्यस्य यमदेवे इत्ये-
वार्थः सायणसम्प्रदायी बहुव्याप्ये (७, ६, १६, ६) तथैवोपलब्धेः ॥ १

पूज्यं नात्र आहवनीयं (ए अहवनीयः) * अतिशयशुद्धा, गरुडगा, उह-
त्राज्यवर्धक इत्युपाननमर्थः । (अहवनीया, उक्ता वा ज्ञापिनी मन्त्र) एहे
ग्राहीनी ध्यावाः पूज्यं जगत्, अहव्यं अतिथि देवताभिर्वा देवताह,
समस्तदेवताः आर्च्यन्तेऽत्र देवताह हरेवत्तं जगत् अर्च्यं जगत्तुम् अतिशयशुद्धं
लब्धं देवताह ॥ १

इदं मह मिमां पद्यां

विराज मन्नाद्यायाधितिष्ठामि ॥ २

मनापतिर्देवता । यत्तु, अर्चयामास इतिशब्दो मने निनिधीन—वी० य० ७, १०, २ ।

• 'इमा' इत्यमाना 'पद्यां' पद्मया मेव गमनयोग्या पद्मीम्
अवसम्भ्य 'इदं' इत्यमान 'विराज' (विराजयत्योऽदन्त) ।
शोभमानं शब्दम् 'अधि' क्तव्य 'तिष्ठामि' गमनाविश्रुतो भवामि ।
'यत्तु' अर्चयामीति । किमर्थं नित्याह—'अमाद्याय' अमादि
लाभायेति साधय ॥ २

* आहव्यः, अतिथिः, अतिथिः, ग्राही विगच्छत इति अतिथिः । एतौ ७, १०, २ ।

पानिमादज वसन-प्राया एहे गध अरतवसन कत्रिगा यरनीर चानि अमादि-
मादेउर समा एहे गृहए अविछिठ एहेउछि ॥ २

या ओषधीः सोमराक्षीर्विह्विताः शतविचक्षणाः ।

ता मद्य मस्मिन्नासनेऽच्छिद्राः शर्म यच्छत ॥ ३

या ओषधीः सोमराक्षीर्विह्विताः पृथिवी मनु ।

ता मद्य मस्मिन् पादयो रच्छिद्राः शर्म यच्छत ॥ ४

पदयो" यदुपपन्न, 'ओषधी' दीवता, 'पादयो'रपस्तान् विचक्षणा वि० ४, १०, ४, २ ।

‘याः’ ‘शतविचक्षणाः’ बहुविधदर्शनाः, ‘सोमराक्षीः’ सोम-
राक्षः सोमवन्द्रमाः, यन्नियो वक्षीविमेषो वा, स राजा ओषधः
प्रधानं वा, यासां यासु वा तथा, ‘ओषधीः’ ओषधः कुम्भाद्या-
द्य, ‘वक्षीः’ वक्षो बहुसङ्ख्याताः, अपि ‘अच्छिद्राः’ विष्टरार्थं
मेकत्रीकृताच्छिद्रशून्याः ; ‘ताः’ यूयम् ‘अस्मिन्’ ‘आसने’
आसनविषये ‘मद्यं’ ‘शर्म’ सुखं ‘यच्छत’ दत्त ॥ ३

‘याः’ ‘सोमराक्षीः’ सोमराक्षः, ‘ओषधीः’ ओषधः कुम्भ-
काद्याद्यः, ‘पृथिवी मनु विह्विता’ पृथिव्यां प्रायः सर्वत्र विह्वे-
पिण्ये स्थिताः, ‘अच्छिद्राः’ विष्टरार्थं मेकत्रीकृताच्छिद्रशून्याः ;
‘ताः’ यूयम् ‘अस्मिन्’ आसनविषये ‘पादयोः’ अधस्तात् स्थिताः
‘शर्म’ सुखं ‘यच्छत’ दत्त मद्य मिति ॥ ४

याशालेन उवा नाम, याशालेन देविउ नानाविध, उवाण् कृपयाति
छानिउर, वरुणस्याक एहेण० विवेकाथं हिउरोनउवे अफलोउठ एहे-
शहे । उवाण् उवाण् (कृपया), अमनविषये आगादरुव अराण

૩૪ (અર્ચાદ આનિ દેવેન ડોમાત્તર કેનરિ ખાગોન ઇવઠ રૂપો હરેટ
નારિ । ૩

૧૧મ આશ્વનોર નોમવમો, રાંધાંદર રાંધા, ચાકીરા મુખિરોર મર્જ-
કીરનેહે નિવેવઠ હેવાયોર, નેહે કુપકાનારિ કુપમિઠર, નિચેરાવ હિલ
રીમડારેવ ઇઠકોરુઠ રહેયોરે । આગવિચર ચાસરમાવ વાહુમ રોમ
(કુનેરા) ; આચાર નીચરેર નિરે વાંકિર આમારક મુવલવાન વર ॥ ૪

યતી દેવીઃ પ્રતિપશ્યામ્યાપસ્તતો મા રાહિરાગચ્છતુ ॥ ૫

યતીયતી ચાપતીચચ ; આતી દેવતા ; પાપતીચચે દિ.—ગો. ૪, ૧૦, ૦ ।

૬ ‘ચાયઃ ।’ ‘યતઃ’ યદેવમસાદાત્ યુષ્માન્ ‘દેવીઃ’ દુરતિ-
મતીઃ ‘પ્રતિપશ્યામિ’ અવેષે, ‘તતઃ’ તદેવમસાદાદેવ ‘મા’ મામ
‘રાહિઃ’ સિદ્ધિઃ ‘ચાગચ્છતુ’ ચાયયતુ ; સર્વકાર્યેષ્વિતિ ॥ ૫

દેવજનમુદ । દેવ દેવકોર ડમાતે ડોમારિવલે દેવનલોવ દેવિ-
લેદિ, નેહે દેવકોર ડંગારેહે આંધાર મર્જકાર્ણે નિલિ આગવમ
વકમ । ૮

સવ્યં પાદ મવનેનિલે ડક્ષિન્ રાટ્ટે શ્રિયં દધે ॥ ૬

માત્રાપમાત્રપદ્ધત્ , ત્રીદેવતા , માત્રપાદપચાસને મિનિતીર—ગો. ૪, ૧૦, ૮ ।

‘સવ્યં’ વામં ‘પાદં’ સ્ત્રીયમ્ ‘મવનેનિલે’ પ્રજાલયામિ ;
એતેન ‘ડક્ષિન્ રાટ્ટે’ એતદ્-સ્ટહસ્યસ્ય શાસનેન રાજ્યે યદે વા
‘શ્રિયં’ સ્ત્રીયં ‘દધે’ સ્થાપયામિ ॥ ૬

आमि एहे गाम गीव अक्काणन करिअहि,—गीव-अक्काणन-अठारे ॥
गृ० ५ गच्छी आणन करिअहि ॥ ७

दक्षिणं पादं भवनेनिजे ऽस्मिन् राष्ट्रे श्रिय
भावेशयामि ॥ ७

पश्चिमदिशायोऽक्षः, शीर्षका, दक्षिणपादप्रधातये विनियोग—गी० ४, १, २ ।

‘दक्षिणं’ वामेतरं ‘पादं’ ‘भवनेनिजे’ प्रधातयामि ; एतेन
‘अस्मिन् राष्ट्रे’ एतत् पृथक्स्य शासनेन राज्ये स्थे वा ‘श्रियं’
लक्ष्मीम् ‘भावेशयामि’ प्रवेशयामि ॥ ७

आमि एहे गामि गीव अक्काणन करिअहि,—गीव-अक्काणन-अठारे ॥
गृ० ५ गच्छी आणन करिअहि ॥ १

पूर्वं मन्थ मपर मन्थ मुभी पादाववनेनिजे ।
राष्ट्रस्यद्यां अभयस्यावरुहे ॥ ८

पूरुगुचिद् अक्षः, शीर्षका, पश्चिमपादप्रधातये विनियोग—श्लो० ४० १, १, १ ।

‘पूर्वं’ मध्यमम् ‘अन्धं’ वामं ‘पादम्,’ ‘अपरं’ पश्चात् ‘अन्धं’
दक्षिणं पादम् ; एवं कृत्वा क्रमात् ‘उभौ पादौ’ ‘भवनेनिजे’
प्रधातयामि । किमर्थं भित्ति—‘राष्ट्रस्य’ जनपदस्यैतस्य प्राय-
मस्य वा ‘अरुहे’ समुद्रार्थम्, किञ्च ‘अभयस्य’ निर्भयभावस्य
‘अवरुहे’ अवरोधार्य मिति ॥ ८

एहे गृदाह मयुचिद् अक्षः विनियोग एतत् अठार करिअहि विनियोग .
एतत् एक गाम गच्छी आणन करिअहि, एहे अठार गीवद्वारे अक्काणन
करिअहि ॥ १

अन्नस्य राष्ट्रिरसि राष्ट्रिस्ते भूयासम् ॥ ९

राष्ट्रदेशद्वयवचः , अन्नं देवता , अन्नोपकरणे विविधीकृतं—गी० अ० ४, १०, ११ ।

हे अर्थी । त्वम् 'अन्नस्य' अदनीयस्य समस्तवस्तुन सम्बन्धे
'राष्ट्रि' इति प्रधान मिति यावत् 'असि' भवसि , 'ते' तव
अद्वयत्वात् अहं अपि तथैव 'राष्ट्रि' प्रधान 'भूयासम्' लौकिकमिति
शेष ॥ ९

ये अर्थी । त्वम् अन्नोपकरणे नवत्येक अर्थान् हरेत्तेह , अन्नादिकं अन्नं
विविधा अन्विष्टं येन लौकिकं अन्नं अर्थान् हरेत् ॥ ९

यशोऽसि यशो मयि धेहि ॥ १०

यावत् लौकिकवचः , यावत् लौकिक देवता , यावत् लौकिकवचने वि०—गी० ४ १० ११ ।

हे भावमन्वीय । त्व 'यश' यश स्वरूपम् 'असि' भवसि ,
'मयि' अपि 'यश' 'धेहि' स्थापय ॥ १०

ये अर्थमन्वीय । त्वम् यशस्वरूपं हरेत्तेह , अन्नादिकं यन् अर्थान्
हरेत् ॥ १० ।

यशसी यशोऽसि ॥ ११

देवी मिथुनवचः , यावत् लौकिक देवता , यावत् लौकिकवचने विविधीकृतं—गी० अ० ४, १०, ११ ।

हे मधुपर्क । त्व 'यशसः' यशस्विन 'यश' यश प्रकाशक
'असि' भवसि ॥ ११

ये मधुपर्क । त्वम् यशस्विनिनेन यशः प्रकाशकं हरेत्तेह ॥ ११

यशसो भक्षोऽसि, महसो भक्षोऽसि,
श्रीर्भक्षोऽसि, श्रियं मयि धेहि ॥ १२

विशद यत्पदाद गायत्रीच्छन्द , सप्तपदो देवता , सप्तपदं प्राप्नोति वि०—मी० ४, १०, १४ ।

हे सप्तपदं । त्व 'यशस' यशस्विनः 'भक्षः' भक्ष खाद्य
'यसि', 'महस' तेजस्विन 'भक्षः' भक्ष 'यसि', 'यो' योमतय
'भक्ष.' भक्ष 'यसि' ; 'मयि' 'श्रिय' लक्ष्मी 'धेहि' स्थापय ॥ १२

(१ मूर्धार्क) । इति गान्धर्वविधायक उक्ता इदं गान्धर्वविधायक उक्ता इदं
इह, दीयूक शक्तिविधायक उक्ता इदं गान्धर्व, आनीक उक्ता अश्विन उक्ता ॥ १२

मुत्त गां वरुणपाशाद् द्वियन्तं मे ऽभिधेहि ॥ १३

वाहरीगायत्रीच्छन्द , होदेवता , पूर्ववत्तमीमोक्तये विधियोग —मी० पृ० ४, १०, १८ ।

हे नापित । 'वरुणपाशाद्' सर्वेष्व पाशो वरुणदेवतो
भवति , तादृशात् वरुणयश्मनात् 'गां' वत्ता 'मुत्त' विमोक्षय ।
तत्र च पाशे 'मे' मम 'द्वियन्तं' आततायिनम् 'अभिधेहि'
सर्वतो धारय , तदीयधारण मनसा कल्पयेति भाव ॥ १३

(२ मूर्धार्क) । वरुणदेवतात् गां इदं गान्धर्व विदुः कर्त, येन
गां गान्धर्व आनीक आनीक शक्ति उक्ता इदं गान्धर्व, अद्वैतं गान्धर्व ममे
उक्ता उक्ता ॥ १३

त जह्यमुष्य, चोभयो रुत्सून, गां मत्तु तृणानि,
पिबतूदकम् ॥ १४

प्रमुत्तमी गायत्रीच्छन्द , होदेवता , होमीमोक्तये विधियोग —मी० पृ० ४, १०, १८ ।

हे नापित । 'तं' कल्पनया पात्रे धृतं मे द्वेषिणम्, 'भमुष्य'
यजमानस्य च द्वेषिणम् ; तदेवम् 'उभयोः' एव द्वेषिण मात-
तायिनं 'जहि' हिंस्वि ; तदीयहननं च कल्पयेति भावः । 'गां'
तु 'उत्सृज' विसर्जय ; सा खलु 'दृष्टानि' यवसानि 'भक्तु' भक्षयतु,
'उदक्त' पानीयं च 'पिबतु' ॥

यदि च मुखं गां मित्वादि. पिशूदकं मित्यन्त एक एव
स्वरद्वन्द्वस्तीच्छन्दस्को मन्त्र इत्यपि वक्तुं शक्यते, परं वृद्ध-
कारवचने इतिशब्दद्वन्द्वते. मन्त्रद्वयं मेव प्रतीयते । तद्याच
गायत्रीच्छन्दस्कः प्रथमो मन्त्रो गोपाशमोचने विनियोज्यः,
द्वितीयोऽपि गायत्रीच्छन्दस्क एव गोविसर्जने विनियोज्य इत्येव
तथ्यम् । पाशमोचन-विसर्जनयोस्तु अस्त्येव पौर्वापर्यकृतौ भेद
इति विनियोगभेदोऽपि नूनं मन्त्रीकार्यः ; ततोऽपि सम्भवति
एव मन्त्रभेदः । मोचनविसर्जनयोरभेदे स्वीकृतेऽङ्गीकृते च मन्त्रैक्ये
पुनरुक्तिदीपोऽत्र भेदेदतिवार्य इत्यपि धेयम् ॥ १४

एव नापित । गात्रेण वृक्ष, तदेव आमीरं भजुके एवम् रघुमादनं भजुकेन
एवाम्ना डेज्जम्भं भजुकेन वयं कश्चिदेह एहेकम् कर्मना कर्म । वाजोऽपि
ह्यङ्गिर्वा वा । एव भाग एवम् कश्चि एवम् गानीः गानं कश्चि ॥ १४

माता रुद्राणां दुहिता वसूनाए

खसादित्यानां ममृतस्य नाभिः ।

प्र नु वोचं चिकितुषे जनाय

मा गा मनागा मदिति वधिष्ट ॥ १५॥८॥२

पशुपाशं विष्टुष्टम् , गोदं वता , महाशुक्लस्य विनियोग-—तो. यः ४,१०,१८ ।

“যা যী: ‘বদ্রাণা’ মরুতা ‘মাতা’ জননী, ‘বসুনা’ ‘দুহিতা’
 পুত্রী, ‘আদিত্যানা’ ‘স্বসী’ মগিনী, ‘অয়তস্য’ পয়স: ‘মামি’
 পাবামস্থান; ; তাম্ ‘অনাগাম’ অনাগমম্, ‘অদিতিম্’ অদী-
 নাম্, ‘গাং’ গৌরুপাং দেবীং চে জনা:। ‘মা পঘিষ্ট’ মা হিহি-
 ষ্ঠেতি ‘বিকিতুপে’ চৈতন্যবতে জনায় ‘হু’ হৃদানীম্ ‘প্রযোষম্’ অর্হ
 প্রযোষ মिति শম্পূপমাণেভ্য এষ উপদেশ: ॥” — ইত্যাহ বহুভাষ্যে
 সাধারণ: ॥ বদ্রা মাধ্যমিকা অন্নয়, পয়স: পার্শ্ববা অন্নয়:
 আদিত্যাস্তুতমা অন্নয়: ; তদেব সর্ববিধানিসম্বন্ধা ভবতি
 গৌরিতীহ প্রতিপাদিতম্ । তথাচ গৌরুপানাম্ শরীরে বৈদ্য-
 তামি:, জাঠরানি:, তাপহ জায়তে পীপিতহ ময়তীতি গৌ-
 রাদ্রণীয়তা সূচিতা । সা চ অনাগা: অনপরাধা অতএব
 অদীনা পবত্যা অতী তদধো যজ্ঞাত্যেব য বিধেয় ইत्याদেশ: ।
 বিকিতুপে প্রস্রাবতে আয়্যবৈব ; নান্যেভ্য ইতি শম্ ॥ ১৫

ইতি ‘সামময়ীসত্যব্রতসাময়নিভদ্রাচার্যপিরচিতায়া’

“মত্বসম্বোধনী”-নামমত্বব্রাহ্মণব্যাখ্যায়াম্

দ্বিতীয়প্রপাঠকৌণ্ডীনম: খণ্ড: ॥ ৮

যে গোজাতি, কল্পবৃক্ষের অর্ধাৎ মাধ্যমিক অধির (পারীঃ টেছাত্ত
 ভেজের) জননী; ১৫ গোজাতি বহুপণের অর্ধাৎ পার্শ্বিক-অধির হুহিতা
 (অর্ঠের গচমপতির নিদ্রাম, অধির হোহনকর্জী), যে গোজাতি আদিত্য-
 পণের অর্ধাৎগৌর-অধির ভগিনী (পারীঃ ভাটের বর্ষায়াৎন বিভাগকারিণী);
 যে গোজাতি অমুররূপ সর্পেরাৎবৃষ্টে চুফের বনি; ভৌমরা ভাট্রণ পন

ମହାଶ୍ରୀ ଅବଶ୍ୟାମି ଗୀତୋକ୍ତ (ସଂସ୍କାରାଦି) ସମ୍ପଦ୍ଧିଃ ନା । ସାଂଖ୍ୟାଦି ପ୍ରକାଶାନ୍
 (ଆଦି), ଶିକ୍ଷାଦିଃ ଅବଶ୍ୟାମି ଏ ଆଦେଶଃ କୁଳିକାଦି (ଅନୋର ଚକ୍ରା ନାହିଁ)
 ଶ୍ଳୋକ ୧୦୫ ॥

ମାୟାଦେବୀଃ ସମସ୍ତାଃକେଽପି ଦ୍ଵିତୀୟପ୍ରକାଶକୀଃ ଅଷ୍ଟମ ପଠେ
 ମହାବ୍ରାହ୍ମଣମାୟାଦେବୀଃ କୃତ୍ଵା ସମସ୍ତାଃକେଽପି ମାୟା ॥ ୧୦୬ ॥

॥ ଇତି ଦ୍ଵିତୀୟଃ ପ୍ରକାଶକଃ ॥

॥ ଇତି ॥

(ଶାନ୍ଦୋଗ୍ୟବ୍ରାହ୍ମଣେ)

॥ ମନ୍ତ୍ରବ୍ରାହ୍ମଣ ସମାପ୍ତମ୍ ॥